

KAYSERİ HACI KILIÇ CAMİİ VE MEDRESESİ

Hatice DEMİR

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı

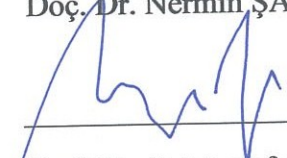
Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2011

KABUL VE ONAY

Hatice DEMİR tarafından hazırlanan “Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi” başlıklı bu çalışma, 27.12.2011 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Nermin ŞAMAN DOĞAN (Başkan-Danışman)

Prof. Dr. S. Mustafa AKPOLAT

Yrd. Doç. Dr. Azize AKTAŞ YASA

Yrd. Doç. Dr. Fatih MÜDERRİSOĞLU

Yrd. Doç. Dr. Muhammet GÖRÜR

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. İrfan ÇAKIN

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☐ Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

27.12.2011

Hatice DEMİR

ÖZET

DEMİR, Hatice. Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011.

Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi Kayseri ili, Kocasinan ilçesi, İstasyon Caddesi üzerinde bulunmaktadır.

Yapı, 13. yüzyılın ortalarında 1249 tarihinde Anadolu Selçuklu Devleti'nin gerileme ve İlhanlı hakimiyetinin başlangıç döneminde inşa edilmiştir. Sur dışında şehrin kuzeyinde konumlanan yapı, bize yerleşimin kentin kuzey yönünde geliştiğini gösterir.

Yapının orijinal ismi bilinmemektedir. Bugün Hacı Kılıç olarak tanınan külliye'nin nasıl ve ne zaman bu ismi aldığı tartışmalıdır.

Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi, medrese ve caminin ortak bir avlu etrafında birleşmesinden meydana gelen bir külliye/yapı topluluğudur. Külliye içerisinde doğu-batı doğrultusunda yöneliş gösteren cami, mihrap önü kubbeli bölüm ile mihraba dik beş sahtandan oluşmaktadır. Kuzey-güney yönünde uzanan medrese ise tek katlı, iki eyvanlı ve avlusu üç yandan revaklı tiptedir. Kökeni İran camilerine ait olan bu plan şeması, Atabek Devletleri ile Suriye topraklarına taşınmış ve daha sonra Kuzey Suriye ile siyasi, sosyal ilişkileri bulunan Artuklu kültür çevresi aracılığı ile de Anadolu topraklarına gelmiştir. Anadolu'da yeniden yorumlanan plan tipi, Kayseri Hacı Kılıç Külliyesi ile birlikte olgun örneğini vermiştir.

Cami-medrese ve mihrapta yoğunlaşan yüzeysel taş bezeme Kayseri bölgesine özgüdür.

Yapı günümüze çok sayıda onarım geçirerek gelmiştir. Özellikle medrese bölümü ve örtü sistemi yoğun değişiklik geçiren bölümlerdir.

Anadolu Türk Mimari gelişim sürecinde “cami-medrese” birleşmesi örnekleri içerisinde farklı bir yere sahip olan Hacı Kılıç Camii ve Medresesi, özellikle kendinden sonraki külliye mimari gelişimi sürecinde önemli bir yere sahiptir.

Anahtar Sözcükler: Anadolu Selçuklu Devleti, Kayseri, Külliye, Birleşik İşlevli Yapılar.

ABSTRACT

DEMİR, Hatice. Kayseri Hacı Kılıç Mosque and Madrasah, Master's thesis, Ankara 2011.

Kayseri Hacı Kılıç Mosque and Madrasah is at İstasyon Street which is in Kocasinan town of Kayseri City.

The complex was built in 1249, the late of thirteenth century. The construction date of the complex coincided to the decline of Anatolian Seljukian State and to the very beginning of Ilkhanid Dynasty. The complex was built at northern part of the city which was out of city rampart and this shows us that the settlement expansion was developed through the northern Kayseri in the late thirteenth century.

The original name of the complex is still unknown and the present name “Hacı Kılıç” is controversial.

Hacı Kılıç Complex/buildings with combined functions is a combination of a mosque and a madrasah which is settled around an open courtyard. The mosque is at South whereas the madrasah is at North. The mosque is in east-west direction, mihrab front covered with a dome and it has five naves perpendicular to mihrab/qibla wall. On the other hand the madrasah is single storey with an open courtyard and two iwans. The open courtyard is surrounded with porticos in three directions.

This Persian based plan scheme was carried first to Syrian Land by means of Atabeg States and later it was seen in Anatolian Artuklu Madrasahs. The reinterpreted plan scheme was reached its matured form with Hacı Kılıç Complex.

The superficial stone ornamentation seen at portals and mihrab is peculiar to Kayseri Region in Medieval Period.

The complex, especially the madrasah part and the framework could come today with many restorations.

Hacı Kılıç with a combination of a mosque and madrasah around a open courtyard has a very important place among the development of Mediveal Anatolian Turkish Architecture.

Key Words

Anatolian Seljuk Emirate/Dynasty/State, Kayseri, Complex, Buildings with Combined Functions, Complex.

KISALTMALAR LİSTESİ

BOA. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri

K. E. D. Konya Evkaf Defteri

T. T. D. Tapu Tahrir Defteri

T. D. V. Türkiye Diyanet Vakfı

V. G. M. Arş. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

K. V .G. M. Arş. Kayseri Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi

V. Ş. D. Vakıf Şahsiyet Defteri

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	ix
1. GİRİŞ	1
1.1. KONU VE AMAÇ	1
1.2. YÖNTEM	1
1.3. KONUYLA İLGİLİ ARAŞTIRMA VE YAYINLAR.....	2
1.3.1. Seyahatnameler.....	2
1.3.2. Yayınlar	3
2. KAYSERİ	7
2.1. COĞRAFİ DURUM.....	7
2.2.TARİHÇE.....	8
2.2.1. Roma ve Bizans Dönemi	8
2.2.2. Dânişmendli ve Anadolu Selçuklu Devleti Dönemi.....	13
2.2.3. Beylikler Dönemi: Eratnalılar, Kadı Burhaneddin, Dulkadiroğulları ve Karamanoğulları	23
2.2.4. Osmanlı Dönemi ve Sonrası	26
3.KATALOG	29
3.1. YAPININ YERİ VE ADI.....	29
3.2. YAPIYLA İLGİLİ KAYNAKLAR	29
3.2.1. Kitabeler.....	29

3.2.2. Vakfiye.....	40
3.2.3. Tapu Tahrir Defterleri.....	41
3.2.4. Şer’iyye Sicilleri	42
3.3. YAPININ TARİHİ VE BÂNÎSİ	44
3.4. YAPININ GEÇİRDİĞİ ONARIMLAR VE BUGÜNKÜ DURUMU	45
3. 5. TANITIM	47
3.5.1. Plan	47
3.5.2. Dış Tanıtım	54
3.5.3. İç Tanıtım.....	70
3.5.4. Malzeme ve Teknik	86
3.5.5. Süsleme.....	88
4. DEĞERLENDİRME	111
4.1. ANADOLU SELÇUKLU KÜLLİYELERİ	112
4.1.1.Külliyyelerin Gelişimi; Artuklu, Selçuklu, İlhanlı, Beylikler ve Erken Osmanlı Dönemi Örnekleri.	112
4.1.2. Malzeme ve Teknik	129
4.1.3. Süsleme.....	132
4.2. KAYSERİ’DEKİ ORTAÇAĞ KÜLLİYELERİ	136
4.2.1. Konum	136
4.2.2. Yapı Tipi.....	142
4.2.3. Malzeme ve Teknik	148
4.2.4. Süsleme.....	149
4.2.5. Bânî-Sanatçı İlişkisi.....	152
5. SONUÇ.....	155
KAYNAKÇA	157
EKLER.....	177

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Kayseri ve ilçeleri siyasi haritası (Yurt Ansiklopedisi 7, 1982-83)	7
Şekil 2: Kapadokya Krallığı Zamanında Kaiseria/Kayseri Şehri'nin Genel Haritası (Baydur, 1970).....	11
Şekil 3: Kayseri-Yukarı Mezopotamya Arasındaki Yollar (Baydur, 1970).	12
Şekil 4: Hitit Dönemi'nde Kayseri'den Geçen Kuzey-Güney Yolları (Baydur, 1970)..	12
Şekil 5: Yunan-Roma Dönemleri'nde Kayseri'den Geçen Yollar (Baydur, 1970).....	13
Şekil 6: Cami taçkapısı üzerindeki cami inşa kitabesi.....	30
Şekil 7: Cami kavsara nişini dolanan yazı şeridi, kuzey kanat.....	31
Şekil 8: Cami kavsara nişini dolanan yazı şeridi, giriş kapısı üzeri	31
Şekil 9: Cami kavsara nişini dolanan yazı şeridi, güney kanat.....	31
Şekil 10: Medrese taçkapısı üzerindeki medrese inşa kitabesi	32
Şekil 11: Medrese kavsara nişini dolanan yazı şeridi, kuzey kanat.....	33
Şekil 12 : Medrese kavsara nişini dolanan yazı şeridi, giriş kapısı üzeri	34
Şekil 13: Medrese kavsara nişini dolanan yazı şeridi, güney kanat	34
Şekil 14: Hüseyin Bey'e ait mezar taşı 1.....	35
Şekil 15: Hüseyin Bey'e ait mezar taşı 2.....	36
Şekil 16: Cami, güney cephe, mihrap payandası üzerindeki kitabe	38
Şekil 17: Cami, güney cephe, mihrap payandası üzerindeki kitabe parçası 1, onarımdan önce (V. G. M. Arş.)	38
Şekil 18: Cami, güney cephe, mihrap payandası üzerindeki kitabe parçası 2, onarımdan önce (V. G. M. Arş.)	38
Şekil 19: Cami, güney cephe, mihrap payandası üzerindeki kitabe parçası 3, onarımdan önce (V. G. M. Arş.)	39
Şekil 20: Cami, güney cephe, mihrap payandası üzerindeki kitabe parçası 4, onarımdan önce (V. G. M. Arş.)	39
Şekil 21: Cami, güney cephe, mihrap payandası üzerindeki kitabe parçası 5, onarımdan önce (V. G. M. Arş.)	40
Şekil 22: Çatı, üstten görünüm onarımdan önce (V. G.M. Arş.).....	47
Şekil 23: Çatı, üstten görünüm, Ağustos 2010	47
Şekil 24: Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi, plan (Gabriel, 1931).....	50
Şekil 25: Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi, plan (Öney, 1966).....	50

Şekil 26: Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi, plan, 1971 (V. G. M. Arş.)	51
Şekil 27: Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi, vaziyet planı (K. V. B. M. Arş.den işlenerek).....	52
Şekil 28: Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi, plan, 2011 (Çizen:Ş.Kılıç).....	53
Şekil 29: Hacı Kılıç Camii ve Medresesi, doğu cephe, üstten görünüm	54
Şekil 30: Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi, doğu cephe çizimi, 1971 (V. G. M. Arş.).....	55
Şekil 31: Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi, doğu cephe, onarımdan önce (V. G. M. Arş.)	55
Şekil 32: Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi, doğu cephe çizimi, 2011 (Çizen: Ş. Kılıç)	56
Şekil 33: Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi, taçkapılar	57
Şekil 34: Cami, taçkapı profil çizimi (Ünal, 1982)	57
Şekil 35: Medrese, taçkapı profil çizimi (Ünal, 1982)	57
Şekil 36: Cami, güney cephe, güneydoğu köşe kulesi ve minare (V. G. M. Arş.).....	59
Şekil 37: Cami güney cephe, güneydoğu köşe kulesi ve minare, 2010 Ağustos.....	59
Şekil 38: Doğu cephe, taşçı işareti 1.....	60
Şekil 39: Doğu cephe, taşçı işareti 2.....	60
Şekil 40: Doğu cephe, taşçı işareti 3.....	60
Şekil 41: Doğu cephe, taşçı işareti 4.....	60
Şekil 42: Doğu cephe, taşçı işareti 5.....	60
Şekil 43: Kayseri Hacı Kılıç Camii, güney cephe (V. G. M. Arş.)	61
Şekil 44: Kayseri Hacı Kılıç Camii, güney cephe, Şubat 2011	61
Şekil 45: Hacı Kılıç Camii, güney cephe çizimi, 2011 (Çizen Ş. Kılıç)	62
Şekil 46: Cami, güneybatı köşede yer alan kare kesitli payanda.....	63
Şekil 47: Cami, güney cephe, mihrap payandası	63
Şekil 48: Hacı Kılıç Camii ve Medresesi, batı cephe, genel görünüm (V. G. M. Arş.) .	64
Şekil 49: Hacı Kılıç Camii ve Medresesi, batı cephe, genel görünüm, Ağustos 2010...	64
Şekil 50: Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi, batı cephe çizimi, 2011 (Çizen: Ş. Kılıç)	65
Şekil 51: Cami ve medrese batı cephe, ayrıntı	66
Şekil 52: Hacı Kılıç Camii, batı giriş kapısı çizim ve plan (V. G. M. Arş.).....	66

Şekil 53: Cami, batı giriş kapısı (V. G. M. Arş.).....	67
Şekil 54: Cami, batı giriş kapısı, Ağustos 2010	67
Şekil 55: Hacı Kılıç Medresesi, kuzey cephe, genel görünüş.....	67
Şekil 56: Hacı Kılıç Medresesi, kuzey cephe çizimi, 2011 (Çizen: Ş. Kılıç).....	68
Şekil 57: Medrese, kuzey cephe (V. G. M. Arş.)	69
Şekil 58: Medrese, kuzey cephe, Ağustos 2010	69
Şekil 59: Cami, doğu giriş kapısı.....	70
Şekil 60: Cami, batı giriş kapısı.....	70
Şekil 61: Hacı Kılıç Camii ve Medresesi A-A ve B-B kesitleri, 1971 (V. G. M. Arş.).....	71
Şekil 62: Hacı Kılıç Camii ve Medresesi C-C ve D-D kesitleri, 1971 (V. G. M. Arş.) ..	72
Şekil 63: Cami doğu girişi, güneybatıdan bakış (V. G. M. Arş.)	73
Şekil 64: Cami, doğu girişi, güneybatıdan bakış, Ağustos 2010	73
Şekil 65: Cami, harim, kuzeybatı köşedeki kadınlar mahfili (V. G. M. Arş.).....	73
Şekil 66: Cami, harim, kuzeybatı köşedeki kadınlar mahfili, Ağustos 2010	73
Şekil 67: Cami, harim, üçlü kemer düzenlemesi, güneyden bakış (V. G. M. Arş.)	74
Şekil 68: Cami, harim, üçlü kemer düzenlemesi, güney doğudan bakış, Ağustos 2010	74
Şekil 69: Cami, harim, üçlü kemer düzenlemesi, mihraptan bakış, Ağustos 2010	74
Şekil 70: Cami, harim, güney duvardaki mazgal pencere, kuzeyden bakış (V. G. M. Arş.).....	75
Şekil 71: Cami, harim, güney duvardaki mazgal pencere, kuzeyden bakış, Ağustos 2010	75
Şekil 72: Cami, harim, doğu duvardaki dikdörtgen biçimli pencere (V. G. M. Arş.)	75
Şekil 73: Cami, harim, doğu duvardaki dikdörtgen biçimli pencere, Ağustos, 2010.....	75
Şekil 74: Cami, harim, doğu duvardaki kapatılan pencere/minare girişi	76
Şekil 75: Cami, harim, kuzeydoğu köşedeki birim/oda, batıdan bakış	76
Şekil 76: Cami, harim, kuzeydoğudaki pencere	76
Şekil 77: Minare merdiveni	76
Şekil 78: Mihrap (V. G. M. Arş.)	77
Şekil 79: Mihrap, Ağustos 2010	77
Şekil 80: Kayseri Hacı Kılıç Camii, mihrap.....	78
Şekil 81: Kayseri Hacı Kılıç Camii, mihrap, plan ve görünüş (Çizen: Ş. Kılıç, 2011) ..	79

Şekil 82: Medrese, giriş eyvanı	80
Şekil 83: Medrese, kuzeydoğu köşe, üstten görünüm, onarımdan önce (V. G. M. Arş.)	81
Şekil 84: Medrese, kuzeybatı köşe, üstten görünüm, onarımdan önce (V. G. M. Arş.)	81
Şekil 85: Medrese, doğu kanat; giriş eyvanı, merdiven, onarımdan önce (V. G. M. Arş.)	81
Şekil 86: Medrese, doğu kanat; giriş eyvanı, merdiven, revak, Ağustos 2010.....	81
Şekil 87: Medrese, kuzeydoğu odalar ve revak, onarımdan önce (V. G. M. Arş.).....	81
Şekil 88: Medrese, kuzeydoğu odalar ve revak, Ağustos 2010.....	81
Şekil 89: Medrese, kuzey ve batı odaları, revak, onarımdan önce (V. G. M. Arş.)	82
Şekil 90: Medrese, kuzey ve batı odalar, revak, Ağustos 2010.....	82
Şekil 91: Medrese, kuzeybatı oda girişleri, onarımdan önce (V. G. M. Arş.).....	82
Şekil 92: Medrese, kuzeybatı oda girişleri, Ağustos 2010.....	83
Şekil 93: Medrese, ana eyvan, onarımdan önce (V. G. M. Arş.).....	83
Şekil 94: Medrese, ana eyvan, Ağustos 2010.....	83
Şekil 95: Medrese, kuzeybatı köşedeki odaların girişleri, onarımdan önce (V. G. M. Arş.).....	84
Şekil 96: Medrese, kuzeybatı köşedeki odaların girişleri, Ağustos 2010.....	84
Şekil 97: Medrese, büyük oda/kışlık derslane, kapı üzerindeki pencere	84
Şekil 98: Medrese, kuzeydoğu ve batı odaları, giriş koridoru	84
Şekil 99: Medrese odaları, kemerli niş	85
Şekil 100: Medrese odaları, dikdörtgen niş	85
Şekil 101: Medrese büyük oda/kışlık derslane, atkı takviye kemeri	85
Şekil 102: Medrese, avlu, çelik makaslı çatı	85
Şekil 103: Kayseri Hacı Kılıç Camii taçkapısı, genel görünüş	88
Şekil 104: Kayseri Hacı Kılıç Camii, taçkapı, plan (Tuncer, 1997).....	88
Şekil 105: Cami taçkapısı, güney yan cephe, ayrıntı.....	89
Şekil 106: Cami taçkapısı, güney cephe, sütunçe düzenlemesi, ayrıntı	90
Şekil 107: Cami taçkapısı, güney cephe, sütunçe bezeme çizimi (Schneider, 1980).....	90
Şekil 108: Cami taçkapısı, güney cephe, ikinci bordür düzenlemesi, ayrıntı.....	90
Şekil 109: Cami taçkapısı, güney cephe, üçüncü bordür düzenlemesi, ayrıntı	91

Şekil 110: Cami taçkapısı, güney cephe, üçüncü bordür bezeme çizimi (Schneider, 1980)	91
Şekil 111: Cami taçkapısı, güney cephe, dördüncü bordür düzenlemesi	92
Şekil 112: Cami taçkapısı, güney cephe, dördüncü bordür bezeme çizimi (Schneider, 1980)	92
Şekil 113: Cami taçkapısı, güney cephe, sütunçe düzenlemesi, ayrıntı	92
Şekil 114: Cami taçkapısı, güney cephe, sütunçe bezeme çizimi (Schneider, 1980).....	92
Şekil 115: Cami taçkapısı, güney yan niş.....	93
Şekil 116: Cami taçkapısı, güney yan niş üzerindeki yatay dikdörtgen pano	93
Şekil 117: Cami taçkapısı, güney yan niş üzerindeki süsleme şeritleri, ayrıntı	93
Şekil 118: Dikdörtgen pano üzerindeki ikinci bordür ayrıntı	94
Şekil 119: Dikdörtgen pano üzerindeki ikinci bordür bezeme çizimi (Schneider, 1980).....	94
Şekil 120: Cami taçkapısı, kuzey yan niş	94
Şekil 121: Cami taçkapısı, kuzey yan niş, ayrıntı.....	95
Şekil 122: Cami taçkapısı, kuzey yan niş, ayrıntı.....	95
Şekil 123: Cami taçkapısı, kuzey yan niş üzerindeki yatay dikdörtgen pano	95
Şekil 124: Cami taçkapısı, kuşatma kemeri	95
Şekil 125: Cami taçkapısı, kavsara dış kuşatma kemeri, ayrıntı	96
Şekil 126: Cami taçkapısı, dış kuşatma kemeri, bezeme çizimi (Schneider, 1980).....	96
Şekil 127: Cami taçkapısı, dokuz sıra mukarnas kavsarası	97
Şekil 128: Cami, taçkapı, kavsara planı (Ödekan, 1977)	97
Şekil 129: Kabara, ayrıntı	97
Şekil 130: Kayseri Hacı Kılıç Medresesi taçkapısı, genel görünüş.....	98
Şekil 131: Hacı Kılıç Medresesi, taçkapı, plan (Tuncer, 1997).....	98
Şekil 132: Medrese taçkapısı, güney kanat, ayrıntı	99
Şekil 133: Medrese taçkapısı, güney cephe, ayrıntı	100
Şekil 134: Medrese taçkapısı, sütunçe/dış, ayrıntı.....	101
Şekil 135: Medrese taçkapısı, ikinci bordür, ayrıntı.....	101
Şekil 136: Medrese taçkapısı, üçüncü bordür, ayrıntı	101
Şekil 137: Medrese taçkapısı, dördüncü bordür, ayrıntı.....	102
Şekil 138: Medrese taçkapısı, dördüncü bordür, bezeme çizimi (Schneider, 1980)	102

Şekil 139: Medrese taçkapısı, sütunçe/iç, ayrıntı	102
Şekil 140: Medrese taçkapısı, sütunçe/iç, bezeme çizimi (Schneider, 1980).....	102
Şekil 141: Medrese taçkapısı, güney cephe, mukarnaslı blok ve sütunçe başlığı, ayrıntı	103
Şekil 142: Medrese taçkapısı, güney cephe, yan niş	103
Şekil 143: Medrese taçkapısı, güney yan niş üzerindeki pano, çizim (Schneider, 1980)	104
Şekil 144: Medrese taçkapısı, kuzey yan niş ve kanat, ayrıntı	105
Şekil 145: Medrese taçkapısı, giriş, ayrıntı	106
Şekil 146: Medrese taçkapısı, kavsara, ayrıntı	106
Şekil 147: Medrese, taçkapı kavsarası, plan ve çizim (Ödekan, 1977)	106
Şekil 148: Hacı Kılıç Camii mihrabı	107
Şekil 149: Mihrap, bordür düzenlemesi, ayrıntı	108
Şekil 150: Mihrap, ayrıntı.....	109
Şekil 151: Cami doğu cephe, dikdörtgen pencere, ayrıntı.....	110
Şekil 152: Cami, doğu cephe, minare kaidesinin kapattığı pencere, ayrıntı	110
Şekil 153: Diyarbakır Ulu Camii Külliyesi, vaziyet planı (Akok, 1969)	113
Şekil 154: Mardin Eminateddin Külliyesi, vaziyet planı (Asatekin ve Dağtekin, 2008)	114
Şekil 155: Afşin Eshab-ı Kehf Külliyesi, vaziyet planı (Akok ve Özgüç, 1957)	115
Şekil 156: Konya Alâeddin Camii vaziyet planı (Arseven, 1984).	115
Şekil 157: Afyon-Çay Yusuf Bin Yakup Külliyesi, vaziyet planı (Özkarcı, 1996)	116
Şekil 158: Beyşehir Eşrefoğlu Camii, plan (Kuban, 2008)	117
Şekil 159: Kastamonu Candaroğlu İsmail Bey Külliyesi, vaziyet planı (Karabiberoğlu, 1997)	117
Şekil 160: Şam al Nuriya al Kubra Medresesi, plan (Herzfeld, 1942)	119
Şekil 161: Şam Adiliye Medresesi, plan (Herzfeld, 1946)	119
Şekil 162: Diyarbakır Zinciriye/Sincariye Medresesi, plan (Kuran, 1969).....	120
Şekil 163: Mardin/Harzem Taceddin Mes'ud Medresesi, plan (Altun, 1978)	120
Şekil 164: Mardin Şehidiye Medresesi, plan (Altun, 1978)	120
Şekil 165: Zevvare Mescid-i Cuması, plan (Cezar, 1977).....	122
Şekil 166: Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası, plan (Yetkin, 1959)	123
Şekil 167: Amasya Gök Medrese Camii, plan (Kuban, 2008)	123

Şekil 168: Bursa Hüdavendigâr Külliyesi, plan (Ayverdi, 1966).....	124
Şekil 169: Manisa Ulu Camii/İshak Çelebi Külliyesi, plan (Acun, 1985)	125
Şekil 170: Balat İlyas Bey Camii, vaziyet planı (Durukan, 1988)	125
Şekil 171: İnegöl İshak Paşa Külliyesi, vaziyet planı (Kahraman,1996)	125
Şekil 172: Lüleburgaz Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi, vaziyet planı (Cantay, 2002).....	126
Şekil 173: Akşehir Taş Medrese, plan (Sözen, 1970)	126
Şekil 174: Çay Yusuf bin Yakup Medresesi, plan (Demiralp, 2002).....	128
Şekil 175: Konya Sırçalı Medrese, plan (Demiralp, 2002)	128
Şekil 176: Sivas Gök Medrese, plan (Demiralp, 2002)	129
Şekil 177: Konya Kadınhan, duvar örgüsü, devşirme malzeme (Öney, 1968)	131
Şekil 178: Atabey Ertokuş Medresesi, batı cephe, devşirme malzeme (Doğan, 2008).....	131
Şekil 179: Kayseri Ulu Camii, harim, devşirme sütun (Ağustos 2010)	131
Şekil 180: Manisa Ulu Camii, harim, devşirme sütun (Acun, 1999)	131
Şekil 181: Sivas Gök Medrese, avlu revak, devşirme sütun (Ağustos, 2010).....	132
Şekil 182: Niğde Alâeddin Camii, doğu taçkapı (Özkarcı, 2001).....	134
Şekil 183: Niğde Alâeddin Camii, kuzey taçkapı (Özkarcı, 2001)	134
Şekil 184: Eğridir Dünder Bey Medresesi (Doğan, 2008)	134
Şekil 185: Sivas Buruciye Medresesi, taçkapı (Ağustos 2010).....	134
Şekil 186: Çay Yusuf Bin Yakup Külliyesi, türbe mukarnaslı pencere, ayrıntı (Özkarcı, 1996)	135
Şekil 187: Balat İlyas Bey Camii, güney cephe, ayrıntı (Durukan, 1988)	135
Şekil 188: Konya Karatay Medresesi, taçkapı, Zengi düğüm motifi, ayrıntı (Kuban, 2008)	136
Şekil 189: Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifa ve Medresesi ve Avgunu Medresesi, üstten görünüm Ağustos 2010	137
Şekil 190: Kayseri Huand Hatun Külliyesi, Meydan ve İç Kale genel görünüm.....	138
Şekil 191: Kayseri Kent Meydanı, Sâhabiye Medresesi, Huand Hatun Külliyesi ve İç Kale genel görünüm (K.V. B. M. Arş.).....	138
Şekil 192: Ortaçağ Kayseri Şehri İç Kalesi, restitüsyon planı (A.Gabriel 1931'den işlenerek).....	140
Şekil 193: Ortaçağ Kayseri Şehri haritası (A. Gabriel 1931'den işlenerek).....	142
Şekil 194: Kayseri Ulu Camii, plan, (Çakmakoğlu, 1997).....	144

Şekil 195: Kayseri Kөлük Camii plan, (Çakmakoglu, 1997).....	144
Şekil 196: Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifa ve Medresesi, plan (Çakmakoglu,1997).....	144
Şekil 197: Kayseri Lalâ Muslihittin Camii, plan (Çakmakoglu, 1997).....	144
Şekil 198: Kayseri Avgunlu Medresesi, plan (Çakmakoglu, 1997)	144
Şekil 199: Kayseri Huand Hatun Külliyesi, plan (Karamağaralı, 1968)	144
Şekil 200: Kayseri Sâhabiye Medresesi, plan (Çakmakoglu, 1997)	145
Şekil 201: Kayseri Develi Ulu Camii, plan (Aslanapa, 2010).....	145
Şekil 202: Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifa ve Medrese taçkapıları (K. V. B. M. Arş.)	149
Şekil 203: Kayseri Kөлük Camii, taçkapısı	149
Şekil 204: Kayseri Huand Hatun Camii, doğu taçkapısı	149
Şekil 205: Kayseri Huand Hatun Külliyesi, medrese ve cami batı cephe ve taçkapıları (K. V. B. M. Arş.)	150
Şekil 206: Kayseri Sâhabiye Medresesi ön/güney cephe genel görünüş.....	150

1. GİRİŞ

1.1. KONU VE AMAÇ

Kayseri tarihin her döneminde, özellikle kervan yolları üzerinde bulunması nedeniyle önemli bir konuma sahiptir. 11. yüzyıl başlarından itibaren Türk akınlarına sahne olan Kayseri, 12. yüzyıldan itibaren tamamıyla Türk hakimiyetine geçmiştir.

Kayseri ilinde Ortaçağ Türk Dönemi'ne ait birçok mimari eser bulunur. Dânişmendliler ile başlayan imar faaliyetleri daha sonra Anadolu Selçuklu, İlhanlı, Eratna Devletleri ve kısmen Dulkadiroğulları Beyliği ile devam etmiştir.

Kayseri'de bulunan Türk dönemi mimari eserleri üzerine birçok araştırma ve çok sayıda yayın yapılmıştır. Ancak çalışmaların çoğunluğu geneli kapsamaktadır.

Bu çalışmada, Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi ile ilgili monografik bir tez yapılması amaçlanmıştır. Söz konusu külliye, çalışma kapsamında, Kayseri'de bulunan külliyeler başta olmak üzere, Anadolu Külliyeleri ile yapı tipi, malzeme-teknik, süsleme bakımından değerlendirilmiştir.

1.2. YÖNTEM

Bu araştırma, kütüphane ve alan çalışması olmak üzere iki aşamada gerçekleştirilmiştir.

Alan çalışmasında başta Hacı Kılıç Camii ve Medresesi olmak üzere Kayseri'de bulunan diğer yapı toplulukları da incelenmiştir. Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi'nin ayrıntılı tasvirleri yapılmış, rölöve planı ve kesitleri alınmış ve görsel malzemelerle belgelenecek cami ve medresenin ayrıntılı iç ve dış tasviri yapılmıştır.

Kütüphane çalışması ise Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü, Beytepe ve Bilkent Üniversitesi Kütüphaneleri, Milli Kütüphane, Türk Tarih Kurumu, Diyanet İşleri Başkanlığı, Kayseri Vakıflar Bölge Müdürlüğü, Kayseri Büyükşehir Belediyesi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Kayseri Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivleri'nde gerçekleştirilmiştir.

Alan çalışmaları Ağustos, Eylül 2010 ve Şubat 2011 tarihlerinde yapılmış, bu kapsamda yapıda inceleme, rölöve ve fotoğraf çalışmalarında bulunulmuştur.

Beş ana başlıktan oluşan çalışmamızda “Giriş” bölümünde konu, amaç ve yöntem, konuyla ilgili kaynaklar verilerek açıklanmıştır. İkinci bölümde, “Kayseri” başlığı altında Kayseri’nin kültür tarihi anlatılmıştır. Üçüncü “Katalog” bölümünde yapının plan, dış, iç tasvirleri yapılmış süsleme ve malzeme teknik özellikleri aktarılmıştır. Dördüncü bölümde yapı, Kayseri ve Anadolu Külliyesi alt başlığı altında yapı tipi, malzeme-teknik ve süsleme kapsamında değerlendirilmiştir. Beşinci bölüm olan “Sonuç” bölümünde ise örneğimiz Hacı Kılıç Camii ve Medresesi ana hatları ile gözden geçirilmiştir.

1.3. KONUYLA İLGİLİ ARAŞTIRMA VE YAYINLAR

1.3.1. Seyahatnameler

Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi’ne ilişkin bilgi içeren ve günümüze gelebilen en erken tarihli seyahatname, Memlûk Sultanı Baybars’ın 1277 tarihli Anadolu Seferi sırasında yanında getirdiği tarihçi Kadı Muhyiddin İbn’ Abdü’z-Zair’in Risalesidir¹. Bilindiği üzere Sultan Baybars Türk beylerinin daveti üzerine Anadolu’daki Moğol hakimiyetine son vermek amacıyla Kayseri’ye gelmiş, şehirde yaklaşık bir hafta kalmış ve Türk beylerinden yeterli desteği göremeyince Şam’a geri dönmüştür. Şehirde kaldığı esnada Cami-i Kebir/Sultan/Ulu Camii’nde namaz kılmıştır. Kadı Muhyiddin İbn’ Abdü’z-Zair risalesinde, şehirde yedi camide Cuma namazı kılındığı söylerki, bunlardan biri de Hacı Kılıç Camii’dir (Sümer, 1985, s. 85).

17. yüzyılın önemli seyyahlarından Evliya Çelebi, 1649 senesinde Kayseri’ye gelmiştir. Kentte bulunduğu süre içerisinde şehrin geneli ile ilgili bilgiler verir. İç kale ve dış kaleyi yer yer birbirine karıştırarak tasvir eder. Dış kaleyi dışarıdan çevreleyen başka bir surun varlığından bahseder. Seyyahın tasvirine göre bu duvar Hacı Kılıç Camii ve Medresesi’ni de içine alıyordu. Seyyah şehirdeki cami ve medreselerin isimlerini tek tek belirtir. Hacı Kılıç Camii ve Medresesi bunlar arasındadır. Cami ile ilgili olarak;

¹ Kadı Muhyiddin İbn’ Abdü’z-Zair’in Risalesi, Araştırmacı Faruk Sümer tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir. Çevirinin metni araştırmacının 1985 tarihli “Yabunlu Pazarı Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar” başlıklı eserinin son bölümünde yer alır (Sümer, 1985, s. 56-95).

“...Medrese ve imareti vardır. Tabhane yakınında bulunduğundan cemaati çoktur, evkafı gayet sağlamdır, imamları, hademeleri mevcuttur...” ifadesini kullanmıştır. Ayrıca seyyah, Sivas Kapısı yakınlarında Hacı Kılıç Medresesi adıyla anılan ikinci bir medreseden bahseder (Çelebi, 2010, s. 236; Eravşar, 2000, s. 59-62).

İngiliz jeolog W. J. Hamilton, 1842 yılında yayınlamış olduğu “Researches in Asia Minor, Pontus, and Armenia; with Some Account of Their Antiquities and Geology” adlı eserinde Kayseri Şehri ile ilgili gözlemlerini aktarmıştır. Araştırmacı, şehirde bulunduğu zaman diliminde, şehir çevresinde inceleme gezilerinde bulunmuştur. Bunlardan biri Hacı Kılıç’ın bulunduğu şehrin kuzeyinde olmuştur. Kayseri’yi içine alan surlardan dışarı çıkmış ve şehrin dışı dediği Hacı Kılıç Medresesi yanındaki güherçile fabrikasına kadar gelmiştir (Hamilton, 1842, s. 259-268; Eravşar, 2000, s. 107-108).

Hamilton ile aynı tarihte Kayseri’ye gelen diğer bir İngiliz jeolog ve seyyah William Francis Ainsworth, Kayseri seyahatini anlattığı “Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea, Armenia” adlı kitabını 1842 tarihinde yayınlamıştır. Seyyah, içlerinde Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi’nde hasar gördüğü 1835 depremi ile ilgili ayrıntılı bilgi verir. 1 Ağustos 1835’de olan depremde birçok minare ve yüksek yapının yıkıldığını söyler (Ainsworth, 1842, s. 219-233; Eravşar, 2000, s. 126-127).

Alman seyyah H. Barth 1858 tarihinde Kayseri’ye gelmiştir. “Reise Von Trapezunt Durch Die Nördliche Halfte Klein-Asiens Nach Scutari Im Herbst” adlı seyahatnamesinden edindiğimiz bilgilere göre, kente ilk girdiğinde Hacı Kılıç Camii ve Medresesi ile karşılaşmıştır. Seyyah, özellikle her iki taçkapının bezemesinden çok etkilenmiştir. Medrese bölümünü tasvir ederken yapının içinin çöktüğünü belirtmiştir² (Barth, 1860, s. 55-58; Eravşar, 2000, s. 142).

1.3.2. Yayınlar

Yapıyla ilgili ulaşabildiğimiz erken tarihli kaynak Albert Gabriel’in 1931 tarihli “Monuments Turcs D’Anatolie” eseridir. I. Cilt içerisinde Kayseri’ye ayrılan bölümde Kayseri’deki birçok yapının yanı sıra Hacı Kılıç Camii ve Medresesi’ne ait plan, kesit

² 1845 depremi sonrası geldiği için yapı, henüz tamir edilmemiş olmalıdır.

ve tasvir vardır. Aynı eser 1954'te araştırmacı A. Tütenk tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Eseri, 2009 tarihinde araştırmacı F. Yaman gözden geçirerek yeniden yayınlamıştır.

J. Sauvaget 1939 tarihinde yayınlamış olduğu “Répertoire Chronologique D'épigraphie Arabe” isimli eserinin 1941-42. ciltlerinde, Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medrese kitabelerinin transkripsiyonunu vermiştir. Yapıya ait kitabeler ayrıca H. Erkiletlioğlu'nun 2001 tarihli “Kayseri Kitabeleri” isimli çalışmasında yeniden okunmuştur.

S. Ögel 1966 tarihli “Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı” isimli kitabında, 69-70. sayfalar arasında cami ve medresenin taş bezemesini diğer yapılarla karşılaştırmalı olarak değerlendirmiştir.

Yapıyla ilgili tek monografik yayın, G. Öney'in Belleten dergisinde yayınlanan 1966 tarihli “Kayseri Hacı Kılıç Cami ve Medresesi” başlıklı makalesidir. Öney, makalede yapıyla ilgili plan, malzeme teknik, bezeme ile ilgili ayrıntılı bilgi vermektedir.

A. Kuran 1966 tarihli “Anadolu Medreseleri” ve M. Sözen'in 1970 tarihli “Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri” kitaplarında, Hacı Kılıç Medresesi ile ilgili plan, kesit ve geniş tasvir yer alır.

Ö. Bakırer 1976 yılında yayınlanan “Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrabları” adlı kitabında 165-167, 291. sayfalarında cami mihrabının çizim ve planının yanı sıra ayrıntılı tasvirini de yapmıştır.

Z. Bayburtluoğlu 1977 tarihli “Anadolu Selçuklu Dönemi Büyük Programlı Yapılarda Önyüz Düzeni” isimli makalesinde özellikle cami, medrese ve han gibi büyük ölçekli yapıların ön yüz düzeni oluşturan taçkapı, köşe kuleleri, minare, çeşme, çörten, bezeli pencere gibi yapı elamanlarının özelliklerini, yeri ve önemini değerlendirmiştir. Hacı Kılıç Camii ve Medresesi ise örnek verdiği yapı grupları içerisinde yer almaktadır.

1982 tarihli R. H. Ünal'ın “Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Mimarisinde Taçkapılar” isimli eseri Osmanlı öncesi Anadolu yapılarına ait taçkapılarla ilgili yapılan geniş çaplı araştırmalardan biridir. Kitapta taçkapıların kurgu, plan, malzeme-teknik, bölgesel

üsluplar, bezeme açısından karşılaştırmalı geniş bir değerlendirmesi yapılmıştır. Eserde Hacı Kılıç Camii ve Medresesi taçkapıları, diğer yapılara ait taçkapılarla karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

S. Mülayim'in 1982 yılında yayınladığı "Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler" başlıklı kitabı konumuz açısından önemlidir ve Hacı Kılıç Camii ve Medresesi taçkapıları ve cami mihrabı 13. yüzyılda geometrik bezemenin yer aldığı en önemli örneklerden biridir. Eserde külliye de yer alan geometrik kompozisyonlar diğer örneklerle kıyaslanmıştır.

H. E. Eldem'in 1982 tarihli "Kayseri Şehri" ile A. Nazif'in 1987 tarihli "Kayseri Tarihi (Mir'at-i Kayseriyye)" eserleri Kayseri tarihi hakkında geniş bilgi içermektedir. Kitaplarda özellikle Türk dönemi siyasi tarihi, şehirde bulunan mimari eserlerin geniş bir tasviri yapılarak verilmiştir.

A. K. Çakmakoğlu'nun 1997 tarihli "Fetihten Osmanlı Dönemine Kadar Kayseri'de Türk Devri Mimarisi" başlıklı doktora tezi daha sonra aynı isimle yayınlanmıştır. Eserde Kayseri'de Türk dönemine ait cami, medrese, türbe, zaviye, hamam, çeşme gibi yapıların tek tek plan, malzeme-teknik, süsleme kapsamında tasviri ve değerlendirmesi yapılmıştır. Hacı Kılıç Camii ve Medresesi de bu eserler arasındadır. Kitabın özellikle değerlendirme bölümü konumuz açısından önemlidir.

O. C. Tuncer, 1997 yılında yayınlamış olduğu "Kayseri Yedi Selçuklu Taçkapısında Geometrik Düzen" başlıklı makalesinde Kayseri'de bulunan Kөлük Camii (1210-11), Gevher Nesibe Darüşşifası (1205), Huand Hatun Camii ve Medresesi (1237), Hacı Kılıç Camii ve Medresesi (1237), Sâhabiyе Medresesi (1267), taçkapılarını plan, kurgu, bezeme ve dönem üslupları kapsamında geniş bir şekilde değerlendirmiştir. Taçkapılarla ilgili özellikle ölçülendirme konusunda önemli tespitlerde bulunmuştur.

İ. Özkeçeci'nin 1997 yılında yayınlamış olduğu "Tarihi Kayseri Cami ve Mescidleri" eserinde Kayseri cami ve mescidleri hakkında genel bilgi verir. Hacı Kılıç Camii bu örneklerden biridir.

O. Eravşar 1998 yılında "Ortaçağda Kayseri Kent Dokusunun Gelişimi" başlıklı bir doktora tezi yazmıştır. Tez kapsamında daha çok şehrin tarihi gelişim süreci

incelenmiştir. Bu gelişim sürecinde özellikle mahalle, sur içi ve sur dışı yerleşimin nasıl ve yönde olduğuna dair aydınlatıcı bilgiler mevcuttur.

1985-1997 yılları arasında Kayseri Vakıflar Bölge Müdürlüğü görevinde bulunan M. Çayırdağ, Kayseri ve Kayseri mimari eserleri ile ilgili birçok makale, kitap çalışmasında bulunmuştur. Araştırmacı, yapmış olduğu araştırmaları ve yazmış olduğu birçok makaleyi 2001 tarihli “Kayseri Tarih Araştırmaları” kitabında toplamıştır.

2002 tarihli Kayseri Ansiklopedisi’nde A. Satoğlu, 488-489. sayfalarda Hacı Kılıç Camii ve Medresesi ile ilgili ansiklopedik bilgi vermektedir.

R. Aydın’ın 2006 tarihli “Kayseri Mihrabları” ve E. Yurdakul’un 2007 tarihli “Kayseri Mihrabları (Kayseri Merkez ve İlçelerinde Bulunan Cami ve Mescidlerin Mihrabları)” başlıklı yüksek lisans tezlerinde, Hacı Kılıç Camii mihrabı ile ilgili ayrıntılı tasvir mevcuttur. S. Ö. Fidan ise 2007 tarihli ve Kayseri Şer’iyye Sicilleri’nde Adı Geçen Yapılar (Günümüze Ulaşan ve Ulaşamayan Yapılar) isimli yüksek lisans tezinde Şer’iyye Sicilleri’nde Hacı Kılıç Camii ile ilgili bilgiler verir.

Araştırmacı H. Erkiletlioğlu, 2006 tarihinde yayınladığı “Geniş Kayseri Tarihi” isimli kitabında, Kayseri siyasi ve kültürel tarihini çok yönlü değerlendirmiştir.

Araştırmacı C. Arslan ve Y. Özbek 2008 tarihli üç ciltlik “Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri” kitabında Kayseri ve ilçelerinde bulunan mimari eserler üzerinde oldukça geniş çaplı bir araştırma yapmışlardır.

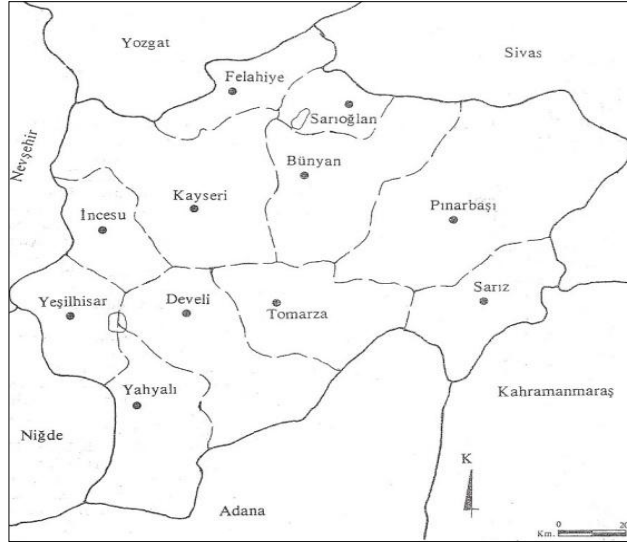
2. KAYSERİ

2.1. COĞRAFİ DURUM

Kayseri ili Erciyes Dağı'nın kuzey eteğinde, Kızılırmak'a dökülen Kara-su (Sarmısaklı Suyu) ve Deli-Su'nun geçtiği bir havzada bulunur ve 34°56' ve 36°59' doğu boylamlarıyla, 37°45' ve 38°8' kuzey enlemleri arasındadır. 16.917 km² yüzölçümüne sahip olan ilin, denizden yüksekliği 1.054 metredir. İl topraklarının % 36,1'i dağlarla, %14'82'si ovalarla, % 49,1'i platolarla kaplıdır (Darkot, 1955, s. 484; Kayseri İl Yıllığı, 1968, s. 138; Baydur, 1970, s. 14). Türkiye'nin en yüksek dağlarından biri Erciyes Dağı 3916 m. ile il arazisi içerisinde etrafında ovalar arasında tek başına yükselir (Baydur, 1970, s. 14; Kayseri İl Yıllığı, 1973, s.13).

Kayseri ili genelinde yazları sıcak ve kurak, kışları soğuk ve karlı karasal/bozkır iklimi hakimdir (Kayseri İl Yıllığı, 1973, s. 20).

Kent, kuzeyden Yozgat'ın Çayıralan ve Boğazlıyan; kuzey-doğudan Sivas'ın Gemerek, Şarkışla, Kangal ve Gürün; doğudan Kahramanmaraş'ın Afşin ve Göksun; güneyden Adana'nın Tufanbeyli, Feke ve Aladağ; güney-batıdan Niğde'nin Merkez ve Çamardı; batıdan ise Nevşehir'in Derinkuyu, Ürgüp ve Avanos ilçeleri ile komşudur (Satoğlu, 2002, s. 221).

Şekil 1: Kayseri ve ilçeleri siyasi haritası (Yurt Ansiklopedisi 7, 1982-83)

2.2.TARİHÇE

2.2.1. Roma ve Bizans Dönemi

Kayseri M. Ö. 11. yüzyıldan bu yana Orta Anadolu’da bulunan en önemli yerleşim merkezlerinden biridir (Baydur, 1970, s. 77). M. Ö. 3500/M. S. 2000 olmak üzere yaklaşık 5500 yılı aşkın bir tarihi geçmişe sahip olan Kayseri, tarihi seyri içerisinde Asurlular, Hititler, Frigyalılar, Romalılar, Bizanslılar, Kilikya, Kapadokya ve Pontus Krallığı, Medler, Persler, Makedonlar, Araplar ve Türkler’e ev sahipliği yapmıştır (Baydur, 1970, s. 30-99; Ecer, 2001, s. 13; Hülagü ve Keskin, 2006, s. 2).

Erciyes Dağı eteklerine kurulan şehir, Karadeniz sahilleri ve Toros geçitlerinden gelen yollar üzerinde bir düğüm noktası teşkil etmektedir¹ (Darkot, 1955, s. 484; Baydur, 1970, s. 19-26; Eldem, 1982, s. 23). Kayseri şehrinin ilk yerleşim yeri, şehrin 25 km. kadar kuzeydoğusunda bulunan Kültepe/Karahöyük adı verilen yerdedir (Özgüç, 1999, s. 1; Çayırdağ, 2001, s. 1; Kulakoğlu, 2011, s. 40).

Kayseri Müzesi’nde bulunan mermerden tanrıça idolleri ve bölgede 1955-2010 tarihleri arasında yapılan kazılar, Kültepe/Kaniş’te yaşanan en eski dönemin Eski Tunç Çağı olduğuna işaret eder (Özgüç, 1999, s. 20; Emre, 2011a, s. 21; Kulakoğlu, 2011, s. 40-41). Daha sonra Kültepe ve 26 km. uzağında Sultanhan Höyüğü’nden çıkarılan Kaniş Seramikleri, yerleşik hayata bu dönemde geçildiğini gösterir (Baydur, 1970, s. 29-31; Özgüç, 1999, s. 12-16; Emre, 2011a, s. 21; Kulakoğlu, 2011, s. 47-48;).

Asurlular, bölgede merkezi Kaniş olmak üzere Kaniş Krallığı’nı kurmuşlardır (Baydur, 1970, s. 37; Özgüç, 1999, s. 61-63; Özgüç, 2005, s. 6-12; Emre, 2011a, s. 20-22; Emre, 2011b, s. 154; Kulakoğlu, 2011, s. 43-46). Asurlularla birlikte ticaretin bölgede gelişmeye başladığını ve “Kaneš” bölgesinde yerleşik hayata geçildiğini kaynaklardan öğrenmekteyiz (Özgüç, 2005, s. 6-15; Emre, 2011a, s. 20-22; Emre, 2011b, s. 154-157; Kulakoğlu, 2011, s. 43). Tunç Çağı’nın (M. Ö. 2500 - 2000) sonlarında Kayseri’de,

¹ Bkz. Şekil 3-5.

tüccarların daha çok höyüğün yanında bulunan “Kaneş-Karuma” isimli şehirde, halkın ise höyükte yaşadığı belirtilmektedir².

M. Ö. 2000 yıllarında Hititlerin Anadolu’ya gelip Kayseri’ye 25 km. uzaklıkta bulunan “Kültepe/Kaniş” şehrini kurmalarından önce bu bölge bağımsız krallıklar/koloniler şeklinde yönetilmiştir (Baydur, 1970, s. 37-59, 107-108; Eravşar, 2000, s. 7; Hülagü ve Keskin, 2006, s. 2; Kulakoğlu, 2011, s. 43).

Hatti ve Hitit hakimiyeti sırasında “Kanişti” olarak anılan şehir, Hitit Uygarlığı’nın Frigler tarafından ortadan kaldırılmasıyla “Mazaka” olarak tanınmıştır (Baydur, 1970, s. 69-74; Subaşı, 2003, s. 38). Asurlularla birlikte önem kazanan “Kaneş/Kaniş” şehri, sürekli saldırılara maruz kalması nedeniyle gücünü ve önemini kaybetmeye başlamıştır. Daha sonra şehir, devrin kutsal dağı olarak da kabul edilen Argaios/Erciyes Dağı’nın eteklerinde bulunan, Frig dilinde “Zeus” manasına gelen ve “Mazeus”dan kaynaklandığı kabul edilen “Mazaka” ismiyle anılmaya başlamıştır³. Ancak Mazaka ismi yazıtlarda bir kez geçmektedir. Şehirde bulunan sikkeler üzerinde bu isme hiç rastlanmamıştır. Kent adına ancak “Eusebeia” ismini aldıktan sonra sikke kesilmeye başlanılmıştır (Baydur, 1970, s. 78-79).

Bu bölge M.Ö. 360 yıllarında Kapadokya, “Pontus/Pontos” ve “Büyük Kapadokya” isimleriyle ikiye ayrılmıştır. Bu bölünme sonucunda Büyük Kapadokya Krallığı’na kalan “Mazaka” önemini kaybedip ikinci merkeze dönüşmüş ve nihayet M.Ö. 17’de Roma’nın bir eyaleti olmuştur.

Kapadokya Krallığı zamanında (M.Ö. 330-M. Ö. 17)’de Kapadokya Kralı Ariorathes V’in hükümdarlığı esnasında “Eusebeia”⁴ olarak anılan şehir, sonraki dönemlerde “İmparator Şehri” anlamına gelen “Kaiseria”⁵ adı ile anılmaya devam etmiştir.

² Bu konuda geniş bilgi için bkz. (Özgüç, 1958, s. 21; Baydur, 1970, s. 29,37; Subaşı, 2003, s. 35; s. 12; Özgüç, 2005, s. 5-8; Kulakoğlu, 2011, s. 43-46).

³ Şehre “Mazaka” isminin verilmesi için bkz. (Darkot, 1955, s. 484; Ramsay, 1960, s. 335-336; Subaşı, 2003, s. 15).

⁴ “Eusebeia” isminin menşeinin o dönemde bastırılan sikkelerde kralın tam adının “Ariorathes Eusebes” olarak geçtiğinden kaynaklanmış olabileceği görüşü hakimdir (Darkot, 1955, s. 484; Ramsay, 1960, s. 337; Baydur, 1970, s.75-81; Eldem, 1982, s. 25).

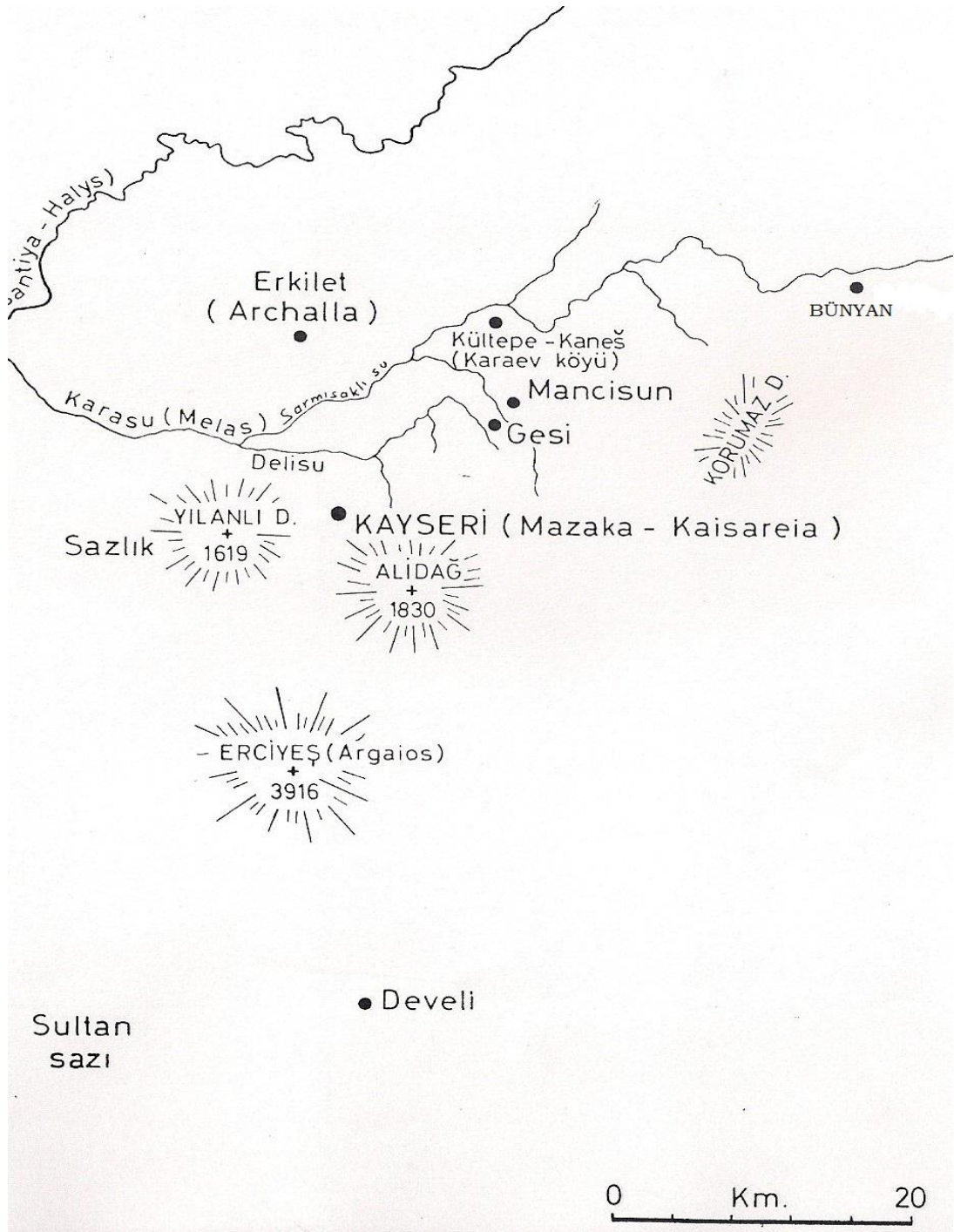
⁵ “Kapodakya Kralı “Archeloas” M.Ö. 36 tarihinde şehrin Romalıların eline geçişi sırasında Romalı komutan “Augustus”un Anadolu seferi sırasında, kral Archeloas tarafından bu sefere “Kayser Şehri” anlamına gelen “Kaiseria” adının verildiği bilinmektedir. (Ramsay, 1960, s. 335-336; Baydur, 1978, s. 80; Eldem, 1982, s. 25).

M.S. 1. yüzyılda yaşayan coğrafyacı Strabon “Geographia”⁶ (1993, s. 7) adlı eserinde, şehri “Eusebeia” ve “Argaios” isimleriyle tanıtmıştır. Aynı yüzyılda, kentin etrafında Pers tehlikesine karşı önlem olarak geniş çaplı sur duvarları inşa edilmeye başlanmıştır. Surlarla ilgili ilk bilgilere Roma İmparatoru Gordianus 3. (M.S. 238-244) zamanında bastırılmış sikkeler üzerinde bulunan “Entix” ve “Entixion/sur” ibarelerinden anlıyoruz. Bizans dönemine kadar geniş çaplı bir inşa faaliyeti gerçekleşmeyen şehirde, şehir zenginlerinin “kastron” tarzında yaptırmış olduğu evler dışında, şehrin önemli bir savunma tesisi olmadığı da bilinmektedir (Baydur, 1970, s.102-103; Eravşar, 1999, s. 350-353; Eravşar, 2000, s. 10-26; Çayırdağ, 2001, s. 3-4).

Roma İmparatorluğu’nun M. S. 395 yılında ikiye ayrılması sonucu Kayseri’yi de içine alan Kapadokya Bölgesi, yedi şehir piskoposluğundan biri haline gelerek Doğu Roma İmparatorluğu/Bizans sınırları içerisinde kalmış ve böylece dönemin en büyük piskoposluğu “Caessareia Başpiskoposluğu” olmuştur (Ramsay, 1960, s. 311; Baydur, 1970, s. 103-106).

Sasani Kralı II. Hüsrev ve özellikle Sasani Kralı I. Şapur’un M. S. 260 tarihinde Kayseri’yi istila etmeleri de Kayseri tarihi açısından önemli olaylardır (Vasiliev, 1943, s. 176-177; Eldem, 1982, s. 25). Daha sonra şehir, İstanbul’u fethetmek isteyen Araplar tarafından M. S. 668, 690, 713, 726, 729, 732, 785 ve 806 tarihlerinde geçici olmak üzere istilalara maruz kalmıştır (Vasiliev, 1943, s. 268-275; Abu’l Farac, 1954, s.179-180; Darkot, 1955, s. 485; Sümer, 1985, s.1). Bu geçici istilalar esnasında Araplar tarafından “Kayseriyye” olarak anılan şehir, Türk akınlarına kadar Bizans hakimiyetinde kalmıştır (Ostrogorsky, 1986, s. 78-79).

⁶ Seyyah eserinde, Erciyes Dağı’nın karlarının hiç eksik olmadığından, dağın etrafının ormanla kaplı olduğundan, dağın eteğindeki arazinin düz olmasına karşın tarıma elverişli olmadığından ve yer yer ateş çukurları bulunduğu bahseder. Melas/Sarımsaklı Suyu’ndan bahsederken bu çayın su seviyesinin şehir seviyesinin aşağısında bulunduğunu belirterek bu nedenle halkın bu suyu kullanmadığını belirtir. Kralların bunca kötü şartları olmasına rağmen şehri terk etmeyişlerindeki nedenini de ormandan sağlanan keresteciliğe ve taş ocaklarına bağlamaktadır (Strabon, 1993, s. 7-9).

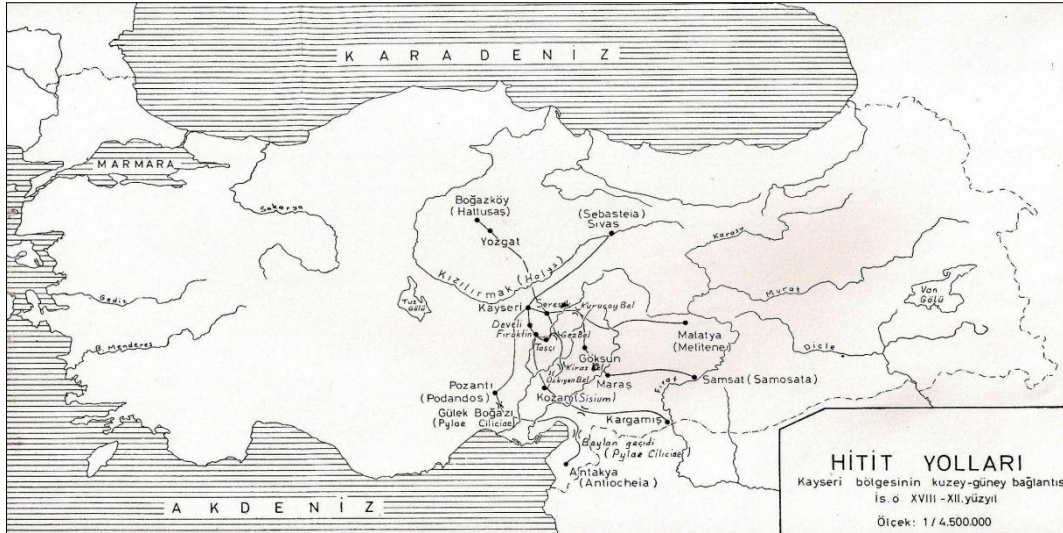

Şekil 2: Kapadokya Krallığı Zamanında Kaiseria/Kayseri Şehri'nin Genel Haritası (Baydur, 1970).

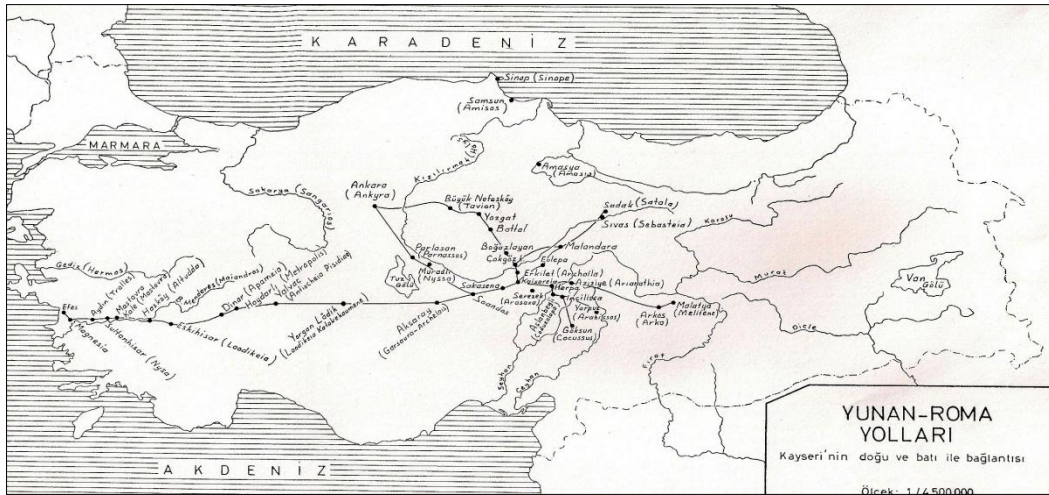
Kayseri Türk dönemi öncesinde işlek bir ticaret merkezi olmuştur (Ramsay,1960, s. 295-311; Cantay, 2000, s. 73-74).

Şekil 3: Kayseri-Yukarı Mezopotamya Arasındaki Yollar (Baydur, 1970).

Şekil 4: Hitit Dönemi'nde Kayseri'den Geçen Kuzey-Güney Yolları (Baydur, 1970).

Şekil 5: Yunan-Roma Dönemleri'nde Kayseri'den Geçen Yollar (Baydur, 1970).

2.2.2. Dânişmendli ve Anadolu Selçuklu Devleti Dönemi

Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan (1040) Malazgirt Savaşı'na⁷ (1071) kadar süren 30 yıllık süreç Anadolu'da Bizans gücünün kırılması bakımından önemlidir (Merçil ve Sevim, 1995, s. 30-31; Köymen, 1998, s. 239-242; Kürkçüoğlu, 1998, s. 317; Turan, 2010a, s. 48-51; Turan, 2010b, s. 119-120). Selçuklu Sultanları tarafından aralıklarla Anadolu'ya gazaya çıkmakla görevlendirilen birlikler ilk kez 1018-1021 tarihleri arasında Ermeni ve Ani bölgesinde görülmeye başlamıştır⁸. (M.Yinanç, 1934, s. 19; Kürkçüoğlu, 1998, s. 317; Turan, 2010a, s. 52; Turan, 2010b, s. 119-123). Anadolu'ya sefere çıkan Türkmen Beyleri iki gruba ayrılır. Bunlardan ilki Sultan Alp Arslan tarafından Anadolu'nun fethi için görevlendirilenler, diğeri ise hiçbir buyruk altında kalmadan tamamen bağımsız hareket eden komutanlardır. Kayseri'nin fethini gerçekleştiren ilk Türkmen beyi Afşin Bey, ikinci gruba dahildir. 458-459 H./1066-1067 M. tarihleri arasında Gümüştekin komutasındaki Afşin ve Ahmet-şâh Anadolu'ya sefere çıkmışlardır (Turan, 2010a, s. 53). Gümüştekin'in ölümüyle yalnız kalan Afşin Bey; Antakya, Malatya, Kayseri ve Karaman üzerine geçici seferler düzenlemiş ve Kayseri şehrini baştanbaşa talan etmiştir. (Cahen, 1984, s.44- 45; Hassan, 1989, s. 178; Köymen, 1998, s. 260).

⁷ Malazgirt Savaşı hakkında geniş bilgi için bkz. (Hassan, 1989, s. 178-180; Merçil ve Sevim, 1995, s. 62-73; Köymen, 1998, s. 264-280; Turan, 2010a, s. 58-67).

⁸ Aynı tarihlerde Tuğrul Bey komutasındaki birlikler, Nahcivan ve Van Bölgesi'nden Anadolu'ya akınlara başlamıştır (Hassan, 1989, s. 171-172; Yinanç, 1934, s. 22-24; Köymen, 1998, 244-255).

Anadolu'nun Türkler için yurt olmaya başladığı Malazgirt Zaferi 463 H./1071 M. sonrası Sultan Alp Arslan komutasındaki bazı Selçuklu emirleri Anadolu'nun çeşitli yerlerini fethetmekle görevlendirilmişlerdir. Bu bağlamda Dânişmend Ahmed Gâzi Amasya, Dereli, Kayseri, Niksar, Sivas, Tokat ve Zamantı'yı fethetme görevini üstlenmiştir (Turan, 2010a, s. 141-142).

466 H./1074 M. tarihine gelindiğinde, Dânişmend Ahmed Gâzi 463 H./1071 M.- 573 H./1078 M. Kayseri'nin de bulunduğu Kızılırmak ve Yeşilirmak Havzalarının fethini tamamlamıştır. (Kürkçüoğlu, 1998, s. 319; Holt, 1999, s.171; Erkiletlioğlu, 2006, s. 130; Turan, 2010a, s. 141). Bölgede kurulan devlete, kurcusunun adına ithafen “Dânişmendliler” adı verilmiştir (Turan, 2010a, s. 145).

Orta Anadolu bölgesinde ilk kurulan Türk devletlerinden biri olan Dânişmendliler, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında önemli roller üstlenmiştir. Kutalmışoğulları da Dânişmendliler ile Anadolu'da eş zamanlı bir devlet kurma girişiminde bulunmuştur (Bîbî, 1996a, s. 12; Köymen, 1998, s. 102-103; Aksarayı, 2000, s. 11-13). Ancak Kutalmışoğullarının bu hızlı büyümesi, Büyük Selçuklu hükümdarı Melikşâh'ı oldukça endişelendirmiş ve kendisine bağlı emirlerden Porsuk'u Kutalmışoğullarını kontrol altına almak için Anadolu da görevlendirmiştir⁹.

Bu iki devletin sultanları; Selçuklu hükümdarı I. Kılıç Arslan (1092-1107) ile Dânişmendli Emiri Ahmed Gâzi 490 H./1097 M. I. Haçlı seferinde ortak hareket etmiştir (Hassan, 1989, s. 195; Merçil ve Sevim, 1995, s. 431; Holt, 1999, s. 172; Çetinkaya, 2009, s. 19; Turan, 2010a, s. 167).

Dânişmend Ahmed Gâzi ile birlikte Kayseri ve çevresinde ilk imar faaliyetleri başlamıştır.

Emir Melik Gâzi (498 H./1105M.- 580H./1184M.) zamanı devlet içerisinde karışıklıkların baş gösterdiği bir dönemdir. Bunu fırsat bilen I. Kılıç Arslan Malatya bölgesini işgal etmiş, geçici bir süre de olsa Emir Melik Gâzi Selçuklu hakimiyetini tanımak zorunda kalmıştır (Çetinkaya, 2009, s. 15; Turan, 2010a, s. 128). Böylece

⁹ Bu konudaki rivayetlere göre; Emir Porsuk Bizans'ı haraca bağlayarak Konya, Aksaray, Kayseri ve bütün Rum beldelerini kontrol altına almış ve Kutalmışoğlu Süleyman'ı da bütün “Rum topraklarının Meliki” ilan etmiştir (Köymen, 1998, s. 106; Çetinkaya, 2009, s. 13; Turan, 2010a, s. 86-87).

mevcut Selçuklu-Dânişmendli ittifakı da bozulmaya başlamıştır. Sonraki dönemler ise Dânişmendli emirlerin, Selçuklu sultanları üzerinde nüfuz sahibi olma çabaları ile geçmiştir. Nitekim I. Kılıç Arslan'ın ölümü üzerine Emir Melik Gâzi'nin, Sultan I. İzzeddin Mes'ûd'u (1116-1155) destekleyerek Selçuklu tahtına çıkmasında yardımcı olmuştur (Merçil ve Sevim, 1995, s. 437-439; Turan, 2010a, s. 185).

Emir Melik Gâzi zamanında özellikle Kayseri'de kültürel alanda gelişmelerin başladığını, ünlü ilim adamı Heratlı Fakihî'nin onun zamanında Kayseri'ye gelip yerleştiğini ve 536 H./1142 M. tarihinde burada öldüğünü kaynaklardan öğrenmekteyiz. Emir Melik Gâzi sağlığında yaptırmış olduğu Kayseri Pazarören yakınındaki türbesine gömülmüştür. (Akok ve Özgüç, 1954, s. 331-336; Tuncer, 1986b, s.155-158, Erkiletlioğlu, 2006, s. 133).

Melik Muhammed Gâzi'nin sultanlığı (529 H./1134 M.-538 H./1143 M.) kardeşleri tarafından tanınmamıştır (Çetinkaya, 2009, s. 20). Muhammed Gâzi'nin bir taraftan kardeşleri Yağı-Basan ve Aynüddeve ve diğer taraftan Bizans devletiyle mücadele etmek zorunda kalması sonucu Dânişmendli Devleti zayıflamaya başlamıştır. Selçuklu Sultanı I. Mes'ûd, Muhammed Gâzi'nin ölümü sonrası zayıflayan Dânişmendlilerin koruyuculuğunu üstlenmiştir. Fakat Muhammed Gâzi'nin kardeşlerinden Sivas Meliki Yağı-Basan ve Malatya Meliki Aynüddeve Sultan Mes'ûd ile zaman zaman itilaf içerisine düşmüş ve başına buyruk hareket etmiştir. Bu durum karşısında I. Mes'ûd, Muhammed Gâzi'nin oğlu Zünnun'u desteklemek için Sivas ve Malatya'yı kuşatmıştır. Böylece zaten karışıklık içerisinde olan Dânişmendli Devleti'nin bölünmesini desteklemiş ve devletin dağılışını hızlandırarak Kayseri-Sivas bölgelerini Melik Muhammed Gâzi'nin oğlu Zünnun'a bırakmıştır (Cahen, 1984, s. 109; Merçil ve Sevim, 1995, s. 439; Turan, 2010a, s. 215).

536 H./1142 M. yılında Dânişmend Meliki, Melik Muhammed Gâzi'nin ölümüyle Dânişmendli Devleti resmen üçe bölünmüştür (Turan, 2010a, 194-199).

Melik Muhammed zamanında Kayseri, Dânişmendli Devleti'nin merkezi haline getirilerek başta Ulu Camii/Cami-i Kebir'i de kapsayan birçok imar faaliyetinde bulunulmuştur. 536 H./1142 M. tarihinde vefat eden Muhammed Gâzi, Ulu Camii'nin

güneyinde günümüzde mevcut olmayan türbesine gömülmüştür (Çetinkaya, 2009, s. 21).

Orta Anadolu'nun Türkleşmesinde Sultan II. Kılıç Arslan (550 H./1155 M.-588 H./1192 M.) Haçlılar'a ve Bizans'a karşı faaliyetlerde bulunmuştur. Kılıç Arslan ve başarılarını çekemeyen Dânişmendli Emirleri arasında zaman zaman anlaşmazlıklar ve gerginlikler yaşanmıştır.¹⁰

Sultan II. Kılıç Arslan, sağlığında (H.585/M.1190-H.586/M.1191) ülkeyi on iki oğlu arasında paylaştırmıştır.¹¹ Fakat II. Kılıç Arslan'ın daha sonra bu paylaştırmadan pişman olduğu ve oğlu Uluborlu Meliki I. Gıyâseddin Keyhüsrev'den biraz daha iyi davranış görmesi üzerine ülkeyi onunla birlikte tekrar tek bir güç altında toplamaya çalıştığı öne sürülür. Amacını gerçekleştirmek üzere Konya'dan Kayseri'ye sefere çıkmış ancak yolda vefat etmiştir (Turan, 2010a, s. 252).

Babası II. Kılıç Arslan'ın ölümüyle sultan olan Uluborlu Meliki I. Gıyâseddin Keyhüsrev Anadolu Selçuklu tarihinde iki kez tahta geçmiştir. Oldukça kısa süren ilk saltanat döneminde 588 H./1192M.- 593 H./1196M. Menderes ırmağına kadar Bizans topraklarını fethetmiştir (Anonim, 1952, s. 26; Merçil ve Sevim, 1995, s. 448).

I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in yönetimini tanımayan kardeşi Sivas Meliki Kutbeddin Melik-şâh, kardeşleri arasında en yetenekli, kudretli ve hırslı olanıdır (Turan, 2010a, s. 262-263). Kayseri çevresini kontrolü altına almak için ilk olarak kardeşi Kayseri Meliki Nureddin Süleyman-şâh'ı, sonrasında ise Kayseri halkı tarafından sevilen devlet adamı

¹⁰ Dânişmendli emirleri; Tokat Meliki Yağı-Basan, Malatya Meliki Aynüddeve'nin ölümünden sonra yerine geçen oğlu Zülkarneyn ile ortak girişimler sonucu Kılıç Arslan'a cephe almıştır. II. Kılıç Arslan Erzurum hükümdarı İzzeddin Saltuk'un kızıyla düğün hazırlıkları içerisinde bulunurken, Yağı -Basan Konya'ya gelmekte olan düğün alayını basarak gelini kaçırmış ve Kayseri Meliki Zünnun ile nikahlamıştır. Zaten iyi gitmeyen Dânişmendli-Selçuklu ilişkileri bu kız kaçırma olayı sonrasında Sultan II. Kılıç Arslan'ın 571 H./1175 M. tarihinde Zünnun ile meydana gelen çatışma sonrası, Zünnun'u mağlup etmiş ve Dânişmendliler'in Sivas-Kayseri koluna son vermiştir. Böylece Sivas, Tokat, Niksar, Amasya bölgesinde Selçuklu Devleti hakimiyeti başlamıştır (Kılıks, 1939, s. 6-7; Abu'l Farac, 1950, s. 418; Hassan, 1989, s. 205; s. 2; Aksarayi, 2000, s. 23; Turan, 2010a, s. 226-231).

¹¹ Dönemin kaynağı İbn Bîbî'ye göre II. Kılıçarşlan sağlığında, I. Gıyâseddin Keyhüsrev'i yerine veliaht tayin etmiştir. (Bîbî, 1996a, s. 31-40). Ancak diğer kaynaklara göre bu paylaşım sonucunda; Sivas ve Aksaray Kutbeddin Melik-şâh'a, Tokat ve yöreleri Rükneddin Süleyman-şâh'a, Kayseri ve yöreleri Nureddin Sultan-şâh'a, Elbistan Muğiseddin Tuğrul-şâh'a, Malatya Muizzeddin Kayser-şâh'a, Ankara-Çankırı-Kastamonu-Eskişehir Muhyiddin Mesud'a, Uluborlu ve çevreleri Gıyâseddin Keyhüsrev'e, Niksar ve Koyluhisar Nasrüdün Berkıyruk-şâh'a, Amasya Nizameddin Argun-şâh'a, Niğde Arslan-şâh'a ve son olarak Ereğli ve güney uç bölgesi ise Sancar-şâh'a bırakılmıştır (Eldem, 1982, s. 32; Merçil ve Sevim, 1995; İbn Bîbî, 1996a, s. 41; s. 446; Aksarayi, 2000, s. 23).

İhtiyareddin Hasan'ı öldürmüştür¹². Bunlarla yetinmeyen II. Rükneddin Süleyman-şâh (593 H./1196 M. - 602 H./1205 M.) diğer kardeşlerinin de yardımıyla Sivas-Kayseri üzerinden Konya'ya yürümüş ve şiddetli bir çatışma sonrası Konya'da tahta oturmuştur¹³.

Kayseri-Kırşehir yolunda Kızılırmak üzerinde bulunan Tekgöz köprüsü Süleyman-şâh zamanında inşa edilen eserlerden günümüze gelen bir örnektir (Eldem, 1982, s. 36-38; Nazif, 1987, s. 65-66; Erkiletlioğlu, 2006, s.148-149).

Birbirini izleyen Süleyman-şâh ve III. İzzeddin Kılıç Arslan dönemleri oldukça kısa sürmüştür. Kardeşi Süleyman-şâh tarafından Selçuklu tahtından indirilen I. Gıyâseddin Keyhüsrev yaklaşık dokuz yıl sürgün hayatından sonra Selçuklu Emiri Mubarizüddin Ertokuş ile Selçukluların hizmetine girmiş Dânişmendli Beyi Muzafferüddin Mahmut'un çabalarıyla (602 H./ 1205 M.- 608 H./ 1211 M.) ikinci kez Konya'da tahta çıkmıştır (Anonim, 1952, s. 27; Eldem, 1982, s. 44-57; Nazif, 1987, s. 67; Merçil ve Sevim, 1995, s. 452-453; İbn Bîbî, 1996a, s. 55-77, 97-114; Aksarayı, 2000, s. 24; Turan, 2010a, s. 291-297). Devletin ilerleme ve genişleme siyasetinin öncelendiği bu dönemde batıda Bizans, güneyde Antalya, kuzeyde ise Samsun seferleri sonucu kuzey-güney yollarının güvence altına alınması dönemin önemli olaylarından¹⁴. Özellikle Antalya'nın 1207 tarihinde fethi ile Selçuklu Devleti'yle Avrupa ülkeleri arasında ticari ilişkiler başlamıştır (Turan, 1988, s. 123-125; Merçil ve Sevim, 1995, s. 454; Turan, 2010a, s. 297-309).

I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Kayseri'de ikinci kez tahta çıkış tarihinde (1205) kız kardeşinin vasiyeti üzerine inşa ettirmiş olduğu Gevher Nesibe Hatun Şifahanesi,

¹² Bu olaylar Kayseri halkının tepkileriyle neticelenmiştir. Kendi adına yaptırmış olduğu medreseye öldürmüş olduğu Hoca Hasan'ın adını vererek Kayseri halkının tepkisini azaltmaya çalışmıştır (H.590/M.1193). Medrese Kayseri'de inşa edilen ilk medresedir. Ayrıca kitabesinde "...Bu yapı melik Nureddin Sultan-şâh'ın emriyle inşa edildi..." ifadesiyle kendisinden melik olarak bahsedilerek I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in saltanatını tanımadığını da açıkça göstermiştir.

¹³ Bu konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. (Eldem, 1982, s. 35-43; Nazif, 1987, s. 64-65; Merçil ve Sevim, 1995, s. 449; İbn Bîbî, 1996a, s. 51-55; Erkiletlioğlu, 2006, s. 146-147; Turan, 2010a, s. 250-254).

¹⁴ Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde asıl ismi Nasiru'd-Din Mahmud olan Ahi Evreni'in Kayseri'ye gelip 1205 tarihinde şehre yerleştiğini ve burada Ahi Teşkilatını kurduğunu kaynaklardan öğreniyoruz. Ahi Teşkilatı gerek ticari hayatın gerekse sosyal hayatın gelişmesinde Anadolu'da çok önemli görevler üstlenmiştir. II. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde birçok devlet adamının yanında Ahi Beyleri'de öldürülmüştür. Selçuklu veziri Celâleddin Karatay zamanında Moğollarla yapılan antlaşmayla teşkilat yeniden canlandırılmaya çalışılsa da eski gücüne tekrar dönememiştir (Bayram, 1986, s. 175-185). Kayseri'de ayrıca Ahi Teşkilatını destekleyen "Bacıyan-ı Rum" isminde kadınların ağırlıklı çalıştığı diğer bir ahi teşkilatı daha bulunmaktadır (Bayram, 1981, s. 157-172; Ecer, 2001, s. 20-21).

Anadolu Selçuklu Mimarisi içinde ilk hastane olması bakımından önemlidir (İnan, 1956, s. 217-222). Burada hiç kuşkusuz kendinden önce Kayseri’de ilk saltanatını tanımayan kardeşi Melik-şâh’a bir gönderme mevcuttur¹⁵. Kayseri’de onun zamanında yapılan diğer önemli yapı ise Dânişmendli Emiri Muzafferüddin Mahmut tarafından onarılan Camii-i Kebir/Sultan/Ulu Camii’dir¹⁶.

I. Keyhüsrev sağlığında oğlu Tokat Meliki I. Alâeddin Keykubâd’ı yerine veliahd tayin etmiştir. Fakat devlet büyükleri kardeşi Malatya Meliki I. İzzeddin Keykâvus’u Kayseri’ye çağırarak burada onu tahta oturtmuşlardır (Abu’l Farac, 1950, s. 491; Merçil ve Sevim, 1995, s. 455-456; Turan, 2010a, s. 318-323).

I. İzzeddin Keykâvus (608 H./1211M.-617 H./1220 M.) Kayseri’de tahta geçen ilk sultandır (İbn Bîbî, 1996a, s.132-134). Bu zaman diliminde I. İzzeddin Keykâvus ve kardeşi I. Alâeddin Keykubâd arasındaki saltanat mücadelesi döneme damgasını vurur. I. Alâeddin Keykubâd amcası Erzurum Meliki Muğıysüddin Tuğrul-şâh’ın da yardımını alarak I. İzzeddin Keykâvus’u Kayseri’de kuşatmaya çalışmıştır (Göde, 1995, s. 62; Merçil ve Sevim, 1995, s.455; İbn Bîbî, 1996a, s.134-140; Uyumaz, 2003, s. 14-17; Turan, 2010a, s. 315-318). Kayseri’deki şiddetli mücadelelerden sonra Ankara’ya kaçan Keykâvus ile Keykubâd arasında Ankara’da ikinci bir çatışma daha gerçekleşmiş ve yine Keykâvus’un zaferiyle sonuçlanmıştır (İbn Bîbî, 1996a, s. 154-157; Turan, 2010a, s. 317).

I. İzzeddin Keykâvus babasının başlattığı denizlere açılma politikasını sürdürerek 1214 yılında Sinop ve 1216 tarihinde Antalya’nın fethedilmesi ya da kuzey ve güney liman şehirlerinin alınmasıyla “*Sultanül-Galip*” ünvanını almıştır (Nazif, 1987, s. 67-70; Turan, 1988, s.124-125; Merçil ve Sevim, 1995, s. 455-458; İbn Bîbî, 1996a, s.162-217; Redford, 2008, s. 17-20; Turan, 2010a, s. 315-345). Kayseri ise ilk kez “*Darü’l Feth*” ünvanıyla onun döneminde anılmaya başlamıştır (İbn Bîbî, 1996a, s.191)¹⁷. Keykâvus’la birlikte Kayseri ve Sivas şehirlerinin fiziki ve sosyal yapısındaki gelişmeler önemlidir. Özellikle Kayseri’de ilk yapılış tarihi Roma Dönemi’ne kadar

¹⁵ Süleyman-şâh’ın inşa ettirmiş olduğu 590 H./1193 M. tarihli medrese kitabesinde kendisinden “*melik*” olarak bahsedilmişti. Sultan Keyhüsrev böylece tahta çıkış yılında, daha önce sultanlığı tanınmayan şehir olan Kayseri’de hakimiyetini teyid etmiş oluyordu.

¹⁶ I. Gıyâseddin Keyhüsrev’in kendisinin tahta geçmesinde yardımları dokunan Dânişmendli emirlerine Kayseri’de yapı inşa ettirecek ya da onarttıracak kadar hoşgörülü olduğu bilinmektedir.

¹⁷ Kayseri’nin “*Darü’l Feth*” ünvanı ile anılması için ayrıca bkz. (İbn Bîbî, 1996a, s. 315).

uzanan surlar ilk kez onun zamanında onarılmaya başlanmış ve bugün Alaca Mescid mahallesinde ki savunma amaçlı yapılan Yoğun/Kalın Burç ile 607 H./1210 M. tarihli Kölük Camii onun zamanında onarılmıştır (Apaydın, 1948, s. 9; Eldem, 1982, s. 59-68; Nazif, 1987, s. 68-70).

I. Alâeddin Keykubâd Dönemi (617H./1220M.-635 H./1237 M.) Selçuklu Devleti'nin en parlak devridir. Sivas'da Selçuklu tahtına oturan¹⁸ Keykubâd, Sivas'dan Konya'ya hareketi sırasında Kayseri'yede uğramış, burada cülus törenleriyle karşılanmıştır. Dönemin kaynağı İbn Bîbî de bu tören; “...*Sultan'ın gelişini öğrenen halk, mahşeri bir kalabalıkla kapıya çıktılar... Diğer yandan Hokkabaz oğlu Seyfeddin Ebu Bekir, hazinesinden çıkardığı incileri padişahın güzel yüzünü görme şerefine havaya saçıp sahip olduğu her şeyi onun hizmetine sundu...*” cümleleriyle ifade edilmektedir (1996a, s. 230-231). Hiç kuşkusuz ki Kayseri'ye uğramasında kardeşi I. İzzeddin Keykâvus ile Kayseri'de aralarında geçen saltanat mücadelesinin izleri büyük olmalıdır. Selçuklu Sultanlarının siyasi yaşamı Konya-Kayseri-Sivas arasında yaşanan mücadelelerle geçmiştir. Bu da bu üç kentin Selçuklular Dönemi'ndeki önemine işaret eder.

I. Alâeddin Keykubâd, babası ve Kardeşi I. İzzeddin Keykâvus'un sürdürdüğü Akdeniz ve Karadeniz limanlarına ulaşan fetih hareketlerini 1221 tarihinde Alanya'yı alarak devam ettirmiştir (İbn Bîbî, 1996a, s. 241-247; Göde, 1998, s. 62; Uyumaz, 2003, s. 94-100). Venediklerle ve diğer Latin Devletleri'yle ticaret antlaşmaları yapılarak ticari bağlamda iyi ilişkiler içinde bulunulmuş böylece deniz ticareti önem kazanmaya başlamıştır (Turan, 1990, s. 96-126; Turan, 1988, s. 124-137).

Alâeddin Keykubâd'ın yaz aylarını Kayseri'de bugün şeker fabrikasının yakınında bulunan Keykubadiye Sarayı'nda (625H./1227M.) geçirdiğini, devlet işlerini buradan yürüttüğünü hatta kazandığı zaferleri de yine bu sarayda kutlamayı bir gelenek haline getirdiğini bilmekteyiz (Oral, 1953, s. 501-517; İbn Bîbî, 1996a, s. 321-324; Göde, 1998, s. 61-64; Yuvalı, 1998, s. 471-476; Çayırdağ, 2001, s. 28-29)¹⁹. Doğu seferlerine Kayseri'den çıkan Keykubâd, yaklaşan Moğol tehlikesi nedeniyle, kardeşi I. Keykâvus

¹⁸ I. Alâeddin Keykubâd'ın tahta geçişi için bkz. (Anonim, 1952, s. 31-32; Merçil ve Sevim, 1995, s. 459-467; İbn Bîbî, 1996a, s. 226-228; Göde, 1998, s. 62; Uyumaz, 2003, s. 18-22; Turan, 2010a, s. 347-351).

¹⁹ Kaynaklardan Keykubadiye Sarayının yanı sıra Kayseri'de kaleye yakın devlet işlerinin yürütüldüğü “Devlethane” isminde ikinci bir sarayın daha varlığını öğrenmekteyiz. II. Gıyâseddin Keyhüsrev burada tahta geçmiştir (Nazif, 1987, s. 68; İbn Bîbî 1996b, s. 20; Göde, 1998, s. 61-65; Turan, 2010a, s. 424).

gibi şehir surlarını genişletme ve onartma faaliyetlerine devam etmiştir²⁰. İnşa ettirmiş olduğu Kayseri-Sivas arasındaki Sultan Hanı onun ticarete ne denli önem verdiğini gösterir²¹ (Kuban, 2008, s. 254). Ayrıca bunlara ek olarak I.Alâeddin Keykubâd'ın eşi Huand Hatun tarafından H.635-36/M.1237-38 tarihinde inşa ettirilen ve kendi adıyla anılan Huand Hatun Külliyesi'nin ilk evresi onun dönemine rastlar.

Keykubâd sağlığında Eyyubî soyundan gelen eşi Adile Hatun'dan olma oğlu İzzeddin Kılıç Arslan'ı veliahdı tayin etmiştir. Ancak I. Alâeddin Keykubâd'ın Keykubadiye Sarayı'nda gerçekleşen tartışmalı ölümünden sonra²² yerine özellikle Sadeddin Köpek ve diğer devlet adamlarının yardımıyla, Keykubâd'ın Hristiyan eşi Huand Hatun'dan olma oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev (635H./1237M.-644H./1246M.) Kayseri'de tahta oturtulmuştur²³. Anadolu Selçuklu Devleti II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in yetersiz devlet adamı kişiliği ve veziri Sadeddin Köpek'in etkisinde kalması sonucu, önemli sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Sadeddin Köpek'in kışkırtmaları sonucu Keyhüsrev, içlerinde Şemseddin Altun-Aba²⁴ gibi önemli devlet adamlarının bazılarını öldürtmüş, Harîzm Beyi Kayır Han'ı da tutuklatmıştır. (Kaymaz, 2009, s. 39-69; Turan, 1947, s. 199-200). Kayır Han'ın tutuklanmasıyla geride kalan Harîzm/Türkistan Beyleri Kayseri'yi terk etmişler ve Doğu Anadolu'ya yapmış oldukları göç esnasında, yol üzerindeki çok sayıda yeri talan etmişlerdir (Turan, 2010a, s. 428). II. Keyhüsrev zamanında gerçekleşen diğer önemli olay ise Moğolların Asya'da süren istilaları sonucu Türkmenlerin Anadolu'ya doğru olan yoğun göçleri olmuştur. Anadolu'ya sığınmak isteyen Türkmenler önce Doğu daha sonra Orta Anadolu'da önüne geçilemeyecek sorunlara neden olmuştur. 638 H./1240 M. tarihinde Anadolu'da Baba İshak önderliğinde bütün Orta Anadolu'yu saran Babai Ayaklanması gerçekleşmiştir (Merçil ve Sevim, 1995, s. 470-471). Babai isyanının bastırılmasında devletin zaafı ortaya

²⁰ Bugün Kayseri'de At Meydanı'nın çevresinde ki surları Alâeddin Keykubâd'ın inşa ettirdiğini "Debboy/Askeri Depo" duvarındaki kitabede "Keykubâd" adının geçmiş olmasından anlıyoruz (Nazif, 1987, s.74; Göde, 1998, s. 63).

²¹ 13. yüzyılın sonlarında sona eren "Yabanlu Pazarı" Ortaçağ'ın en büyük ticaret fuarlarından biriydi. Kayseri-Sivas-Malatya üzerinde çok sayıda han ve kervansaray inşa edilmesi bu büyük fuarın varlığıyla açıklanabilir. İlkçağda çok önemli kervan yolları üzerinde bulunan Kayseri, Ortaçağ'da da önemini korumuştur. Araştırmacı Sümer'e göre fuar Kayseri-Pınarbaşı arasındaki Pazarören yakınlarında kuruluyordu (Sümer, 1985, s. 20).

²² I. Alâeddin Keykubâd'ın 1237 tarihinde Keykubadiye Sarayı'nda zehirlenerek ölmesi konusunda farklı görüşler mevcuttur. Anonim Selçukname'de (Anonim, 1952, s. 31) II. Gıyâseddin Keyhüsrev ve onu destekleyen emirler tarafından zehirlendiği ifade edilse de, İbn Bibî'de (1996a, s. 456-457) Alâeddin Keykubâd'ın "zehirlenme" sonucu gerçekleşen ölümünde herhangi bir kasıt olduğuna dair bilgi verilmemiştir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. (Uyumaz, 2003, s. 94).

²³ II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in tahta çıkışı için bkz. (Turan, 1947, s. 199; Merçil ve Sevim, 1995, s. 468; İbn Bibî, 1996a, s. 456; İbn Bibî, 1996b, s. 19-22; Kaymaz, 2009, s. 25-38; Turan, 2010a, s. 424).

²⁴ Şemseddin Altun-Aba geniş bilgi için bkz. (Turan, 1947, s. 197-221).

çıkmiş ve Erzurum'daki ordunun Babai isyanıyla uğraşmasını fırsat bilen Moğollar ilk istilaya Erzurum'dan başlamışlardır (Turan, 2010a, s. 449). II. Gıyâseddin Keyhüsrev yaklaşan Moğol tehlikesi üzerine komşu devletlerden ve beyliklerden de yardım alarak, orduyu kışın Kayseri'de toplamış, daha sonra ordu Kayseri'den Sivas'a doğru çok sayıda askerle yola çıkmıştır. Zara ve Suşehri yakınlarındaki Köseadağ'da Türk Tarihi'nin dönüm noktalarını belirleyen 641H./1243 M. Köseadağ Savaşı gerçekleşmiştir (Abu'l Farac, 1950, s. 541-542; Göde, 1995, s. 165-190; Merçil ve Sevim, 1995, s. 471-473; Turan, 2010a, s. 452-453). Köseadağ'da Selçuklu ordusunun yenilmesi üzerine Baycu Noyan komutasındaki Moğollar önce Sivas'a, daha sonra Kayseri'ye yürüyerek şehirdeki sur dışı mahalleleri yakıp yıkmış, surlar yaklaşık on beş gün mancınıkla dövülmüş ve Kayseri iğdiş-başı Hjuk oğlu Husam'ın ihanetiyle Kayseri tarihinin en büyük yağma ve yıkımı gerçekleşmiştir (Abu'l Farac, 1950, s. 542; Hassan, 1989, s. 242; Merçil ve Sevim, 1995, s. 472; İbn Bîbî, 1996b, s. 73-75; Kaymaz, 2009, s. 95-98; Turan, 2010a, s. 457-462).

II. İzzeddin Keykâvus 644 H./1246 M.-647 H./1249 M. Konya'da tahta geçtiği dönemde çocuk sayılacak yaşta olması²⁵ dolayısıyla vezir Şemseddin İsfâhanî devlet yönetiminde söz sahibi olmuştur. Moğol egemenliğinin başladığı Anadolu'da H.644/M.1246 tarihinde Moğol Güyük Han'ın tahta çıkış törenine II. Keykâvus devlet büyükleri tarafından gönderilmemiş, yerine kardeşi IV. Kılıç Arslan gönderilmiştir. Kayseri'de Selçuklu tarihinin çok karışık ve devinimli olan bu döneminde imar faaliyetlerinin hız kesmeden devam ettiği gözlemlenir. Çalışmamızın konusunu oluşturan Hacı Kılıç Camii ve Medresesi' de bu karışık siyasi ortamda inşa edilmiştir. H.644/M.1249 tarihinde, IV. Kılıç Arslan Moğolistan'dan Moğol Hükümeti tarafından sultan ilan edilerek Anadolu'ya gönderilmiştir. Onun saltanatı Erzincan, Sivas, Kayseri, Malatya, Harput ve Diyarbakır'da tanınmıştır. Devlette başlayan saltanat mücadelesini engellemek için Selçuklu Veziri Celâleddin Karatay, saltanat naibi üç kardeşi²⁶ tahta oturtturarak "Üç Kardeş Dönemi"ni başlatmış böylece geçici bir süre devlet içerisinde huzur sağlanmıştır ancak çok geçmeden kısa ömürlü olan bu huzur döneminden sonra

²⁵ Keykâvus'un tahta çıktığı tarihlerde diğer iki kardeşi kendisinden daha küçük yaşta idiler. Devlet büyükleri Keykâvus'un daha büyük yaşta olmasını göz önünde bulundurarak onu tahta oturtmuşlardır (İbn Bîbî, 1996b, s. 88-91; Turan, 2010a, s. 521).

²⁶ "Üç Kardeş Dönemi" (644 H./1249 M.-652 H./1254 M.) olarak da bilinen bu dönemde Celâleddin Karatay II. İzzeddin Keykâvus'un üç oğlu İzzeddin Keykâvus, Rükneddin Kılıç Arslan ve Alâeddin Keykubâd'ı tahta oturtturarak devlet yönetiminde başarmaya çalıştığı birlik, onun ölümüyle (1254) yeniden bozulmuştur (Merçil ve Sevim, 1995, s. 476-477; Aksarayi, 2000, s. 27-37; Turan, 2010a, s. 491).

Selçuklu siyasi tarihi “İki Kardeş Dönemi”ne (644 H./1249 M.-652 H./1254 M.) şahit olmuştur (Anonim, 1952, s. 34; Aksarayı, 2000, s. 27-37; Turan, 2010a, s. 485-496). İki Kardeş Dönemi’nde devlet toprakları ikiye bölünerek, Sivas’tan Bizans sınırına kadar batı toprakları II. İzzeddin Keykâvus’a, Sivas’tan Erzurum’a kadar olan doğu toprakları ise IV. Kılıç Arslan’a verilmiştir (Nazif, 1987, s. 89; Yuvalı, 1994, s. 103-104; Merçil ve Sevim, 1995, s. 478; İbn Bîbî, 1996b, s. 631; Holt, 1999, s. 175-176).

Sultan II. İzzeddin Keykâvus saltanatı sürecinde, İlhanlı yönetimine karşı mücadelelerde bulunmuştur. Moğollara karşı zaman zaman Türkmenleri de kışkırtmıştır hatta isyanında devlet adamı Sâhip Ata Fahreddin Ali’yi, İlhanlı yönetiminin onayını almadan veziri yapacak kadar ileri gitmiştir (Yuvalı, 1994, s. 104-105; Aksarayı, 2000, 47-48). Bu durum karşısında II. İzzeddin Keykâvus ile Moğol hükümdar Baycu Noyan arasında mücadeleler gerçekleşmiştir. Moğollar karşısında ilk yenilgi 1256 tarihinde Aksaray’da, ikinci yenilgi ise 1261 tarihinde Konya’nın yağmalanmasıyla gerçekleşmiştir. Alınan ağır yenilgiler üzerine Keykâvus akrabalık bağıda bulunan Rum topraklarına sığınmak zorunda kalmıştır (İbn Bîbî, 1996b, s. 121-124; Turan, 2010a, s. 503-515). Bu dönemden sonra Muîniddin Pervane devlet yönetiminde önem kazanmaya başlamıştır²⁷ (Kaymaz, 1970, s. 56-126; Yuvalı, 1994, s. 112; Holt, 1999, s. 176; Turan, 2010a, s. 523-566).

1243 tarihli Köseadağ Savaşı yenilgisinden sonra Kayseri ayaklanma ve mücadelelerle geçen hareketli bir ortama sahne olmuştur. İsyanların en büyüğü Kayseri’de (664 H./1276 M.) Muîniddin Pervane ve Beylerbeyi Hatıroğlu Şerafeddin Mesûd önderliğinde Moğollara karşı olmuştur (Abu’l Farac, 1950, s. 598-602; ; Göde, 1994b, s. 87; İbn Bîbî, 1996b, s.179-182; Aksarayı, 2000, s. 77-80; Turan, 2010a, s. 554-559). İsyanın Moğollar tarafından bastırılmaya çalışıldığı sırada, ünlü Memlûk Sultanı Baybars (665 H./1277 M.) Muîniddin Pervane ve diğer devlet adamlarının davetiyle, Anadolu’daki Moğol baskısına son vermek amacıyla sefere çıkmış ve 1277 tarihinde Kayseri’de Devlethane’de tahta çıkmıştır. Ancak kendisinden yardım isteyen beylerin onu yalnız bırakması sonucu Kayseri’de altı gün gibi kısa bir süre kalarak Şam’a geri

²⁷ Köseadağ Savaşı sonrası ülkede başlayan müşterek saltanat dönemi artık bu dönemden sonra (677H./1278M.) yerini tamamen Moğol yönetimine bırakmıştır (Cahen, 1984, s. 285).

dönmüştür (Al-Melik-Al-Zahir/Baypars Tarihi, 1941, s. 84-89; Sümer, 1985, s. 21-22; Göde, 1994b, s. 83-98; Holt, 1999, s.176-177 Aksarayı, 2000, s. 87-89).

2.2.3. Beylikler Dönemi: Eratnalılar, Kadı Burhaneddin, Dulkadiroğulları ve Karamanoğulları

14. yüzyıl Anadolu için oldukça önemli olayların cereyan ettiği bir dönem olmuştur. Anadolu Selçuklu Devleti yüzyılın başında, kısa bir süre İlhanlı hakimiyetinde²⁸ kalarak tarihi rolünü tamamlamış ve yerini Türkmen Beyleri'nin kurmuş olduğu “Beylikler Dönemi” olarak da anılan döneme bırakmıştır (Göde, 2010a, s. 17).

Anadolu Selçuklu Devleti'nin 707 H./1307 M.'de yıkılması üzerine, Kayseri'yi bir süre Moğol Anadolu Valisi Timurtaş yönetmiş, sonra yerine Emir Eretna'yı vekil tayin etmiştir. Emir Eratna, Irak'tan ayrılan Memlûk Sultanı Melik Nasır'a²⁹ tabi olarak Memlûk Sultanı adına Kayseri'de para bastırmış, böylece Emir Eretna 736 H./1335 M.'de yılında “Memalik-i Rum/ Orta Anadolu”nun Naibi olmuştur (Uzunçarşılı, 1968a, s. 165-167; Eldem, 1982, s. 136-137; Nazif, 1987, s. 95-106; Aksarayı, 2000, s. 252-255; Göde, 2000a, s. 45)³⁰.

Sultan Eratna³¹ döneminde Anadolu Selçukluları'na ait olan toprakların hemen hemen tamamı Eratna Devleti kontrolü altına geçmiştir³².

²⁸ Anadolu Selçuklu Devleti'nde, Köseadağ Savaşı sonrasında İlhanlı hakimiyetine kadar geçen süreye (1243-1256) “Tabilik Zamanı”, İlhanlılar'ın Anadolu'ya gelip kesin hakimiyet döneminin başlamasına (1256-1277) “İşgal Zamanı” ve İlhanlılar'ın Anadolu'ya kesin hakim oluşları dönemine ise (1277-1318) “Son Zaman/Gölge Sultanlık” dönemi denmiştir (Göde, 1995, s.167).

²⁹ 14. yüzyılda Kayseri'ye gelen seyyah İbn Batûta; “...*Bu şehir dahi Irak padişahının hükmünde olup, ülkenin en büyük merkezlerinden biridir...*” ifadesiyle şehrin Memlûk etkisinde olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca seyyah, dönemin Ahi Teşkilatı'nın Anadolu şehri üzerindeki etkisini de vurgulamaktadır (İbn Batûta, 1999, s. 21).

³⁰ Emir Eratna, ancak 742 H./1341 M. tarihinden itibaren kendi adına sikke kestirmeye başlamıştır (Uzunçarşılı, 1968a, s. 168; Edhem, 1982, s. 115; Türkmen, 1998, s. 3-9; Göde, 2000a, s. 63-64). Bu tarihten itibaren Eratna'nın emirlikten sultanlık makamına yükseldiğini ve bu tarihten sonraki kitabe, vakfiye ve sikkelerde “sultan” ünvanıyla anılmaya başlamasından anlıyoruz. Kayseri'nin Yeşilhisar ilçesinde bulunan ve Eratna tarafından yaptırılan Ulu Camii'nin (747 H./1346 M.) kapısı üzerindeki kitabede: “... *es-Sultanü'l-A'zam alemü'l -a'del Melikü'l-Arab ve'l-Acem es-Sultan Eratna...*” dan da anlaşılacağı üzere Eratna artık sultan ünvanıyla anılmaya başlamıştır (Uzunçarşılı, 1968a, s. 167-170; Göde, 2000a, s. 64).

³¹ Emir Eratna hakkında fazla bilgimiz olmamakla birlikte, Moğol hükümdarı Abaka'nın en güvendiği dostlarından Uygur Türklerinden Cafer Bey'in oğlu olduğu fikri hakimdir. Çocukluğu İlhanlı Sarayı'nda geçen Eratna, daha sonra Moğol ordusunda komutanlık görevinde bulunmuştur. Kız kardeşini Moğol Anadolu Valisi Timurtaş'a vererek, onun naibi olmuş ve yönetim kademesinde önemli görevlere getirilmiştir. (Göde, 2000a, s. 17-33).

³² Eratna Devleti'nin sınırı; Sivas, Kayseri, Niğde, Aksaray, Ankara, Develikarahisar, Darende, Amasya, Tokat, Merzifon, Samsun, Erzincan, Şarkikarahisar ve etrafını kapsamaktadır. (Uzunçarşılı, 1937, s. 49-50; Uzunçarşılı, 1968a, s. 176-179; Göde, 2000a, s. 65-69).

Kayseri, 14. yüzyılda Eratna Devleti'nin Sivas'dan sonra ikinci başkenti olarak önemli bir yere sahip olmuştur. Sultan Eratna'nın Çobanlı Şeyh Hasan'a karşı kazanmış olduğu Karanbük Zaferi'nden (744 H./1343 M.) sonra devlet Kayseri'den idare edilmeye başlamıştır (Uzunçarşılı, 1937, s. 49; Darkot, 1955, s. 485-486; Göde, 2000a, s. 66). Anadolu da siyasi istikrarsızlıkların yaşandığı bu dönemde, Sultan Eratna, komşuları Karamanoğulları ve Dulkadiroğulları ile mücadeleler içerisinde bulunmuştur³³. Moğol hakimiyeti karşısında Anadolu birliğini tekrar kurmaya çalışan Sultan Eratna 753H./1352 M. tarihinde ölmüş ve Kayseri'de Köşk Dağı eteklerinde bulunan Köşk Medrese'ye gömülmüştür³⁴.

Sultan Eratna zamanında en parlak dönemini yaşayan Eratna Devleti sonraki dönemlerini kargaşa içerisinde geçirmiştir (Bezm u Rezm, 1990, s. 86-95). Eratna'nın iki oğlundan küçük oğlu Gıyâseddin Mehmed Bey ile büyük oğlu Cafer Bey arasında 1352-1355 tarihleri arasında taht mücadeleleri olmuştur. Kayseri Tekgöz köprüsü yakınlarında 1355 tarihinde yapılan Yalnızgöz Savaşı'ndan sonra Mehmed Bey üstün gelerek tahta oturmuştur (Uzunçarşılı, 1968a, s. 179-181; Göde, 2000a, s. 87-94). Bu çatışmalar sırasında, Türkmenler ayaklanmaya ve Canik Bölgesi'ni ele geçirmeye başlamış, güneyde de Dulkadiroğulları sınırlarını genişletmeye devam etmiştir. Moğollar karşısında 1364 tarihinde Ilgın/Ab-ı Germ ve Sahibin Bükü'n savaşlarında almış olduğu yenilgiler, Mehmed Bey'in otoritesini oldukça sarsmıştır. Moğollar Eratna yönetimini bertaraf etmek için Kayseri'ye girerek yağmalamışlardır (Göde, 2000a, s. 98). 1355-1365 tarihleri arasında başarılı bir yönetim sergileyemeyen Gıyâseddin Mehmed gibi Sultan Alâeddin Ali Bey'in (1365-1380) de yetersiz bir devlet adamı olması, devlet içerisinde karışıklıkların iyice artmasına neden olmuştur. Mevcut kargaşa ortamını fırsat bilen Karamanoğulları 1375 Yılında Kayseri'yi işgal etmiş, bunun üzerine Ali Bey Sivas'a kaçmıştır (Bezm u Rezm, 1990, s. 98-107)³⁵.

³³ Memlûk Sultanları'nın Türk Beyler ile (Karamanoğulları, Dulkadiroğulları, Eratna Devleti, Kadı Burhaneddin Devleti) nüfuz mücadeleleri esnasında Kayseri'nin güç simgesi olması tarihi açıdan önemlidir. (Göde, 2000a, s. 72-79).

³⁴ Köşk Medrese'nin avlusunda bulunan ve Sultan Eratna tarafından karısı Sülipaşa Hatun adına inşa edilen konik külahlı, sekizgen gövdeli kümbette Eratna Sultanları; Alâeddin Eratna, Gıyâseddin Mehmed, Alâeddin Ali ile Sülipaşa Hatun gömülüdür (Uzunçarşılı, 1968a, s. 170-171; Eldem, 1982, s. 132-136; Akmaydalı, 1985, s. 149; Şaman ve Yazar, 1991, s. 301-314; Göde, 2000a, s. 79-80, 153).

³⁵ Kayseri Kadılığı görevinde bulunan Kadı Burhaneddin Ahmed'in bu devrede yönetiminde önemli görevler üstlenerek Kayseri'yi Karamanoğulları'ndan geri alma çabaları, onun sonraki dönemler için saygınlığını artırmıştır (Göde, 2000a, s.102-106; Uzunçarşılı, 1968b, s. 195-198).

II. Mehmed Bey zamanında, devlet içerisinde entrikaların yoğun olduğu gözlemlenir. Sivas valisi Hacı İbrahim ile Amasya valisi Hacı Şadgeldi arasındaki anlaşmazlıklar esnasında, Kadı Burhaneddin istemeyerek de olsa Hacı İsmail tarafında yer almak zorunda kalmıştır. Mevcut entrika ortamında Kadı Burhaneddin, Selçuklu hanedanından Şarki-karahisar hakimi Kılıç Arslan'ı ve Naibi Keyhüsrevi öldürmüştür (Göde, 2000a, s. 127). 1381 tarihinde payitahtta toplanan halk meclisi, bu öldürme olayını etraflıca tartışarak Kadı Burhaneddin'in haklı olduğuna karar vermiştir³⁶ (Göde, 2000a, s.107-Yücel, 1970, s. 47; Bezm u Rezm, 1990, s. 197-210).

Kılıç Arslan'ın ölümüyle Kadı Burhaneddin, küçük sultan II. Mehmed'in (1380-1381) naibi olarak devlet yönetimine dahil olmuştur. 767 H./1365 M. tarihinde Kayseri Kadısı görevine getirilen Burhaneddin Ahmed³⁷, 1378 tarihine kadar Sultan Alâeddin Ali'ye vezirlik yapmış ve 783 H./1381 M. tarihinde yönetime el koyarak Sivas merkez olmak üzere kendi adıyla anılan (1344-1398) Kadı Burhaneddin Devleti'ni kurmuştur (Uzunçarşılı, 1937, s. 195-198; Uzunçarşılı, 1968b, 198-215; Yücel, 1970, s. 48-59; Nazif, 1987, s. 106-108; Bezm u Rezm, 1990, s. 210-214, 238-242; Göde, 2000a, s.133-140).

Kadı Burhaneddin saltanatının ilk yıllarını, Moğol baskısı, Türkmen ayaklanmaları, güney ve batıya başlayan göç ve Rum topraklarındaki siyasi istikrarsızlık nedeniyle devletin birliğini sağlamak için harcamıştır. Burhaneddin'in Moğolların Kolu olan Samağaralar'a karşı kazanmış olduğu zafer, onun halk arasındaki saygınlığını artırmış ve Dulkadiroğulları Beyliği ile kötü giden ilişkiler Kadı Burhaneddin Devleti ile birlikte düzelmeye başlamıştır (Uzunçarşılı, 1968a, s. 182; Yücel, 1970, s. 22-61; Yinanç, 1989, s. 42-43; Göde, 2000a, s. 109-114).

³⁶ Selçuklu Hanedanlığı'ndan gelen Kılıç Arslan'ın sultan olma girişimi olduğu bu dönemde, bir meclis toplantısında kendisinin II. Mehmed'in 1380 tarihinde naibi olmasına karar verilmiştir (Bezm u Rezm, 1990, s.181-196; Göde, 2000a, s. 128-131; Uzunçarşılı, 1968b, s. 185). Ancak zaman içerisinde Kılıç Arslan'ın kendisinden istenenleri yerine getirmeyerek antlaşmaya riayet etmediği görülmüştür. Dolayısıyla Kılıç Arslan'ın Kadı Burhaneddin tarafından öldürülme olayı üzerine meclis; "...*Ey cennetin bir parçası ve rahmetin bir işareti olan, sen zamanımızda hakkın bize bir armağanısın... varlığınızla dünyayı süsleyen zatailiniz bilirsiniz ki, biz zavalhılar, kötülüğü, zulmü, insafsızlığı, fesatlığı herkes tarafından bilinen Kılıç Arslan zamanında korku ve telaş içinde yaşıyorduk...*" sözleriyle Kadı Burhaneddin'i haklı bulmuşlardır (Bezm u Rezm, 1990, s. 207).

³⁷ Kadı Burhaneddin Kayseri'de doğmuştur. Kayseri kadılarında Şemseddin Mehmed'in oğludur. Oğuzlar'ın Salur boyundan gelen Kadı Burhaneddin kadılık görevinde bulunan bir sülaleden gelmektedir. Kahire, Şam ve Halep'te ilim tahsili gören Burhaneddin,1365 tarihinde Sultan Mehmed tarafından yirmi beş yaşında Kayseri Kadılığı'na getirilmiş ve kadılık görevi sırasında yapmış olduğu çalışmalar sonucunda gerek yönetim gerek halk tarafından sevilen bir isim olmuştur. (Uzunçarşılı, 1937, s. 51; Uzunçarşılı, 1968b, s. 191-195; Yücel, 1970, s. 15; Bezm u Rezm,1990, s. 70-86; Göde, 2000a, s. 99-100).

1419'da Memlûk Sultanı Melik Müayyed Şeyh, kendilerine bağlı Ramazanoğulları topraklarına Karmanoğullarının saldırması üzerine Dulkadiroğullarını Karamanoğullarına karşı rakip olarak çıkarmaya çalışmış ve Kayseri şehrini Dulkadiroğullarına bırakmıştır. (Uzunçarşılı, 1968b, s. 213-218; Eldem, 1982, s. 147-152; Yinanç, 1989, s. 44-45). Daha sonra 1435'de beylik içerisindeki karışıklıktan faydalanan Karamanoğlu Mehmet Bey, Memlûk Sultanı Barsbay'ın onayıyla Kayseri'yi kısa bir süreliğine almıştır (Uzunçarşılı, 1968b, s. 215-218; Yinanç, 1989, s. 49).

Siyasi mücadelelerin yaşandığı bu süreçte, Eratna Devleti, Kadı Burhaneddin Devleti ve Dulkadiroğlu Beyliği'nin Kayseri'de imar faaliyetlerinde bulunduğunu biliyoruz. Eratnalılar döneminde Ali Cafer, Şah Kutlu Hatun (H.750/M.1350) Kümbedi, Köşk Medrese, Haydar Bey Köşkü; Dulkadiroğulları zamanında Hatuniye Medresesi (835 H./1432 M.) ile Kayseri Kalesi'ne yapılan bazı ekler, bu dönemde inşa edilen önemli yapılardan bazılarıdır³⁸ (Eldem, 1982, s. 132-142, 147-152; Akmaydalı, 1985, s. 147-178; Gündoğdu, 1986, s. 48-50, 77-78; Göde, 2000a, s. 152-156).

2.2.4. Osmanlı Dönemi ve Sonrası

15. yüzyılın başlarına gelindiğinde, Anadolu'da hala güvenli bir siyasi ortamın olmadığını ve Kayseri'nin de kısa aralıklarla el değiştirdiğine şahit olmaktayız. Yüzyılın başında Karamanoğullarına bağlı olan Kayseri, Osmanlı Devleti ve Karamanoğulları arasında anlaşmazlıklara neden olmuştur (Gökbilgin, 1950, s. 93-108; Eldem, 1982, s. 153-156). Osmanlı-Akkoyunlu mücadelesi esnasında Akkoyunlu Hasan Bey, Karamanoğullarını desteklemek için Osmanlı ordusu üzerine asker göndermiştir ve Tokat ve Kayseri'yi işgal eden kuvvetler Konya yakınlarına geldiklerinde Osmanlı kuvvetleri tarafından bozguna uğratılmıştır (Uzunçarşılı, 1937, s. 66).

Kayseri, 801H./1398M. tarihinde ilk kez Yıldırım Bâyezid zamanında Osmanlı hakimiyetine geçmiş ve Ankara Savaşı 1402 sonrası şehir kısa bir süreliğine elden çıkmıştır (Erkiletlioğlu, 2006, s. 307-308). Daha sonra Osmanlı-Memlûk Devletleri arasında 886 H./1481 M.-918 H./1512 M. tarihlerinde Kayseri'de dahil olmak üzere

³⁸ Kayseri İç Kale'si güneye açılan kapı üzerindeki kitabeye göre, kaleye Karamanoğulları'ndan Pir Ahmed zamanında da (870 H./1466 M.) eklemeler devam etmiştir (Eldem, 1982, s. 153-154; Nazif, 1987, s. 109-110).

Adana, Maraş Bölgeleri anlaşmazlık nedeni olmuştur³⁹ (Eldem, 1987, s. 28). Kayseri kısa aralıklarla Dulkadiroğulları, Karamanoğulları arasında el değiştirmiştir.

1467 tarihinde Karamanoğulları ve Akkoyunlu ittifakı, Osmanlı Padişahı Fatih Sultan Mehmed'e karşı ilk kuşatmasını Kayseri'de yapmış ama başarı elde edilememiştir. Fatih Sultan Mehmed tarafından Vezir-i Azamlık görevine getirilen Gedik Ahmed Paşa Karamanoğulları'na karşı büyük bir zafer kazanarak beyliğe son vermiştir ve Kayseri sancağı ve tuğu bulunan bir sancak merkezi olarak "Vilayet-i Karaman Livay-ı Kayseriye ve İçil" isimli bir tahrir tabi tutulmuştur. (Gökbilgin, 1950, s. 93-99; Erkiletlioğlu, 2006, s. 314).

İran'da idareyi ele geçiren Şah İsmail, Anadolu'da geniş çaplı propaganda faaliyetlerinde bulunmuş ve "Şahkulu İsyanı" adıyla anılan isyanın gerçekleşmesine neden olmuştur. 1511 tarihinde Hadım Ali Paşa komutasındaki orduyla Şahkulu ordusu Kayseri-Sivas yolu üzerindeki Sarmısaklı mevkinde karşılaşmış, mücadele Şahkulu'nın ölümü ve Osmanlı ordusunun dağılmasıyla sonuçlanmıştır. Osmanlı ordusunun dağılması sonucu, Şah İsmail'e bağlı ordunun Anadolu'dan ayrılırken yapmış olduğu yağmalar özellikle Kayseri halkını telaşa düşürmüştür (Hammer, 1984, s. 1018-1022).

1514 tarihinde Çaldıran Seferine çıkan Yavuz Sultan Selim Kayseri'de yaklaşık dört gün kalmıştır. Çaldıran Zaferi sonrası Amasya'ya gelen Yavuz Sultan Selim Han, Kayseri üzerinden hareket eden Osmanlı ordusuyla Dulkadiroğlu Beyliği'ni de Osmanlı topraklarına katmıştır (Eldem, 1982, s. 152; Erkiletlioğlu, 2006, s. 341; Hammer, 1984, s. 1078-1079). 1523-1583 seneleri arasında Osmanlı-Safevî Savaşları sonucunda Kayseri'ye olan yoğun göç neticesinde nüfus artışı olmuştur.

17. yüzyılda, Celalî ve Karayazıcı İsyanları ve 1803 tarihinde Nizam-ı Cedid ordularının Anadolu'da da kurulmasıyla birlikte Kayseri'de de bu ordu ya bağlı birlikler ile güherçile/barut fabrikaları kurulması kararları sonraki dönemlerin önemli

³⁹ 13. yüzyıl sonlarında Halep ve Antep arasındaki bölgelere yerleşen Bozok Türkmenleri bazen Memlûk Türkmenleri bazen de kendi başlarına kuzeye doğru akınlara başlamışlardı. Bozok ve Ağaçeri Türkmenleri'nin bazıları Anadolu'da Moğol hakimiyetini çökerten Zeyneddin Karaca Bey'in etrafında toplanmıştır. Bu durum ise Anadolu'da birliği sağlamaya çalışan Osmanlıları'nı rahatsız etmiştir (Yinanç, 1989, s. 8).

olaylarıdır⁴⁰. (Darkot, 1955, s. 486; Nazif, 1987, s. 16; Erkiletlioğlu, 2006, s. 377-379, 473-474; Hülâgü ve Keskin, 2006, s. 3).

1251 H./1835 M. tarihli depremde Kayseri’de birçok insan ölmüş, içlerinde Cami-i Kebir, Hacı Kılıç, Huand Hatun Külliyesi gibi birçok yapıda hasar görmüştür (Ainsworth, 1842, s. 219-233; Nazif, 1987, s. 189-190). 19. yüzyılda Kayseri’de geniş çaplı bir imar faaliyeti olmuştur. Bu imar faaliyeti kapsamında aralarında 1901⁴¹ tarihli Hacı Kılıç Camii minaresi de olmak üzere birçok yapı onarılmıştır.

Tanzimat ile birlikte Ankara vilayetine bağlanan şehir, Cumhuriyet ile birlikte müstakil bir il haline gelmiştir (Darkot, 1955, s. 488).

⁴⁰ Geniş bilgi için bkz. s. 45.

⁴¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. (Satoğlu, 2002, s. 144-145; Erkiletlioğlu, 2006, s. 633).

3.KATALOG

3.1. YAPININ YERİ VE ADI

Yapı Kayseri İli, merkeze bağlı Kocasinan İlçesi, İstasyon Caddesi üzerinde bulunmaktadır. Düz bir arazi üzerinde, etrafı cadde ve sokaklarla sınırlanmış bir park içerisinde bulunan külliye'nin, mülkiyeti Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ne aittir.

Kaynaklarda yapı, Hacı Kılıç Camii ve Medresesi (Gabriel 1931: 52; 1954: 60; 2009: 114; Edhem 1982: 111; Nazif 1987: 23; Öney 1966: 377; Aslanapa 2010: 127) ayrıca Medrese bölümü Tusî¹, cami bölümü ise Hacı Hasan Bin Hacı Hüseyin Camii² ve Vakf-ı Cami-i Kılıç Beğ³ olarak da anılmaktadır.

3.2. YAPIYLA İLGİLİ KAYNAKLAR

3.2.1. Kitabeler

Yapıya ait iki inşa kitabesinden ilki cami, diğeri ise medrese taçkapısı üzerinde bulunmaktadır. İnşa kitabelerinden başka yapıda, cami ve medrese taçkapı nişlerinde Tevbe Sûresi 18. Ayet yazılı iki yazı kuşağı yer alır. Bundan başka Osmanlı Dönemi'nde 1547/48 tarihinde Kayseri Mirlivası/Sancak Beyi Hüseyin Bey tarafından onartılan camide, Hüseyin Bey'e ait mezar taşları ve güney cephede mihrap payandası üzerindeki Âl-i İmrân Sûresi 26. ayetin bulunduğu kitabeler, yapıya ait diğer kitabelerdir.

Kitabe 1

Cami taçkapısında, kavsara kuşatma kemeri üzerinde, eksende dikdörtgen biçimli mermer kitabelik içerisinde iki satır Arapça Celî yazıyla yazılmış 647 H./1249 M. tarihli inşa kitabesi bulunmaktadır.

¹ Geniş bilgi için bkz.(BOA, TD No:387, s. 199- 221; Eravşar, 1998, s. 139-140).

² Geniş bilgi için bkz. (K. E. D. Nr. 584 94/b; Demircan, 1992, s. 60; Fidan, 2007, s. 12-14).

³ Geniş bilgi için bkz. (BOA, TD. No: 387, s. 199-221).

Şekil 6: Cami taçkapısı üzerindeki cami inşa kitabesi

Kitabe metni:

(1) امر بعمارة هذا المسجد المبارك في ايام السلطان المعظم عز الدنيا والدين ابو الفتح كيكافوس بن كيخسرو امير المؤمنين

(2) العد الضعيف المحتاج الي رحمة الله تعالى ابو القسم بن علي الطوسي تاريخ سنة تسعة و اربعين وستماية

(Sauvaget, 1939, s. 207-208; Erkiletlioğlu, 2001, s. 70)⁴

Okunuşu:

1. “Amere bi amerete haza el mescid el mubarek fi eyyam el sultan el muazzam izz-el-dünya vel-din ebu el feth Keykâvus bin Keyhüsrev emir el mü'minin

2. el abid el zayıf el muhtac ilâ rahmet Allah'ü teâla Ebû el Kasım bin Ali el Tûsî Tarih-i sene tis' a ve erbain ve sittemi'e” (Erkiletlioğlu, 2001, s. 70).

Çevirisi:

“Bu mübârek mescidin yapılmasını Keyhüsrev oğlu, yüce sultan, din ve dünyanın şerefi, fetihler sahibi, Burhanu Emîri'l-Mü'minin Keykâvus Devri'nde 647 yılında, zayıf ve Allahu Teâla'nın rahmetine muhtaç kul, Tuslu Ali oğlu Ebû'l Kasım emretti”. (Eldem, 1987, s. 112; Erkiletlioğlu, 2001, s. 70).

⁴ Araştırmacı Halil Edhem Eldem tarafından okunan kitabe metni için bkz. Ek 1.

Kitabe 2

Cami taçkapısında, taçkapı nişini kavsara başlangıcından itibaren dolaşan mermer şerit üzerine Arapça Celî yazı ile yazılmış tek satırlık Tevbe Sûresi 18. ayet yer alır.

Şekil 7: Cami kavsara nişini dolanan yazı şeridi, kuzey kanat

Şekil 8: Cami kavsara nişini dolanan yazı şeridi, giriş kapısı üzeri

Şekil 9: Cami kavsara nişini dolanan yazı şeridi, güney kanat

Kitabe Metni:

(1) انما يعمر مساجد الله من امن بالله

(2) واليوم الآخر و اقام الصلاة واتي الزكوة ولم يخشى الله

(3) الله فعسى اولئك ان يكونوا من المهتدين

(Erkiletlioğlu, 2001, s. 71).

Okunuşu:

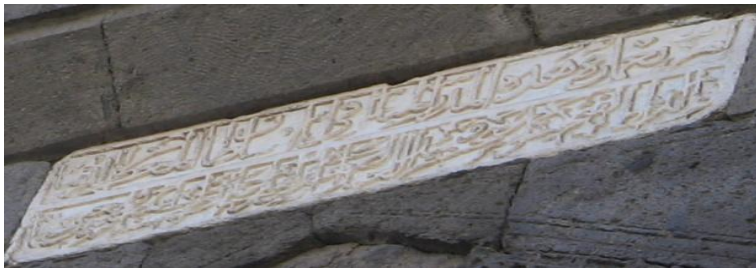
1. “İnnemâ ya’mürü mesâcidallahû men âmene billâhi
2. vel yemil’âhiri ve eka âmessalâte ve atezzekâte ve lem yahşe illâllahe
3. fe’ asâ ulâike en yekûnû minel mühtediyn” (Erkiletlioğlu, 2001, s. 71).

Çevirisi:

1. “Allah’ın mescidlerini ancak Allah’a
2. ve ahiret gününe inanan, namazını kılan, zekâtını veren ve Allah’tan başka bir kimseden korkmayanlar onarırlar
3. İşte onlar doğru yolu bulanlardan olabilirler, Allah doğrudur” (Eldem, 1987, s. 112; Erkiletlioğlu, 2001, s. 71).

Kitabe 3

Medrese taçkapısında, cami taçkapısında olduğu gibi kavsara kuşatma kemeri üzerinde, eksende dikdörtgen biçimli mermer kitabelik içerisinde iki satır Arapça Celî yazı ile yazılmış 647 H./1249 M. tarihli inşa kitabesi vardır.

Şekil 10: Medrese taçkapısı üzerindeki medrese inşa kitabesi

Kitabe metni:

(1) امر بعمارة هذه المدرسة لمباركة في ايام السلطان المعظم عز الدنيا

(2) والدين ابو الفتح كيكالوس بن كيخسرو بيد العبد الضعيف ابو القسم بن علي الطوسي تاريخ سنة سبعة و اربعين
وستماية

(Sauvaget, 1939, s. 208-209; Erkiletlioğlu, 2001, s. 72)⁵.

Okunuşu:

1. “Amere bi imâreti hâzihi el medreste el mübarekete fi eyyam sultan muazzam iz el dünya

2. ve-l din ebu feth Keykâvus bin Kehüsrev biyed el abdi el zaif Ebû el Kasım bin Ali el Tûsî tarihi senete seb’a ve erbain ve sittemi’e” (Erkiletlioğlu, 2001, s. 72).

Çevirisi:

“Bu mübârek medresenin yapılmasını Keyhüsrev oğlu, yüce sultan, din ve dünyanın şerefî, fetihler sahibi Keykâvus Devri’nde altıyüz kırk yedi yılında, zayıf kul Tuslu Ali oğlu Ebû’l-Kasım eliyle emretti” (Eldem, 1987, s. 113; Erkiletlioğlu, 2001, s. 72).

Kitabe 4

Cami taçkapısında olduğu gibi medrese taçkapı nişini dolanan yazı şeridi yine tek satırlık Arapça Celî yazı ile yazılmış Tevbe Sûresi 18. ayettir. Ancak yazı mermer değil taş üzerine yazılmıştır.

Şekil 11: Medrese kavsara nişini dolanan yazı şeridi, kuzey kanat

⁵ Araştırmacı Halil Edhem Eldem tarafından okunan kitabe metni için bkz. Ek 1.

Şekil 12: Medrese kavsara nişini dolanan yazı şeridi, giriş kapısı üzeri

Şekil 13: Medrese kavsara nişini dolanan yazı şeridi, güney kanat

Kitabe metni:

Kitabe metni: (Erkiletlioğlu, 2001, s. 73).

(1) انما يعمر مس

(2) من امن بالله واليوم الآخر و اقام الصلواتي الزكوة ولم يخشي

(3) الله فعسى اولئك ان يكونوا من

(4) المهتدين اجد الله

Okunuşu:

1. “İnnemâ ya’mürü mesâcidallahû

2. men âmene billâhi velyemil’âhiri ve eka âmessalâte ve atezzekâte ve lem yahşe

3. illâllahe fe’ asâ ulâike en yekûnû minel

4. mühtediyin”

Çevirisi:

1. “Allah’ın mescidlerini ancak
2. Allah’a ve ahiret gününe inanan, namazını kılan, zekâtını veren ve
3. Allah’tan başka bir kimseden korkmayanlar onarılır. İşte onlar doğru yolu bulanlardan olabilirler
4. Allah doğrudur” (Eldem, 1987, s. 112; Erkiletlioğlu, 2001, s. 71).

Kitabe 5-6

Cami taçkapısının ve minarenin kuzeyinde camiye Osmanlı Devleti zamanında 1547-48 tarihinde onartan Kayseri Mirlivası Hüseyin Bey’a ait mezar yer almaktadır. Onarımlar sonrasında, mezara ait ayak ve başucu taşları yerinden sökülüp, minare kaidesinin kuzeyine yerleştirilmiştir. Mezar taşı kitabesi, mermer taş üzerine Arapça Celî yazıyla yazılmıştır.

Şekil 14: Hüseyin Bey’e ait mezar taşı, 1

Kitabe Metni: (Yakupoglu, 2011)

(1) انتقل من

(2) دار الفنا الى دار البقا

(3) فى شهرى رمضان المبا

(4) رك سنه تسع و خمسين و تسعمائة

Okunuşu:

1.) “İntekale min

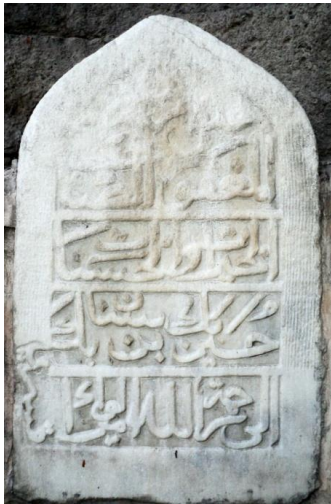
2.) dâri’l-fenâ ilâ dâri’l-bekâ

3.) fî şehri Ramazâne’l-müba-

4.) –rek, sene tis’in ve hamsîne ve tis’imie.” (Yakupoglu, 2011)

Çevirisi:

“Hicrî 959 tarihinin mübarek Ramazan ayında (Miladî 21 Ağustos- 19 Eylül 1552) fena âleminden bekâ âlemine göçtü” (Yakupoglu, 2011).

Şekil 15: Hüseyin Bey’e ait mezar taşı, 2

Kitabe Metni: (Yakupoğlu, 2011)

(1) هذه تربة المغفور صاحب

(2) الخيرات والحسنات

(3) حسين بك بن سنان بك

(4) الى رحمت الله امير لواء اقسراي

Okunuşu:

- 1.) “Hâzihî türbetü’l-mağfûr sâhibi’
- 2.) el-hayrât ve’l-hasenât
- 3.) Hüseyin Bey bin Sinan Bey
- 4.) İlâ rahmeti’llâhi Emîri Livâi Aksaray” (Yakupoğlu, 2011)

Çevirisi:

“Bu, mağfûr, Allah’ın rahmetine (muhtaç), hayır ve hasenat sahibi Aksaray Livası Emîri/Mirlivası Sinan Beyoğlu Hüseyin Bey’in türbesidir⁶.” (Yakupoğlu, 2011)

Kitabe 7⁷

Hacı Kılıç Camii güney cephe duvarında mihrap payandası üzerinde güçlükle okunabilen bir kitabe bulunur. Arapça yazılan kitabe, onarımlar sonrasında tekrar yerine yerleştirilmiştir. Taşların bazıları olmadığı için tam okunamayan kitabede, Âl-i İmrân Sûresi 26. ayetin⁸ bazı bölümleri yer alır.

⁶ Kitabe metni tam okunamamakla birlikte, bu kelime “türbe” olarak çevrilmiştir.

⁷ Cami güney cephe duvarı üzerindeki kitabe ve Hüseyin Bey’e ait mezar taşları üzerindeki Arapça kitabeler Kastamonu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyelerinden Doç. Dr. Cevdet Yakupoğlu ve Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Araştırma Görevlilerinden Ahmet Gedik tarafından okunmuştur.

⁸ Âl-i İmrân Sûresi 26. Ayetin Türkçe çevirisi “De ki: “Ey mülkün sahibi olan Allah’ım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin. Hayır senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetersin.”

Şekil 16: Cami, güney cephe, mihrap payandası üzerindeki kitabe

Şekil 17: Cami güney cephe, mihrap payandası üzerindeki kitabe parçası 1, onarımdan önce (V. G. M. Arş.)

Kitabe Metni:

اللهم مالك

Okunuşu: “(Allâhü) mme Mâli (ke’l-mülki)⁹”

Şekil 18: Cami güney cephe, mihrap payandası üzerindeki kitabe parçası 2, onarımdan önce (V. G. M. Arş.)

⁹ Parantez içerisinde gösterilen bölüm eksik olan kısımdır. Araştırmacı, Yakupoğlu kitabede bazı Arapça gramer hataları ve eksiklerinin olduğunu belirtir.)Sâhib kelimesinin başındaki “el” takısı ile İlâ rahmeti’İlâhi ibaresinden önce “el-muhtâc” kelimesinin eksikliği gibi.) (Yakupoğlu, 2011).

Kitabe Metni:

ك مَنْ تَشَاو

Okunuşu: “ke men teşâü ve”

Şekil 19: Cami güney cephe, mihrap payandası üzerindeki kitabe parçası 3, onarımdan önce (V. G. M. Arş.)

Kitabe Metni:

تنزع الملك

Okunuşu: “tenziu’l-mülke”

Şekil 20: Cami güney cephe, mihrap payandası üzerindeki kitabe parçası 4, onarımdan önce (V. G. M. Arş.)

Kitabe Metni:

وتعز من

Okunuşu: “ve tüzüzü men”

Şekil 21: Cami güney cephe, mihrap payandası üzerindeki kitabe parçası 5, onarımdan önce (V. G. M. Arş.)

Kitabe Metni:

ممن تشا

Okunuşu: “mimmen teşâü”

3.2.2. Vakfiye

Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi’nin 647 H./1249 M. yılına ait vakfiyesi bulunmamaktadır. Külliye, Osmanlı Devleti zamanında 1547-48 tarihinde dönemin Kayseri Mirlivası Hüseyin Bey tarafından onartılmış ve yanına bir imaret inşa edilmiştir. İmarete ait vakfiyede, Hacı Kılıç Camii ve Medresesi’ne ait bilgiler de bulunur. Bu vakfiye Konya Sancağı Evkaf Defteri¹⁰ içerisinde. Külliye, kayıtlarda “Vakf-ı Cami-i Kılıç Beğ” olarak geçmektedir (K. E. D. Nr. 584, s. 86a.; V. Ş. D. Nr. 450. s. 420).

Vakfiye’deki, Hacı Kılıç Camii’ne ait bilgiler şu şekildedir; Camiye vakıf olarak 1584 tarihinde adı okunamayan bir köyden 1234, Kayseri’ye bağlı Yorgat Köyü’nden 954 akçe vakıf olarak alınmıştır. Vakfiyede, camide çalışanlar görevliler ve ücretleri ile ilgili de bilgi verilir. Buna göre; camide çalışanların gelirleri sehim üzerinden verilmektedir. Görevli hatibe 6, ferraşa bir sehim ve ne kadar ücret aldığı belirtilmeyen bir de

¹⁰ Kayseri Vakıfları, Konya Sancağı Evkaf Defterleri içerisinde yer alır. Ancak 1584 tarihli defter çok tahrip olduğu için bir kısmı okunabilir durumdadır. (Yinanç, 1985, s. 300).

muarrifin bilgileri mevcuttur (K. E. D. Nr. 584, s. 85b; Yinanç, 1985, s. 300; Demircan, 1992, s. 78).

Vakfiyede, caminin kuzey tarafına inşa edilen ve günümüze gelemeyen imaret ile ilgili ise şu bilgiler mevcuttur; imarete gelir olarak, Atabey Hamamı (Selahaddin Hamamı) ile Mimar Sinan tarafından inşa edilen Hüseyin Bey Hamamı¹¹, Tarsus'ta bir hanın ve bu hanın yanındaki dokuz dükkanı, Hacı Kılıç Camii yanındaki bahçeyi, bu bahçe yanındaki başka bir araziyi ve Pervane yazısı/ovasındaki arazileri ile başka bir dükkanı vakfetmiştir. Ayrıca vakfiyede, yapının banisi Ebû'l Kasım'ın 1249 yılında cami ve medrese inşası ile birlikte şehre su getirttiğine dair bilgi de mevcuttur. Sonraki dönemlerde bu su "Hacı Kılıç Suyu"¹² olarak tanınmıştır.

Vakıf şartında; Hanefi mezhebinden olmasını şart koştuğu cami imamına, müezzinine, vakıf mütevellisine, cami hatibine, imaretin iki aşçısına, kayyuma, mutfak nazırına, imaretin bevvabına, cami ile imaretin ferraşına günlük ücret tayin etmiştir. Cami ve imaretin mum, kandil, hasır ihtiyacı ve camide Kur'an okunması, İmaret'te Ramazan'ın her gecesinde çorba için verilecek halis buğdayın ekmek için, diğer günlerde verilecek ekmek, Cuma günleri pişirilecek safranlı zerde ve pilav için senelik iki yüz dört batman pirinç, on bir kıyye yağ, zerde için dokuz okka bal ve zafran, hergün pişecek et ile sabah akşam pişecek çorba için buğday, tuz ve nohut alınması, kapların kalaylanması ve odun için bütçe ayrılmıştır. Vakıf imarete, otuz dokuz bakır kap, iki büyük kazan, on iki parça sahan ve bakır sini verilmiştir (Çayırdağ, 1987, s. 76-79; Demircan, 1992, s. 60; Erkiletlioğlu, 2006, s. 345-346).

3.2.3. Tapu Tahrir Defterleri

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi 136 Nr. "Kayseri Tapu Tahrir Defterleri (Defter-i Mufassal-ı Liva-i Kayseriyye)", aynı arşivde 565, 584 Nr. "Konya Evkaf Defteri (Defter-i Evkaf-ı Liva-ı Konya)" ve Başbakanlık Osmanlı Arşivleri 387 Nr. Tahrir Defteri'nde Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi ile bilgiler bulunmaktadır.

¹¹ Günümüze gelemeyen Hüseyin Bey Hamamı, Kurşunlu Camii'nin batısında, şimdiki İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun kuzeyinde yer alıyordu. Yapı çevre düzenlemesi nedeniyle 1960'lı yıllarda yıkılmıştır (Çayırdağ, 1987, s. 76-79; Erkiletlioğlu, 2006, s. 346).

¹² Bu konuda geniş bilgi için bkz. (Satoğlu, 2002, s. 145).

Yukarıda belirtilen tahrir defterlerine göre; Hacı Kılıç Medresesinin diğer adı “Mevlana Tusî Medresesi”dir. Tapu Tahrir Defterine yaptırının adına izafeten “Mevlana Tusî Medresesi” olarak kaydedilmiştir. (BOA, T. T. D No: 387, s. 199- 221; Eravşar, 1998, s. 139-140).

3.2.4. Şer’iyye Sicilleri¹³

Osmanlı Dönemi’ne ait Şer’iyye Sicil Defterleri’nde Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi’ne ait belgeler şu şekildedir;

H.1055-M.1645 tarihli 55/1 Nr. Kayseri Şer’iyye Sicil Defteri’ndeki 237 no’lu belgede Kayseri’de Hacı Kılıç Camii Şerif evkafına müteveli olan Mehmet Çelebi bin Emrullah, akrabalarından Arslan Ali ibn-i el-Hac Ahmet lehine mütevellilikten çekildiğine dair hüccet,

H.1061-M.1651 tarihli Kayseri Şer’iyye Sicil Defteri’ndeki 440 no’lu belgede, Kayseri Şehri’nde bulunan Hacı Kılıç Camii’nde müezzin, kapıcı ve hizmetçi olarak günlük bir akçe ile Mustafa isimli kişinin görevlendirildiğine dair berat,

H.1067-M.1657 tarihli Kayseri Şer’iyye Sicil Defteri’ndeki 179 no’lu belgede, Yenice Mahallesi’nde bulunan Hacı Kılıç Camii Evkafı’nda Hüseyin Bey Hamamı’nın şehre yapılan saldırı sonunda elli gün kapalı kaldığı, icranın alınmaması gerekirken alınarak mâdur olduğuna dair mahkemenin kararını bildiren ilam,

H.1069-M.1658 tarihli Kayseri Şer’iyye Sicil Defteri’ndeki 373 no’lu belgede, Kayseri’de Hacı Kılıç Camii’ne Arslan Ali’nin görevlendirildiğini gösteren berat kaydı,

H.1069-M.1658 tarihli, 70/2 Nr. Kayseri Şer’iyye Sicil Defteri’ndeki 374 no’lu belgede, Kayseri’de Hacı Kılıç Camii evkafından olan Arslan Ali tarafından el-Hac Musliye’nin babası yerine vakıf mütevellisi olduğunu gösteren berat kaydı,

¹³ Şer’iyye sicilleri ile bilgiler, araştırmacı S. Ö. Fidan’ın “Kayseri Şer’iyye Sicillerinde Adı Geçen Yapılar (Günümüze Ulaşan ve Ulaşamayan Yapılar)” başlıklı yüksek lisans tezinden faydalanılarak verilmiştir (Fidan, 2007, s. 12-14).

H.1091-M.1680 tarihli 89 no'lu Kayseri Şer'iyye Sicil Defteri'ndeki 43 no'lu belgede, Kayseri'de Hacı Kılıç Cami Şerifi'nde mesruf merkum Hüseyin Bey'in evkafın mütevellisi Mustafa Beser bin Halil Beser ve Cabi Mahmut bin Mustafa adlı kimselerin evkafın mütevellisi Hüseyin bin el- Hac Adi Bekir adlı kimse Cami-i Şerif cari olan çeşmenin tamire muhtaç olduğu ve tamir edilmediği için külliyyeye çeşmenin akmayıp imaretinde bazı yerlerin harap olduğu bildirilmiş, bunun üzerine katip Mustafa Efendi bin Ali ile Bekir bin Abdullah ve mimar El-Hac Hasan bin El-Hac Mehmet'in tayin olundukları çeşmeyi ve imarethaneyi inceledikten sonra tamire muhtaç olduklarını bildirmelerine dair hüccet,

H.1159-M.1746 tarihli 136 no'lu Kayseri Şer'iyye Sicil Defteri'ndeki 7 no'lu belgede, Kayseri'de Hacı Kılıç Cami-i Şerif-i vakfına müteveli olarak caminin Şeyh'i bu Esseyh Veliyüddin Halife'ye tayin edildiğine dair verilen berat,

H.1161/62-M.1748/49 tarihli 165 no'lu Kayseri Şer'iyye Sicil Defteri'ndeki 269 no'lu belgede, El-Hacı Kılıç Mahallesi'nde Hüseyin Beg Cami-i Şerif-inde ikinci imam olarak çalışan Veli vefat etmiştir. Onun yerine Ahmet Halife'nin ikinci imam olarak tayin edildiğini gösteren berat,

H.1201/02-M.1787/88 tarihli Kayseri Şer'iyye Sicil Defteri'ndeki 37/63 no'lu belgede, Kayseri'de Hacı Kılıç Mahallesi'nde bulunan Hüseyin Bey Cami Şerif-i vakfı mütevellisi Arslan Oğlu Osman'ın Gesi Karyesi Hüseyin Bey Zaviyesi Vakfına da talip olduğunu bildirmesi üzerine, Kayseri Kadısı'nın bunun önlenmesi için dilekçe yazmasına dair belge,

H.1273-M.1856/57 tarihli Kayseri Şer'iyye Sicil Defteri'ndeki 293 no'lu belgede, Hacı Kılıç Camii Şerifi'nde Seyyid Alim'in vaizlik görevine naib olarak atanmasının uygun olduğuna dair beraat.

3.3. YAPININ TARİHİ VE BÂNÎSİ

Hacı Kılıç Camii ve Medresesi, taçkapılarında bulunan inşa kitabelerine göre H. 647/M. 1249 tarihinde inşa edilmiştir.

Yapının bânîsi Tus’lu Ali oğlu Ebû’l Kasım’dır. Kaynaklarda Ebû’l Kasım ile ilgili çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Çok kısıtlı da olsa İbn Bîbî’de, “Necmeddin Ebû’l-Kasım Tûsî” adıyla ve “Melikü’z-Züamâ”¹⁴/Tımar sahipleri Meliki” isim ve ünvanı ile anılmaktadır. I. Alâeddin Keykubâd döneminde (1220-37) önemli işlerde görev aldığını İbn Bîbî’de Erzincan Sahibi Melik Alâeddin Davud-şâh’ın I. Alâeddin Keykubâd’ın ziyaretine geliş bölümü dördüncü gün tasvirinde;

“... Melikü’z-Züamâ Tûsî oğlu Necmeddin ... Sultan’ın emriyle 10 bin dinar, murassa kemeri, kıymetli taşlarla işlenmiş külâhı, şahane altın işlemeli bir cübbeyi, saray ahırından (cenâyib-i hâs) alınmış gemi ve üzengisi altından, koşumlu ve başlıklı bir Arap atını hoş geldin (hâyrü’l-mukaddem) geleneği olarak getirip melike sundu...” (İbn Bîbî, 1996a, s. 359-362).

ve I. Alâeddin Keykubâd’ın Melik Gıyâseddin Keyhüsrev’i, Atabek Mübarizeddin Ertokuş nezaretinde Erzincan Meliki’ne yapmış olduğu ziyaret yolculuğu esnasında gerekli araç gereci sağlamak gibi görevleri üstlenmesinden anlıyoruz (İbn Bîbî, 1996a, s. 371).

İbn Bîbî’de ayrıca Sahip Şemseddin İsfâhanî döneminde I. Alâeddin Keykubâd’ın oğlu olduğunu iddia eden Ahmed isminde bir Uc beyinin ayaklanmasının bastırılması¹⁵ esnasında Celâleddin Karatay ile Sahip Şemseddin İsfâhanî arasındaki anlaşmazlık sonucu Selçuklu veziri Karatay’ın Ebû’l-Kasım Tûsî’yi İsfâhanî’nin 1249 tarihinde evinin kuşatılması için görevlendirmesini ise şu cümlelerle anlatılır;

“...Zaimü’l dar Tûsî oğlu Necmeddin Konya ahilerini çağırarak onlara fityanları ile birlikte silah kuşanmalarını, Sultan’ın seçkin askerlerinden ve muhafız kölelerinden (mufarid ve gulaman-i yatak-i sultan) bir grubunda Sahip’in evinin kapısını tutmasını buyurdu...” (İbn Bîbî, 1996b, s. 118).

¹⁴ Araştırmacı Eldem; “Melikü’z-Züama” ifadesinin Ebû’l-Kasım el Tusî’nin Tokat’ta kendi adına yaptırmış olduğu türbe kitabesinde de bulunduğunu söyler. Ayrıca hem Hacı Kılıç Camii kitabesinde hem de Tokat’taki türbesinde yer alan “...Rahmetine muhtaç günahkâr kul...” ifadesinin bânînin, yapıları sağlığında inşa ettirdiğinin kanıtı olarak göstermektedir (Eldem, 1982, s. 114).

¹⁵ Necmeddin Ebû’l-Kasım el Tûsî için bkz. (Turan, 2010a, s. 485).

Yapının bânîsi Ebû'l-Kasım el Tûsî, kitabesine göre 1233-34 tarihli, Tokat merkezinde bulunan kübik gövdeli, piramidal külahlı¹⁶ türbesinde yatmaktadır (Tuncer, 1986b, s. 252; Önkâl, 1999, s. 249-253).

3.4. YAPININ GEÇİRDİĞİ ONARIMLAR VE BUGÜNKÜ DURUMU

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv belgeleri ve çeşitli kaynaklar aracılığıyla edinilen bilgilere göre, Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi günümüze birçok onarımlar geçirerek gelmiştir.

Yapının bilinen en eski tarihli onarımı 1547-48 tarihlidir. Osmanlı Dönemi'nde Kayseri Mirlivası/Sancakbeyi Hüseyin Bey tarafından onartılan külliye, Hüseyin Bey adındaki imaret ve çeşme¹⁷ sağlığında, kendisine ait mezar ise ölümünden sonra 1552 yılında eklenmiştir.

İmaret, Sultan Abdülaziz (1861-76) döneminde 1864 tarihinden itibaren güherçile fabrikası olarak kullanılmış ve 1950'den öncede yıkılmıştır (Çayırdağ, 1987, s. 76-79; Erkiletlioğlu, 2006, s. 345-346). Orijinal olmayan minare Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde 1901/1902 tarihinde yapıya eklenmiştir. Cami batı giriş kapısı ve şu an mevcut olmayan kadınlar mahfili de muhtemelen II. Abdulhamid dönemine aittir (Erkiletlioğlu, 2006, s. 592).

Çeşitli yazılı kaynaklarda bize yapının geçirmiş olduğu onarımlarla ilgili aydınlatıcı bilgi verir.

Araştırmacı H. Edhem (1982, s. 112) “Kayseri Şehri” adlı eserinde medrese bölümünün açılan bir kapı aracılığıyla yanındaki güherçile fabrikasının deposu olarak kullanıldığını belirtir ve burada günümüze gelemeyen bir hanın¹⁸ varlığından bahseder.

Araştırmacı Gabriel, “Monuments Turcs D’Anatolie I./Kayseri Türk Anıtları” çalışmasında (1931, s. 52-54; 1954, s. 60-62; 2009, s.116) camide mihrap önü

¹⁶ Araştırmacı H. Önkâl; günümüzde kiremit çatıyla kaplanan türbenin, orijinal örtüsünün piramidal külâh olduğu görüşündedir (Önkâl, 1996, s. 249-253).

¹⁷ Çeşme, muhtemelen yapının bânîsi Ebû'l-Kasım el Tûsî 1249 tarihinde şehre getirmiş olduğu zamandan itibaren mevcuttur.

¹⁸ Hüseyin Bey zamanında inşa edilen imaret, uzun yıllar han olarak kullanılmıştır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. (Çayırdağ, 1987, s. 76-79; Eravşar, 1999, s. 357-358; Erkiletlioğlu, 2006, s. 345-346).

kubbesinde dört aydınlatma penceresinin varlığından bahseder. Günümüzde bu pencerelerin sayısı üçe düşmüştür¹⁹. Araştırmacı Öney “Hacı Kılıç Cami ve Medresesi” başlıklı makalesinde cami harimine ait ayaklar ve kemerlerin sıvayla örtülü olduğunu belirtir (Şek. 63, 65, 67).

Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi’nin Cumhuriyet Dönemi’nde geçirmiş olduğu onarımlarla ilgili bilgileri, Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi’nden edinilen Eser Onarım Fişleri yardımıyla elde etmekteyiz.

1960 tarihli Vakıf Eski Fişi’ne göre, aynı yıl bina damı ve medreseye bitişik olan yıkık kemerlerin tamir işlemi tamamlanmıştır. Buradan da anlaşılabacağı üzere yapıya ait onarım 1956 senesinden önce başlamıştır (Ek 2-3).

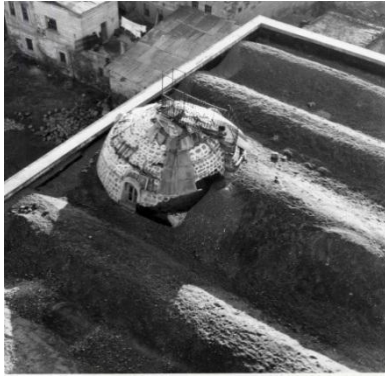
1960-64 tarihleri arasında onarımlar devam etmiştir. Medrese bölümündeki avlu, revak ve hücreler yeniden inşa edilmiştir. Medrese bölümünde, kuzey-batı tarafta küçük bir bölüm hariç yapı tamamen yenilenmiştir (Ek-4).

13.01.1971 tarihinde Erol Yurdakul başkanlığında, Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne ait rölöve projesi çıkartılmıştır (Şek. 26, 30, 61, 62). Restorasyonu ise 1973 tarihine kadar sürmüştür. Projeye ait ön/doğu cephe çizimi incelendiğinde, güney-doğu köşe kulesinin külahı, hem medrese hem de cami taçkapılarının üst bölümü ve çatının olmadığı gözlemlenir.

Orijinalinde toprakla örtülü olan çatı²⁰, 22.06.1995 tarihinde Kayseri Valiliği İl Müftülüğü’nün talebi üzerine, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından kurşunla kaplanmıştır. Ancak Prof. Dr. Ayşıl Tükel Yavuz’un itiraz dilekçesi üzerine T.C. Kayseri Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu’nun izinsiz onarım gerekçesiyle kurşun kaplama çatı yıkılmıştır (Ek-5).

¹⁹ Mihrap önü kubbesine ait kuzey penceresi onarımlar sonrasında çatının kapatılması sonucu kaldırılmıştır. Bkz. Şekil 22.

²⁰ Külliye’nin çatısının toprakla örtülü olduğunu çeşitli kaynaklardan öğreniyoruz. Bu konuda geniş bilgi için bkz. (Gabriel, 1931, s. 53; Gabriel, 1954, s. 61; Gabriel, 2009, s. 116; Edhem, 1982, s. 112).

Şekil 22: Çatı, üstten görünüm onarımdan önce (V. G. M. Arş.)

Şekil 23: Çatı, üstten görünüm, Ağustos 2010

Kayseri Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun aldığı kararla, 2004 tarihinde yapılan drenaj ve duvarlarda ki raspa çalışması sonucu, duvar ve tonozlardaki derz açıklıkları özgün harç ile yeniden derzlenmiştir (Ek-6).

3. 5. TANITIM

3.5.1. Plan²¹

Dışarıdan 53.35×37.35 m. ölçülere sahip olan kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı yapının güneyi cami, kuzeyi medrese olarak değerlendirilmiştir. Yapının doğu cephesi ekseninde simetrik birer taçkapı ile güneydoğu köşesinde köşe kulesi, güneybatı, kuzeybatı köşede payanda ve güneyde eksende bir mihrap payandası vardır.

Dıştan 37.65×30.65 m., içten 32.65×28.25 m. ölçülere sahip olan cami, kuzey-güney doğrultusunda, mihraba dikey/boyuna beş şahınlı²² ve mihrap önü kubbeli tiptedir²³.

Camiye doğuda eksenin güneyindeki dışa taşkın taçkapı aracılığı ile girilir. Batı cephede eksenin kuzeyine kaymış bir giriş daha mevcuttur.

²¹ Yapı plan tanıtımı, Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinden elde edilen 1971 tarihli restorasyon projesi planı ve 2011 tarihinde, Kastamonu Üniversitesi Kastamonu Meslek Yüksek Okulu öğretim görevlilerinden yüksek mimar Şule Kılıç tarafından çizilen plan esas alınarak yapılmıştır. Yapının rölövesi, 2010 Ağustos ayında, tarafımızdan ve Kastamonu Meslek Yüksek Okulu İnşaat Programı öğrencilerinden İbrahim Enver Şahan ile birlikte çıkartılmıştır.

²² Gabriel; namaz kılınan bölümün/harimin mihrap duvarına paralel iki ya da üç açıklıktan/sahından oluştuğunu belirtmektedir. Ancak Kuban; böyle bir mimari tasarım olamayacağını belirterek, "...caminin muhtemelen 5×6 açıklıklı/sahınlı ve orta bir aydınlığı bulunan bir plana sahiptir..." diyerek konuyu tartışmaktadır. (Gabriel, 2009, s. 116; Kuban, 2008, s. 148, 168).

²³ Eravşar, cami plan şeması için "Derinlemesine Yönelen Tıp", Öney ve İpekoğlu ise "Bazilikal Plan" ifadesini kullanır (Eravşar, 1998, s. 210; Öney, 1966, s. 378; İpekoğlu, 2001, s. 422).

Doğu cephede eksenin güneyinde büyük boy dikdörtgen bir, güney cephede eksenin batısında iki, doğusunda bir ve batı cephede biri yaklaşık eksende ve simetriğinde birer pencere bulunur.

Caminin harimi kareye yakın dikdörtgen biçimli on iki serbest paye²⁴ ve ikisi mihrap önünde olmak üzere güney duvarda dört duvar payesi ile iki L biçimli payeye ve duvarlara kuzey-güney yönünde atılan kemerlerle mihraba dikey beş sahına ayrılarak sivri tonozla örtülmüştür.

Geniş tutulan orta/mihrap sahnında, mihrap önünde, ikisi duvar ile kuzeyde ikisi L biçimli olmak üzere payelere atılan kemerlerle kare bir birim oluşturulmuş ve pandantiflerle geçilen bir kubbe ile örtülmüştür.

Harimin güney duvarı ekseninde yarım daire planlı mihrap nişi ile batısında bitişik minber ve doğusunda vaiz kürsüsü yer alır.

Harimin kuzeydoğu köşesinde girişi, medrese giriş eyvanına açılan dikdörtgen planlı ve sivri tonoz örtülü bir birim vardır.

Caminin kuzeyi, paye ve kemerlerle biçimlenen üçlü kemer düzenlemesiyle medrese avlusuna açılır.

Doğu cephenin kuzeyindeki dışa taşkın taçkapı, giriş eyvanı aracılığı ile medreseye açılır.

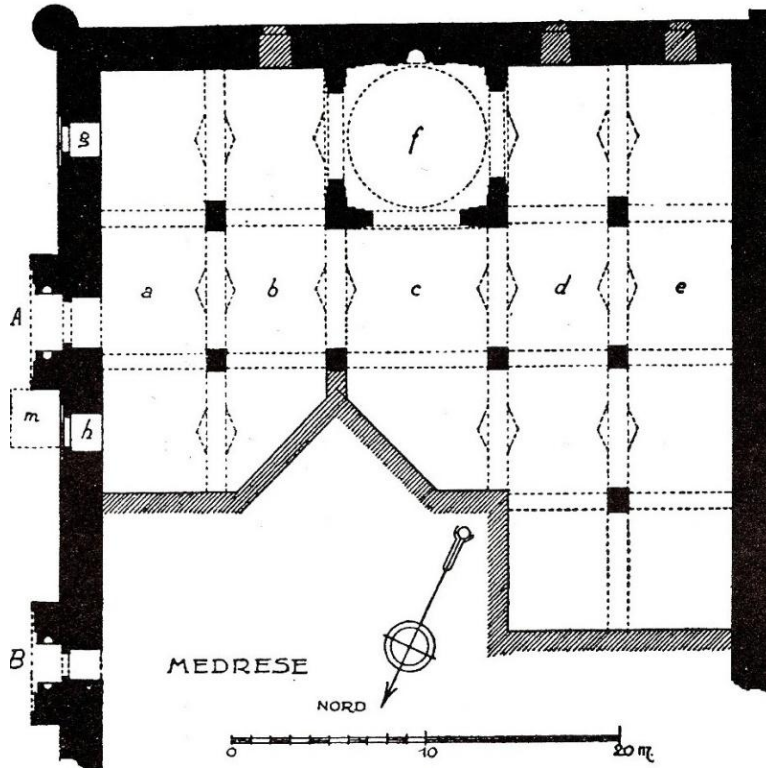
Dıştan 36.20×21.55 m., içten 35.00×20.90 m. ölçülere sahip olan medrese, açık avlulu, avlusu üç yönden revaklı, iki eyvanlı ve tek katlı bir yapıdır. Doğu-batı yönünde kareye yakın dikdörtgen avluyu kuzeyde dört, doğuda iki, batıda bir kare biçimli ve 1.05 m.×1.00 m. ile 1.05 m.×1.10 m. ölçülerindeki payelere atılan kemerli revaklar kuşatır. Avlunun güney kanadı camiye açılarak organik şekilde bağlanır. Medresenin doğu kanadı güney köşesinde giriş, batı kanadı güney köşesinde dikey eksende ana eyvan yer alır. Zeminden kademelenme yapan ana eyvan büyük boyutludur. Avluyu kuşatan medrese odalarının dizilimi asimetriktir. Doğuda üç, kuzeyde sekiz, batıda bir dikdörtgen planlı ve sivri tonoz örtülü öğrenci odaları bulunur. Doğu kanatta yaklaşık

²⁴ Cami harimindeki payelerin ölçüleri; 1.15×1.00 m., 1.20×1.05 m., 1.15×1.05 m. arasında değişmektedir.

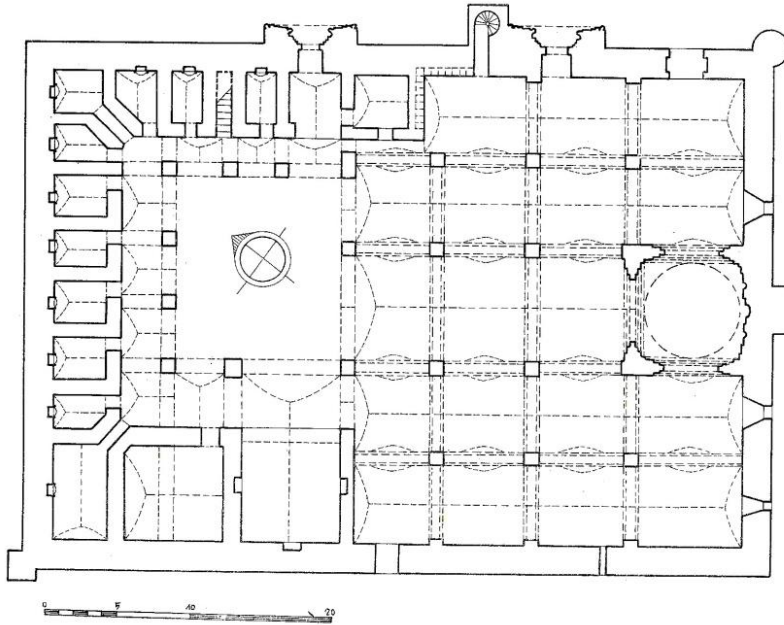
eksende çatıya çıkışı sağlayan merdiven görülür. Doğudaki odaların doğu, kuzeydeki odaların kuzey duvarları ortasında dikdörtgen ocak nişleri²⁵ bulunur. Ana eyvanın kuzey-güney-batı duvarları ekseninde de nişler vardır. Eyvanın kuzeyine bitişik olan büyük boyutlu kuzey-güney doğrultusundaki dikdörtgen planlı ve sivri tonozlu birim, araştırmacılar tarafından kışlık dersane işlevli olarak değerlendirilmiştir (Sözen, 1970, s. 120; Öney, 1966, s. 379).

Yapının bütün birimleri beşik tonozla örtülüdür. Tonozlar, kuzey kanattaki küçük birimlerde kuzey-güney doğrultusunda, doğudaki giriş eyvanı ve yanındaki üç birim ile batıdaki ana eyvan, kuzeybatı köşede bulunan birimde doğu-batı doğrultusunda yöneliş gösterir. Ancak ana eyvanın yanındaki büyük birimin beşik tonoz örtüsü kuzey-güney yönünde yöneliş göstererek örtü sistemindeki mevcut simetriyi bozar.

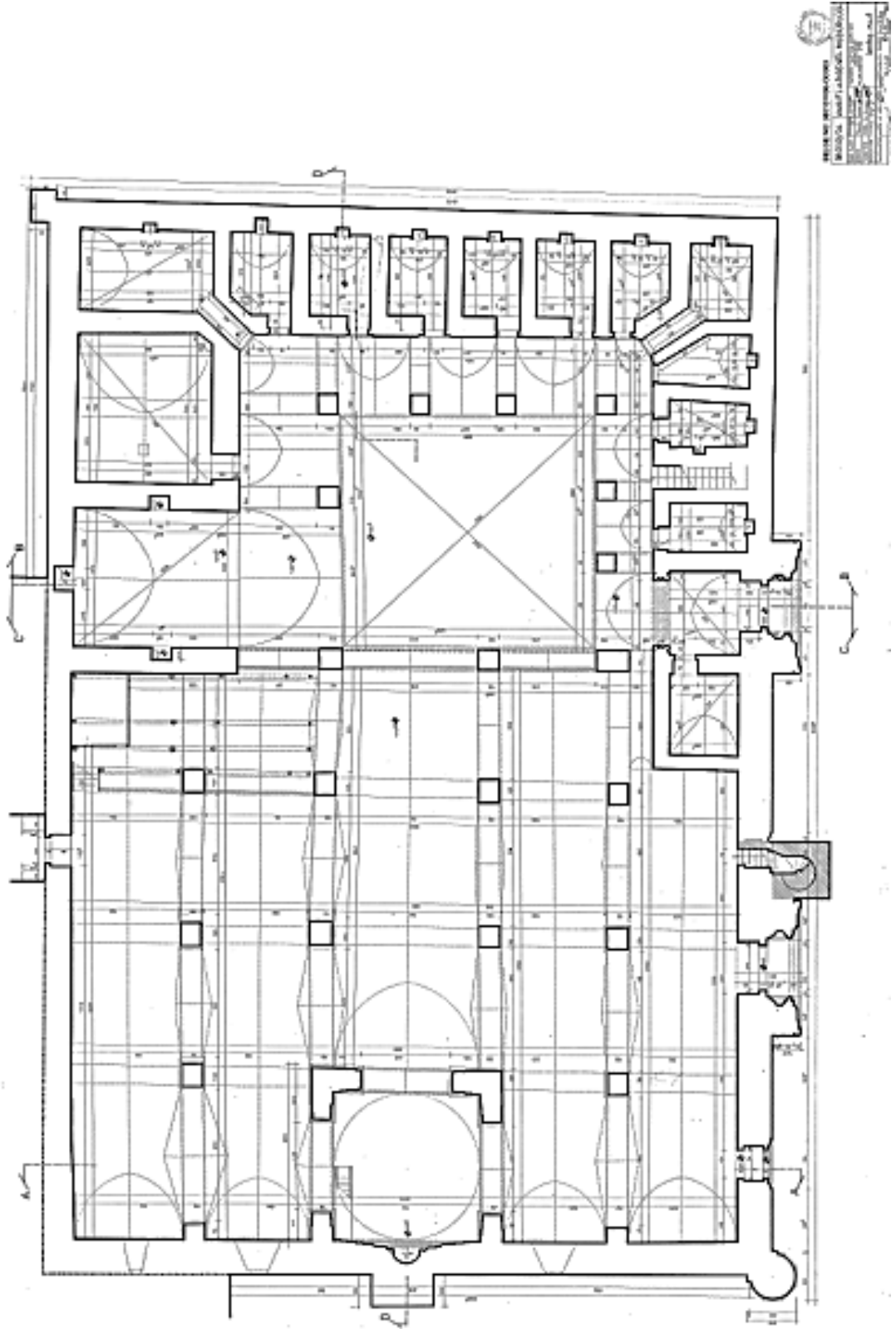
²⁵ Kuzey kanatta; bütün birimlerin kuzey, doğu kanatta ise; güneyden batıya doğru ilk hücrenin doğu-kuzey, ikinci hücrenin güney, üçüncü hücrenin doğu ve son olarak kuzeydoğudaki hücrenin doğusunda nişler vardır.

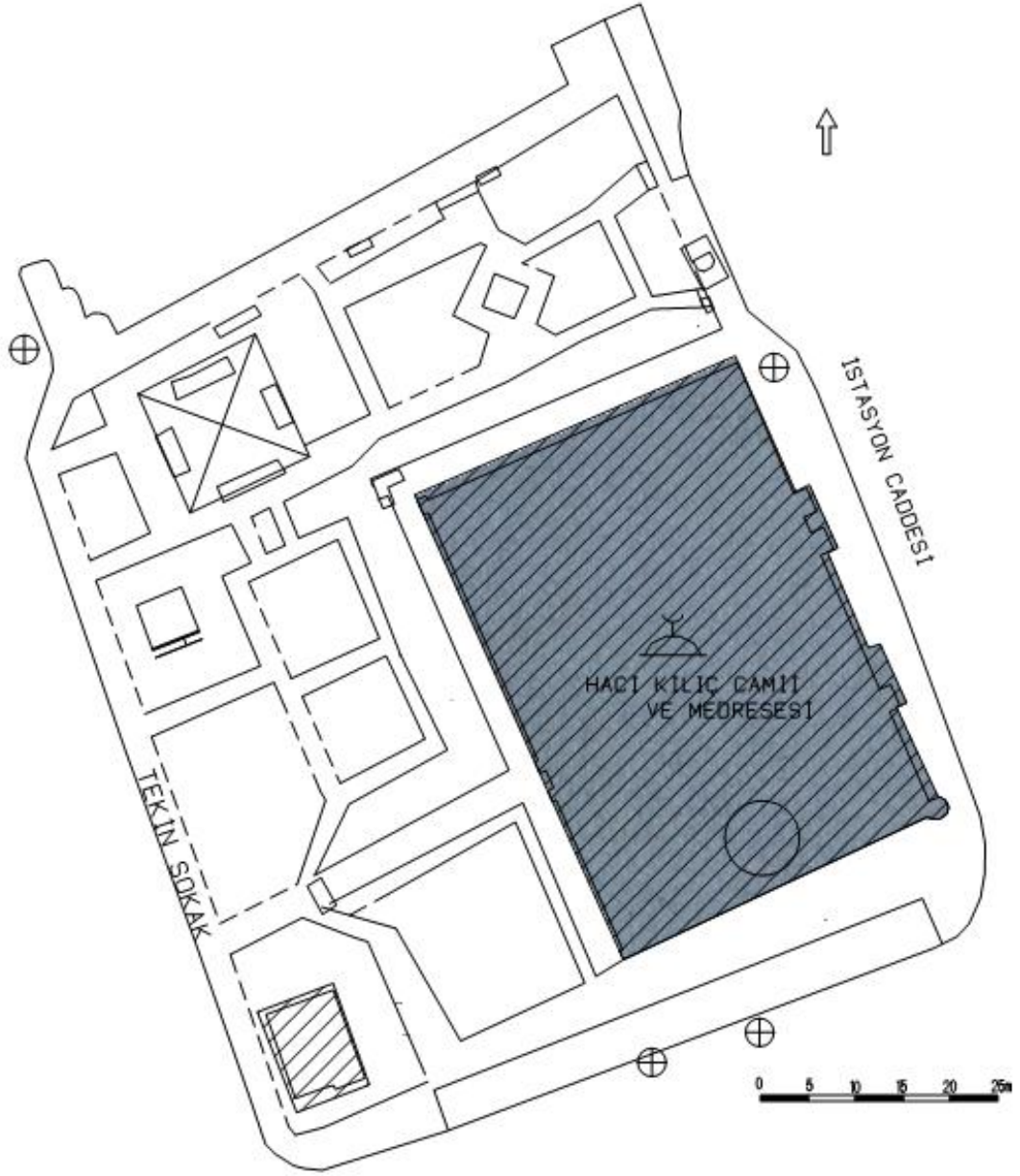
Şekil 24: Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi, plan (Gabriel 1931)

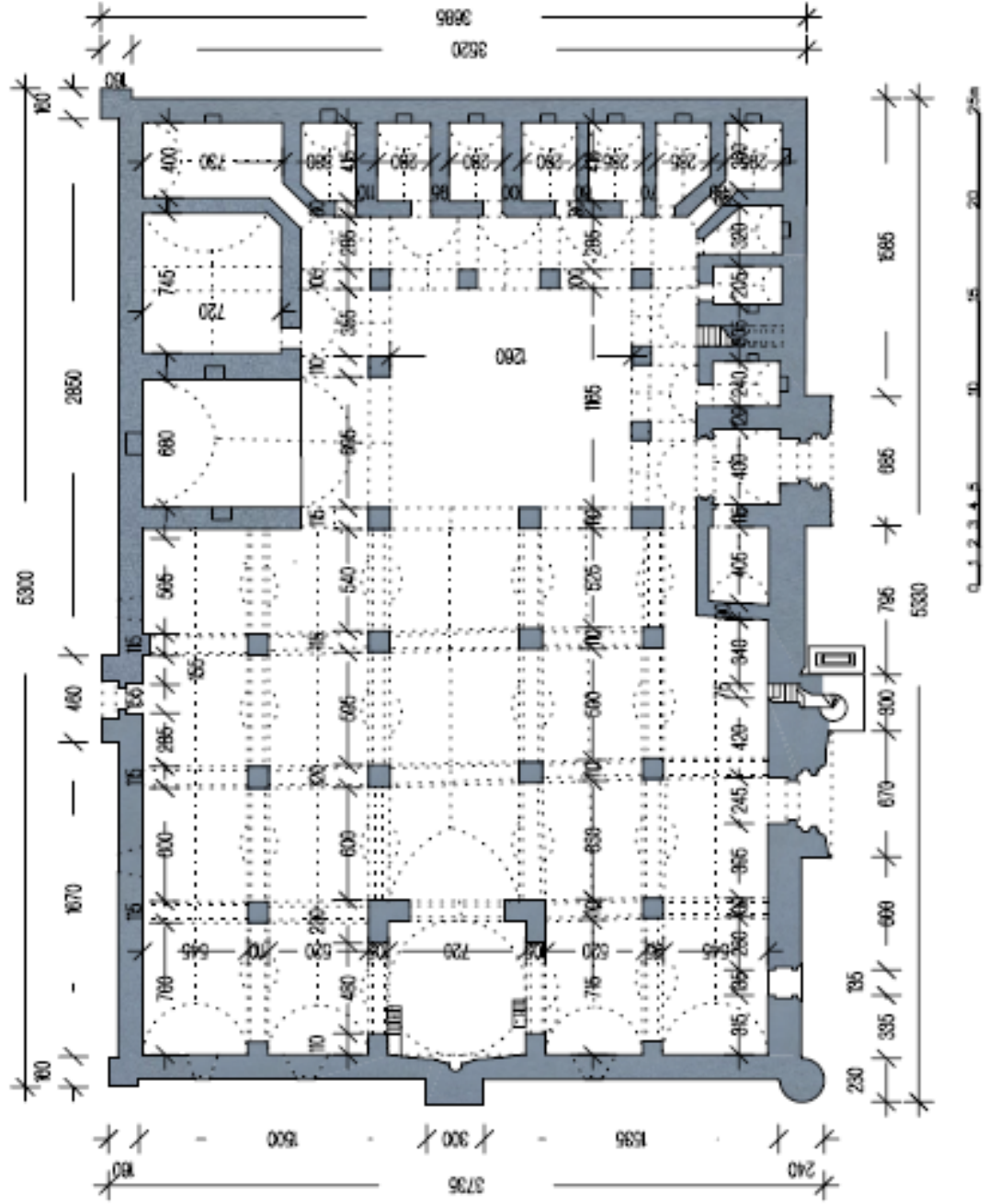
Şekil 25: Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi, plan (Öney, 1966)

Şekil 26: Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi, plan, 1971 (V. G. M. Arş.)

Şekil 27: Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi, vaziyet planı (K. V. B. M. Arş.'nden işlenerek)

Şekil 28: Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi, plan, 2011 (Çizen: Ş. Kılıç)

3.5.2. Dış Tanıtım²⁶

Doğu ve batı cepheler cami ve medreseyle ortaktır. 53.30 m. uzunluğundaki doğu/ön yüz duvarının 22.70 m. lik bölümü medreseye, 30.60 metrelik kısmı camiye aittir.

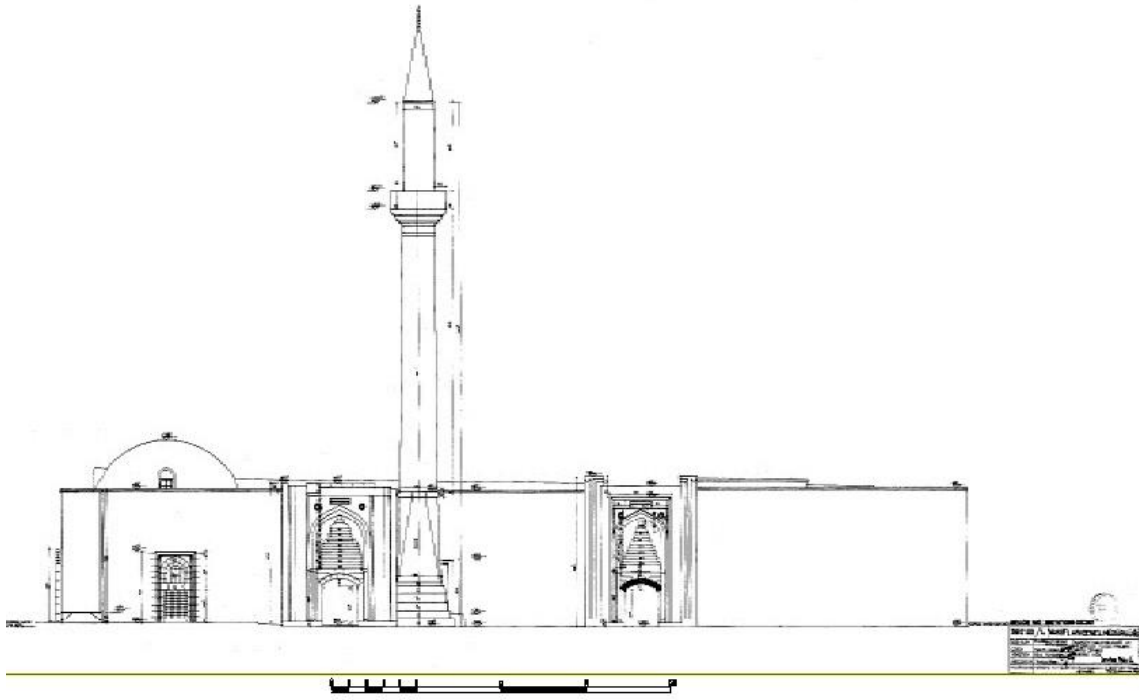
Doğu/Ön yüzde eksene simetrik güneyde cami, kuzeyde medresenin taçkapıları²⁷ ile güneydoğu köşede kübik kaideli, silindirik gövdeli ve konik külahlı köşe kulesi ile kuzeyinde bir pencere vardır (Şek. 36-37, 151). Eksenin güneyinde, taçkapıya bitişik minare yer alır. Minarenin kuzeyine bitişik alt seviyede açıklığı kapatılan ve yalnızca çerçevesi algılanabilen bir pencere (Şek. 152), kuzeydeki kapının güneyinde üst seviyede bir dikdörtgen niş ve minare kaidesine ayak ve başucu taşları bitleştirilen bir mezar yer alır (Şek. 14-15, 33).

Şekil 29: Hacı Kılıç Camii ve Medresesi, doğu cephe, üstten görünüm

²⁶ Dış tanıtım, tarafımızdan çekilen fotoğraflar ve Kastamonu Üniversitesi öğretim görevlilerinden Şule Kılıç tarafından çizilen cephe çizimleri ve özellikle yükseklik ölçüleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden elde edilen kesitler esas alınarak verilmiştir.

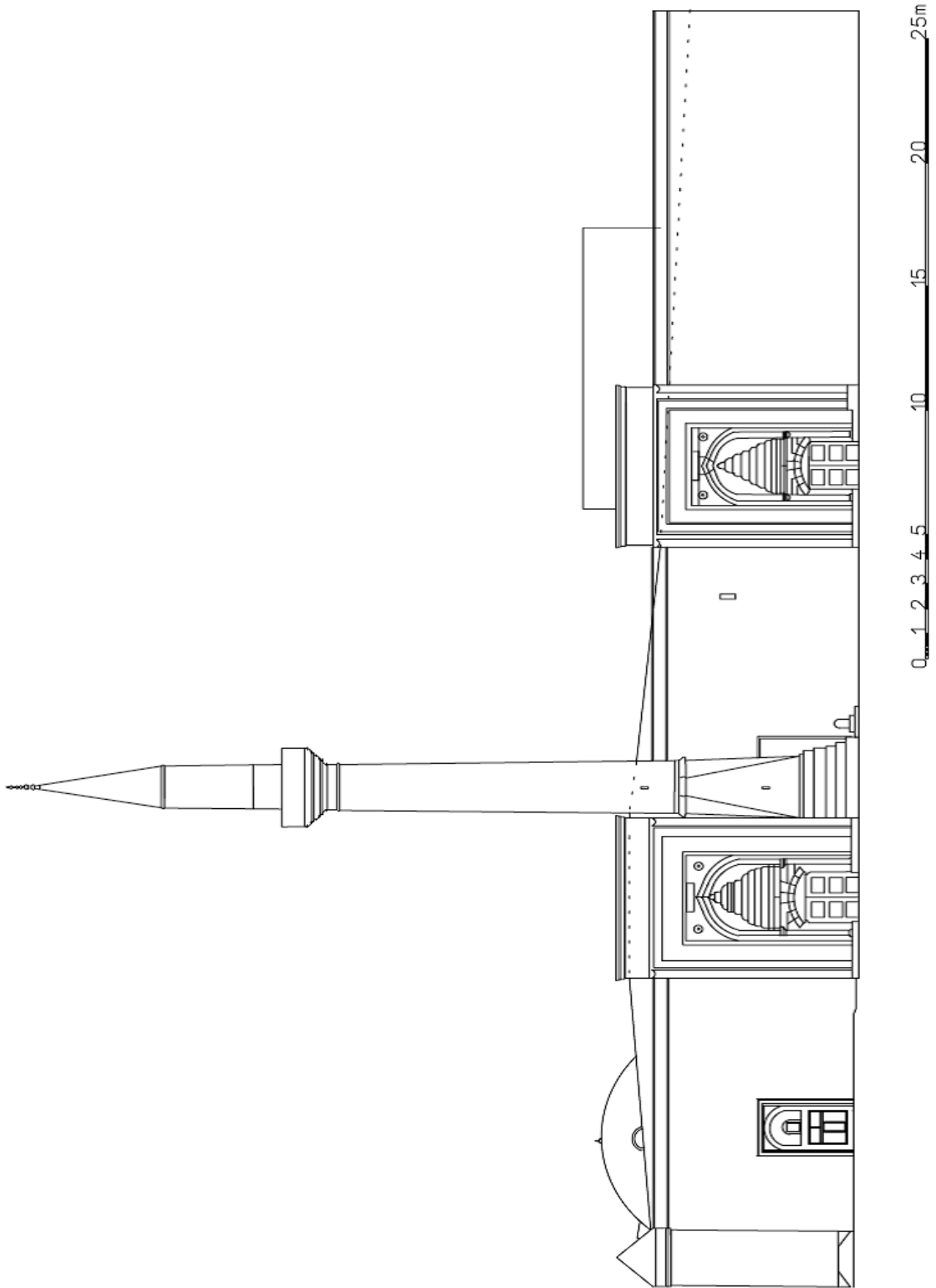
²⁷ Taçkapıların uzunluğu 6.85 m, güney ve kuzey kanatlarının uzunluğu 2.07 m., giriş açıklığı 1.95 m., derinliği 1.20 m.ve zeminden yükseklikleri yaklaşık 9.00 metredir.

Şekil 30: Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi, doğu cephe çizimi, 1971 (V. G. M. Arş.)

Şekil 31: Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi, doğu cephe, onarımdan önce (V. G. M. Arş.)

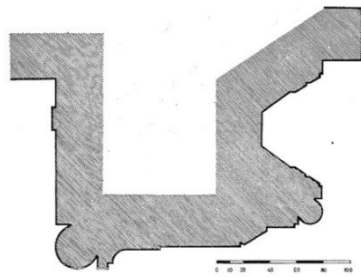

Şekil 32: Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi, doğu cephe çizimi, 2011 (Çizen: Ş. Kılıç)

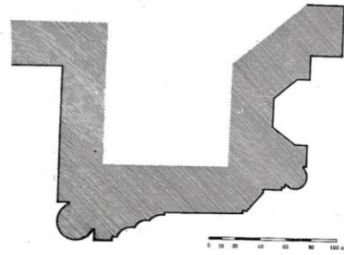
Caminin 6.08×9.00 m. boyutlarındaki dışa taşkın ve beden duvarından yüksek taçkapısı²⁸ dokuz sıra mukarnas kavsaralıdır. Taçkapıyı dıştan silindirik gövdeli ve kübik başlıklı²⁹ sütunçeler sınırlar. Farklı genişlikte, bezemeli dört bördürle kuşatılan taçkapının üzeri dört kademeli tepelikle sonlanır. Taçkapı nişini kübik başlıklı sütunçeler sınırlar (Şek. 103). Sütunçelerin üzerinde taçkapı nişini de dolaşan/kateden üç sıra mukarnas dizisi bulunur. Kavsarayı kuşatan kademeli kemerlerden içteki, sütunçeler ile mukarnaslı konsollara oturmaktadır (Şek. 103). Üçgen kuşatma kemeri köşeliklerinde birer kabara yer alırken, C kıvrımlı kavsara köşelikleri boştur. Girişin üzerinde nişin içerisini dolanan iki şerit yer alır.

Şekil 33: Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi, taçkapılar

Şekil 34: Cami, taçkapı profil çizimi (Ünal, 1982)

Şekil 35: Medrese, taçkapı profil çizimi (Ünal, 1982)

²⁸ 6.08 m. uzunluğundaki cami taçkapısının; güney ve kuzey kanatlarının uzunluğu 1.98 m., giriş açıklığı 2.12 m., giriş derinliği 1.71 m. ve taçkapının zeminden yüksekliği yaklaşık 9.00 metredir.

²⁹ Dıştaki sütuncenin kaidesi, onarımlar sonucunda yol seviyesinin yükselmesi sonucu belli değildir ancak içteki sütuncenin kaidesi daire kesitlidir.

Eksende, kuşatma kemerinin kilit taşını merkez alacak şekilde dikdörtgen biçimli mermer kitabelik bulunur. Taçkapı yan nişleri beş cepheli ve beş sıra mukarnas kavsaralıdır (Şek. 115). Yan nişleri, dıştaki düz, içteki pahlı ve bezeli iki bordür kuşatır/çevreler. Yan nişlerin sivri kuşatma kemeri iki yandaki silindirik gövdeli ve kübik başlıklı sütunçelere oturur. Kuzeydeki yan nişin kemer köşeliklerinde bezemeli birer rozet yer alır. Yan nişlerin üzerinde yatay bir pano, mukarnas dizisi ve yazı şeridi dikkati çeker (Şek. 117, 120).

Doğu cephenin kuzeyindeki medresenin taçkapı kurgusu, cami taçkapısını ile hemen hemen aynıdır. Farklı olarak mukarnas dizisi yedi, bordür sayısı ise beştir. Ayrıca yan nişlerin kavsara köşeliklerinde de rozetler vardır (Şek. 142, 144, 146).

Doğu cephede cami taçkapısının kuzeyindeki 34 m. yüksekliğindeki minarenin, kaidesi batıdan cami beden duvarına ve güneyden taçkapıya bitişiktir. Minarenin oturduğu kare kaide³⁰ 2.55 metrelik yükseklikte pahlanarak, sekizgen kesitli pabuçluğa geçilmiştir. Pabucun doğuya bakan cephesinde kuş evi³¹ biçiminde bir havalandırma penceresi bulunur ve zeminden yaklaşık 8.02 m. lik yükseklikteki bilezikten sonra minarenin silindirik gövdesi başlar. Yukarı doğru daralan gövde de, ikinci bilezikten sonra sade bir kademelenme ile şerefe altı³² yer alır. Petek kısmı daralarak³³, yaklaşık 33.00 metreden sonra konik külâh ve bir alem ile sonlanır (Şek. 36-37).

Cami taçkapısı ile köşe kulesi arasında biri düz diğeri bezeli iki bordürlü, çift katlı pencere³⁴ yer alır (Şek. 151). Zeminden başlayan alttaki dikdörtgen pencerenin üzerinde sivri kemerli niş içerisine açılan sivri kemerli diğeri bir pencere daha bulunur. Pencerenin bir benzeri cami taçkapısının kuzeyinde minare kaidesinin arkasındadır. Kapatılan pencerenin bordürü dıştan kısmen algılanabilmektedir (Şek. 152).

³⁰ Altı sıra kademeli olarak yükselen kaidenin zeminden yüksekliği yaklaşık 2.55 m. dir.

³¹ Bundan başka minarenin pabucunda doğu cephesinde bir ve güney cephede minare gövdesinde dört tane aynı biçimde havalandırma penceresi bulunur.

³² Minarenin şerefe korkuluğu 24.68 metreden başlar ve şerefe yaklaşık 1.00 m. yüksekliğindedir.

³³ Silindirik minare gövdesi 2.18 m. çapında başlar ve tepede yaklaşık 1.84 m. ye düşerek daralır.

³⁴ Büyük boy pencerenin yüksekliği 4.35 m., genişliği 1.35 m. ve derinliği ise 1.23 m. şeklindedir. Pencere, cami taçkapısının yaklaşık 6.00 m. güneyinde yer alır.

Güneydoğu köşede yaklaşık 1.55 m. çapında, 8.18 m. yüksekliğinde silindirik gövdeli bir kule vardır. Kareye yakın dikdörtgen kaide³⁵ pahlanan ve saçak seviyesinde bir dış bükey silmeyle³⁶ zemine kadar belirlenen kule, konik bir külahlı sonlanır.

Şekil 36: Cami, güney cephe, güneydoğu köşe kulesi ve minare (V. G. M. Arş.)

Şekil 37: Cami, güney cephe, güneydoğu köşe kulesi ve minare, Ağustos 2010

³⁵ Kaidenin ölçüleri 1.15×2.26 m. şeklindedir.

³⁶ Kuleyi çevreleyen dış bükey silme doğu cephede saçak seviyesinde devam eder.

Külliyenin özgünlüğünü koruyan cami bölümü doğu cephesinde, ta    işaretleri dikkati çeker.

Şekil 38: Doğu cephe, ta    işareti 1

Şekil 39: Doğu cephe, ta    işareti 2

Şekil 40: Doğu cephe, ta    işareti 3

Şekil 41: Doğu cephe, ta    işareti 4

Şekil 42: Doğu cephe, ta    işareti 5

Güney cephenin köşelerdeki kuleler hariç uzunluğu 33.35 m. yüksekliği ise 8.13 m.dir. Güney cephenin ekseninde mihrap, güneydoğu köşede silindirik köşe kulesi ile güneybatı köşede kare kesitli payanda³⁷, üst seviyede eksenin batısında iki, doğusunda bir pencere ve üst seviyede yaklaşık eş aralıklarla dizilen altı düz oluklu çörten³⁸ yer alır.

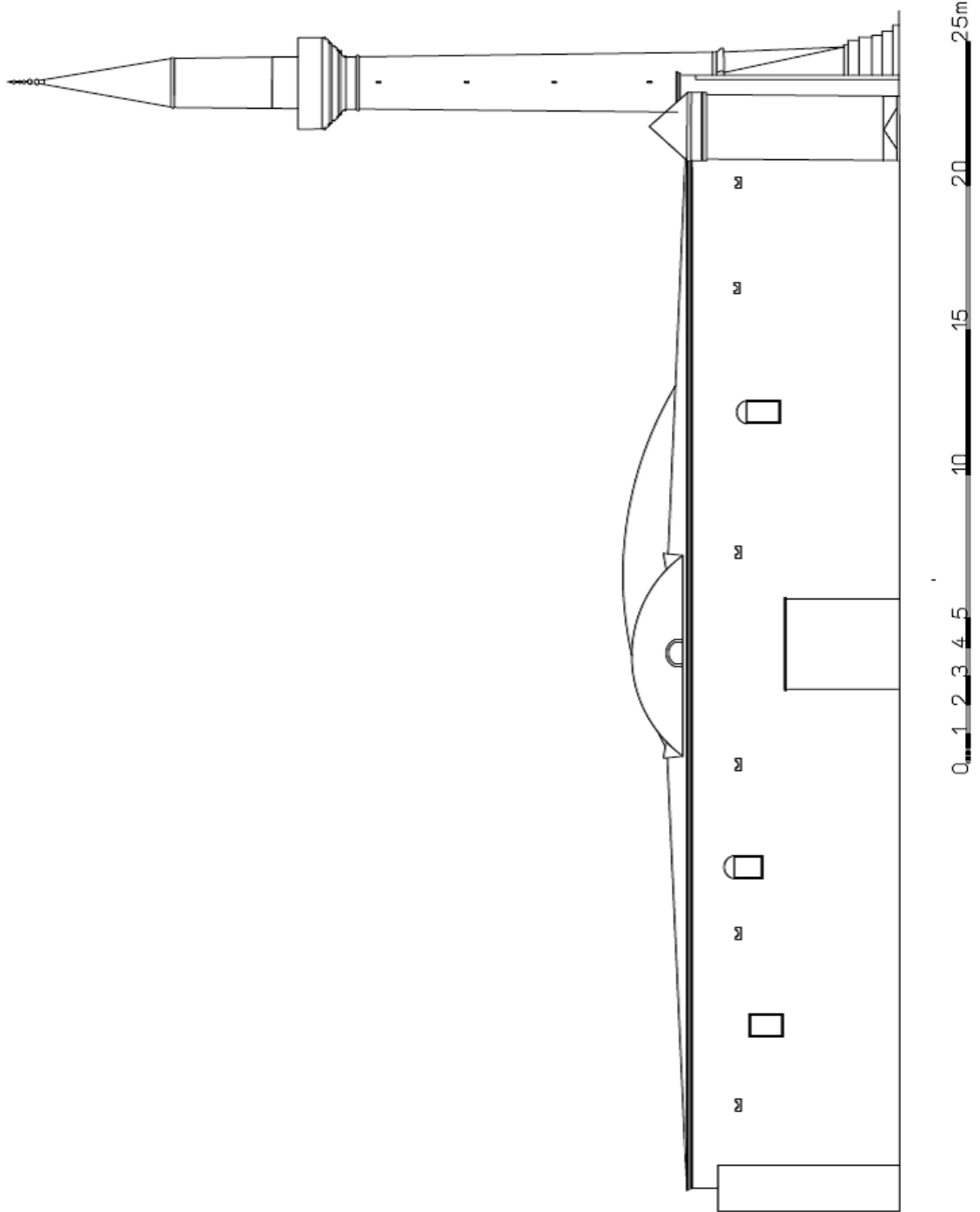
Şekil 43: Kayseri Hacı Kılıç Camii, güney cephe (V. G. M. Arş.)

Şekil 44: Kayseri Hacı Kılıç Camii, güney cephe, Şubat 2011

³⁷ 1.60×1.60 m. ölçülerindeki kare kule zamanla örtü sisteminin yükseltilmesi sonucu saçak seviyesinin aşağısında kalmıştır.

³⁸ Çörtenler zeminden yaklaşık 8.53 m. yükseklikte ve doğudan batıya doğru birbirlerine 4.07-8.60-8.57-8.57-4.80 metre uzaklıktadırlar.

Şekil 45: Hacı Kılıç Camii, güney cephe çizimi, 2011 (Çizen: Ş. Kılıç)

Güney cephenin yaklaşık eksenindeki dikdörtgen mihrap payandası³⁹ içte mihrabı karşılar. Mihrap payandasının üzerine düzensiz biçimde yerleştirilmiş kitabe parçaları bulunur (Şek. 16). Üst seviyedeki pencerelerden eksene simetrik olanlar basık kemerli, batıdaki ise dikdörtgen biçimlidir.

Şekil 46: Cami, güneybatı köşede yer alan kare kesitli payanda

Şekil 47: Cami, güney cephe, mihrap payandası

³⁹ 3.14 m. yüksekliğinde ve 1.58 m. derinliğindeki mihrap payandası doğudan 17.75 m. batıdan 16.00 m. uzaklıktadır. (ölçülendirmede köşedeki kulelerde mesafeye dahil edilmiştir. Araştırmacı Eravşar mihrap payandası için; “...Harimde mihrap aksına denk gelmesine karşın, mihrap nişi bu çıkıntının içerisine girmemektedir. Ancak mihrap önü maksure kubbesinin destek sistemine katkıda bulunduğu açıktır...” diyerek konuyu tartışmaktadır. (Eravşar, 1998, s. 213).

Cami ile medresenin ortak batı cephesinin kuzey köşesi kademelidir. Cephede, eksenin güneyinde kapı, kapının üzeri ile simetriğinde birer dikdörtgen pencere ve köşelerde kare biçimli payandalar⁴⁰ yer alır (Şek. 46, 55).

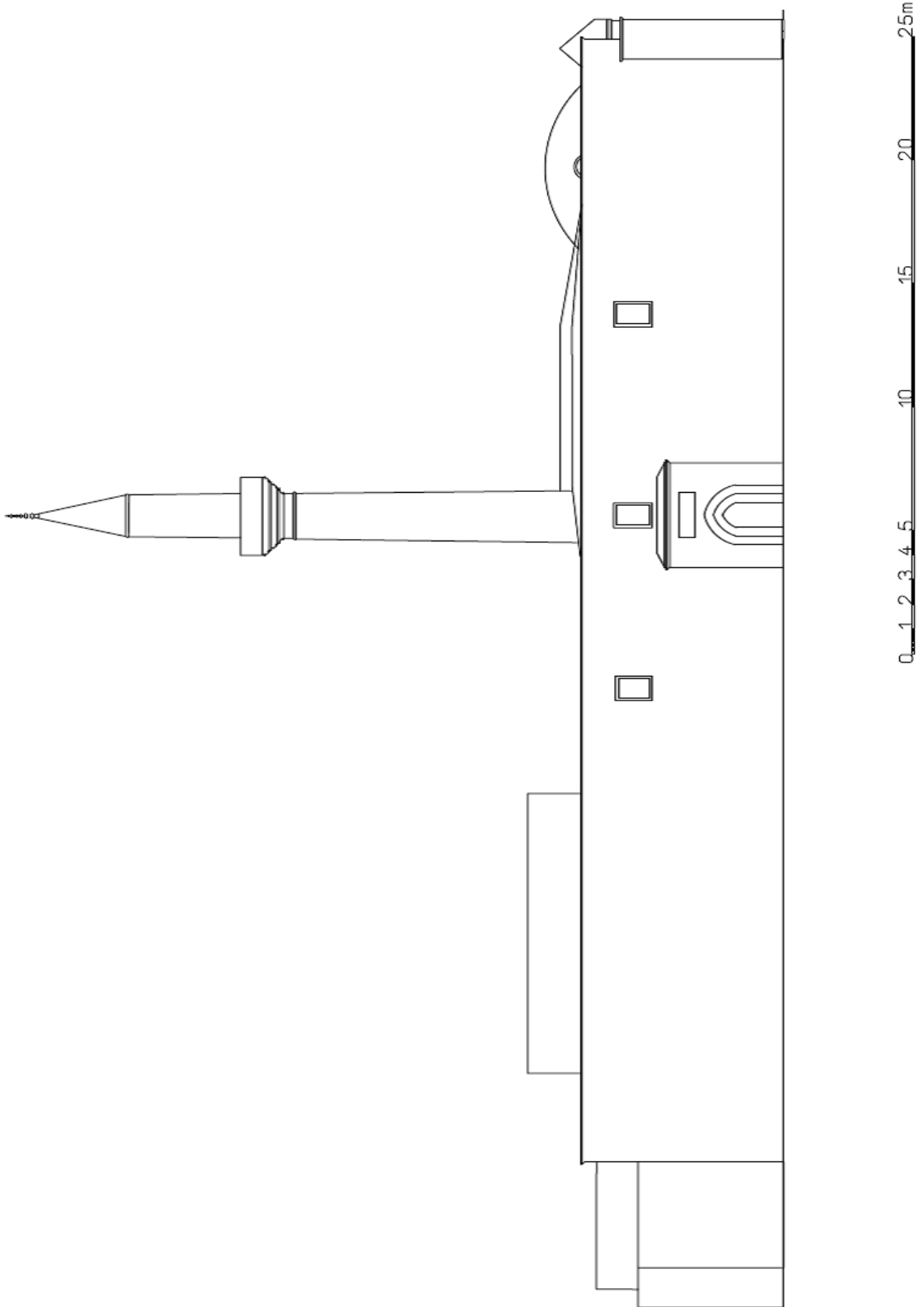

Şekil 48: Hacı Kılıç Camii ve Medresesi, batı cephe, genel görünüş (V. G. M. Arş.)

Şekil 49: Hacı Kılıç Camii ve Medresesi, batı cephe, genel görünüş, Ağustos 2010

⁴⁰ Kuzeybatı köşedeki kulenin/payandanın ölçüleri; batıda 0.47 m. güneyden 0.91 m. dışa taşkın, batıdan 1.60 m. kuzeyden 1.67 m. genişlikte ve 6.50 m. yüksekliktedir.

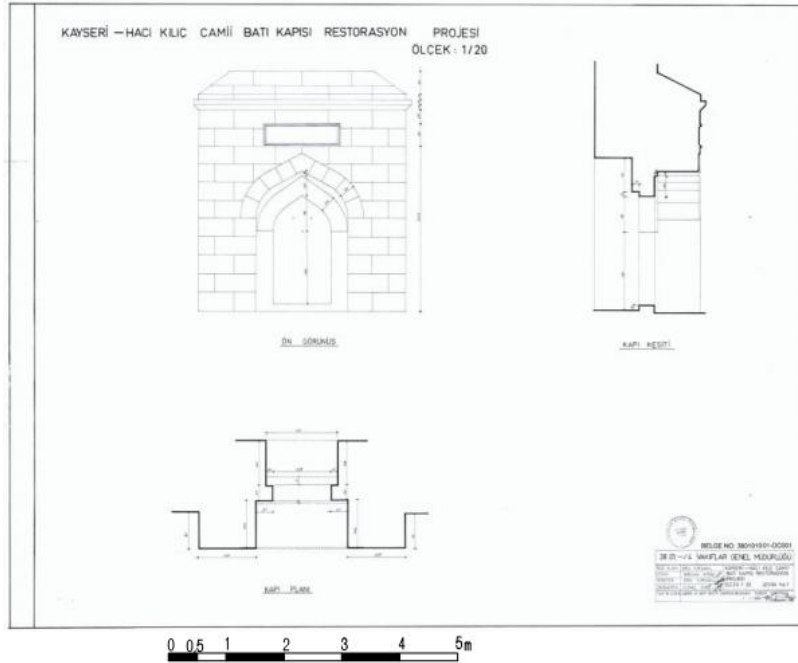

Şekil 50: Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi, batı cephe çizimi, 2011 (Çizen: Ş. Kılıç)

53.00 m. uzunluğundaki batı cephesinin 25.05 metrelik bölümü medreseye, 27.98 metrelik bölümü ise camiye aittir⁴¹. Medrese ve cami duvarları arasındaki dilatasyon farkından medreseye ait bölümünün yüksekliği 6.50 m. camiye ait kısmın yüksekliği 8.20 m. olarak değişir. Cephenin geçirdiği onarımlar sonucu üst kısmı tamamen yenilenmiştir. Duvarın, kuzeye doğru kademeli bir şekilde sonradan yükseltildiği gözlemlenir. Bu nedenle kuzeybatı köşedeki kare payanda, saçak seviyesi altında kalmıştır.

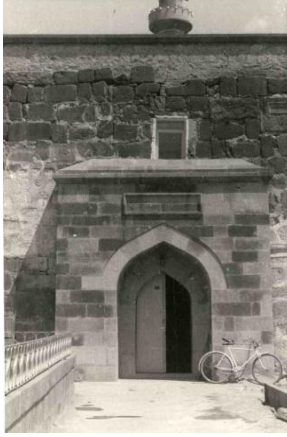
Şekil 51: Cami ve medrese batı cephe, ayrıntı

Şekil 52: Hacı Kılıç Camii, batı giriş kapısı, görünüş ve plan (V. G. M. Arş.)

⁴¹ Ölçülendirmeye her iki köşede yer alan payandalar da dahil edilmiştir.

Eksenin güneyine kayan batıdaki kapı⁴² dışa taşkın ve cephenin yaklaşık orta bölümüne kadar yükselir. Sivri kemerli niş içerisindeki sivri kemerli kapı ile harime açılan girişin, eksenindeki kitabeliği boştur.

Şekil 53: Cami, batı giriş kapısı (V. G. M. Arş.)

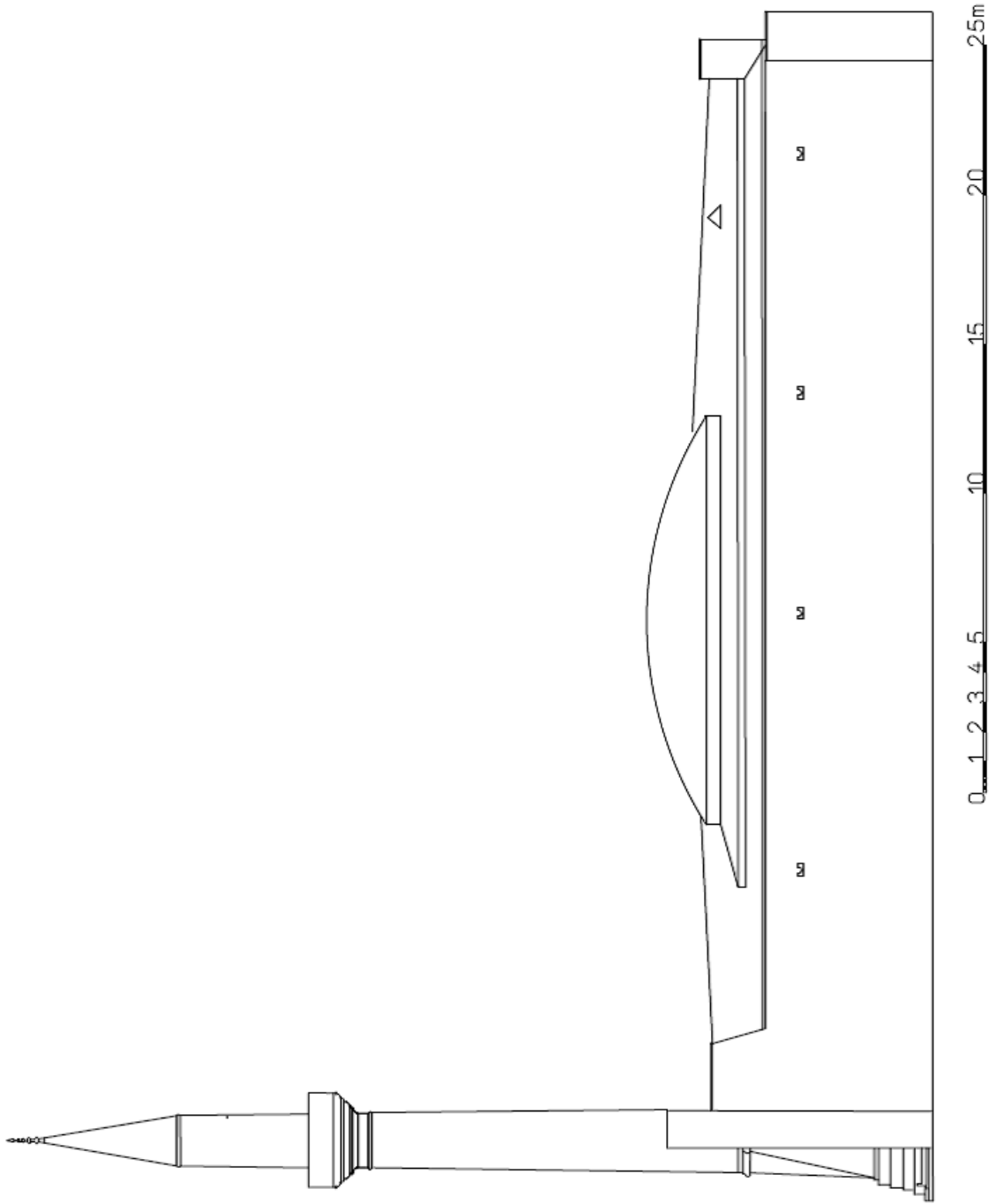
Şekil 54: Cami, batı giriş kapısı, Ağustos 2010

36.20 m. uzunluğundaki kuzey cephe, medreseye aittir. Cephe duvarı kuzeydoğuda yaklaşık 1.50 m., kuzeybatıda ise kademeli olarak yaklaşık 1.80 m. yükseltilmiştir. Bu kademelenme dışında cephe duvarının zeminden yüksekliği 6.13 m. dir.

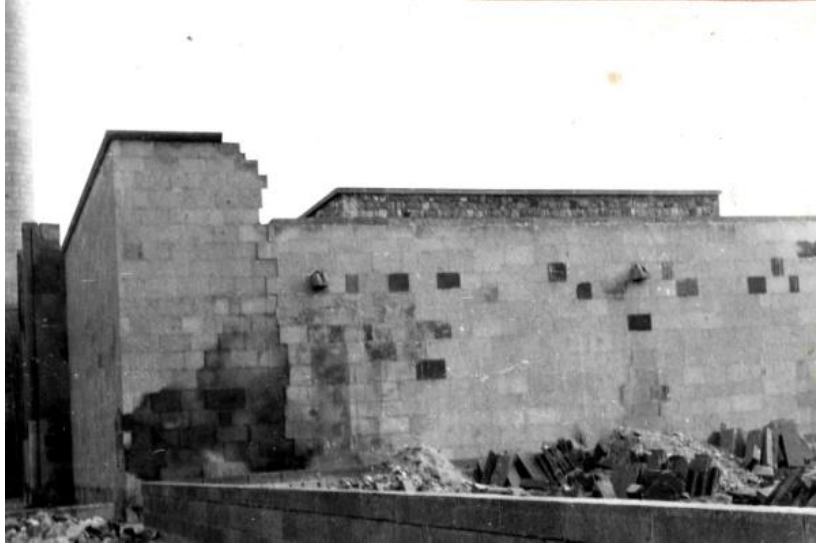
Şekil 55: Hacı Kılıç Medresesi, kuzey cephe, genel görünüş

⁴² Giriş kapısının yüksekliği 2.38 m., genişliği 3.54 m., dışa taşkınlığı 0.80 m., kapı kanat genişlikleri 1.23 m. ve giriş açıklığı 2.03 m. dir.

Şekil 56: Hacı Kılıç Medresesi, kuzey cephe çizimi, 2011 (Çizen: Ş. Kılıç)

Sade bir düzenleme yansıtan kuzey cephede, üst seviyede simetrik sıralanış gösteren dört çörtlen⁴³ görülür. Kuzeydoğu köşede bulunan köşe kulesi/payanda kuzeyden 1.32 m. batıdan ise 1.67 m. genişliğinde; kuzeyden 0.47 m., batıdan ise 0.91 m. derinliğindedir. Payandanın yüksekliği ise 6.13 m.dir (Şek. 55).

Şekil 57: Medrese, kuzey cephe (V. G. M. Arş.)

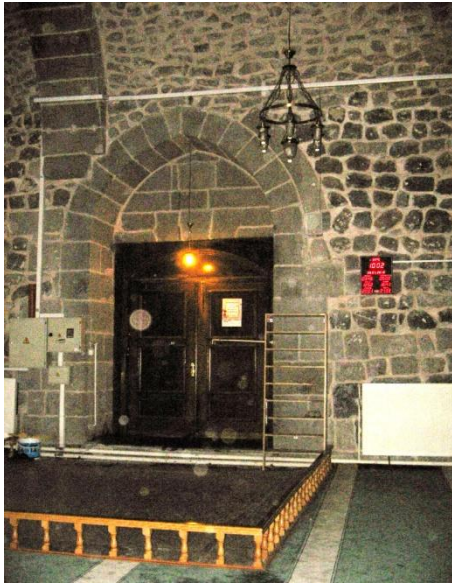

Şekil 58: Medrese, kuzey cephe, Ağustos 2010

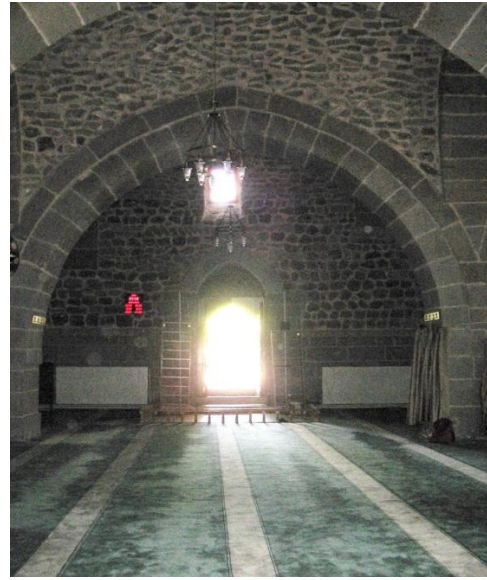
⁴³ Çörtlenler zeminden yaklaşık 5.58 m. yükseklikte ve doğudan batıya doğru sırasıyla; 5.18 m., 8.60 m., 8.57 m., 8.57 m., 4.48 m. aralıklarla yerleştirilmişlerdir.

3.5.3. İç Tanıtım

Camiye⁴⁴, doğu cephenin güneyindeki ve batı cephede eksenin kuzeyine kaymış kapılardan girilir. Doğudaki giriş kapısı ön cepheye açıldığı için batı giriş kapısına göre daha büyük tutulmuştur. Her iki kapıda içten dikdörtgen biçimli ve sivri kemer alınlıklıdır. Doğudaki kapının önünde bir, batıdaki kapının önünde iki basamak merdiven bulunur. Her iki girişin önünde ahşap korkulukla sınırlandırılan ayakkabılık bölümü vardır.

Şekil 59: Cami, doğu giriş kapısı

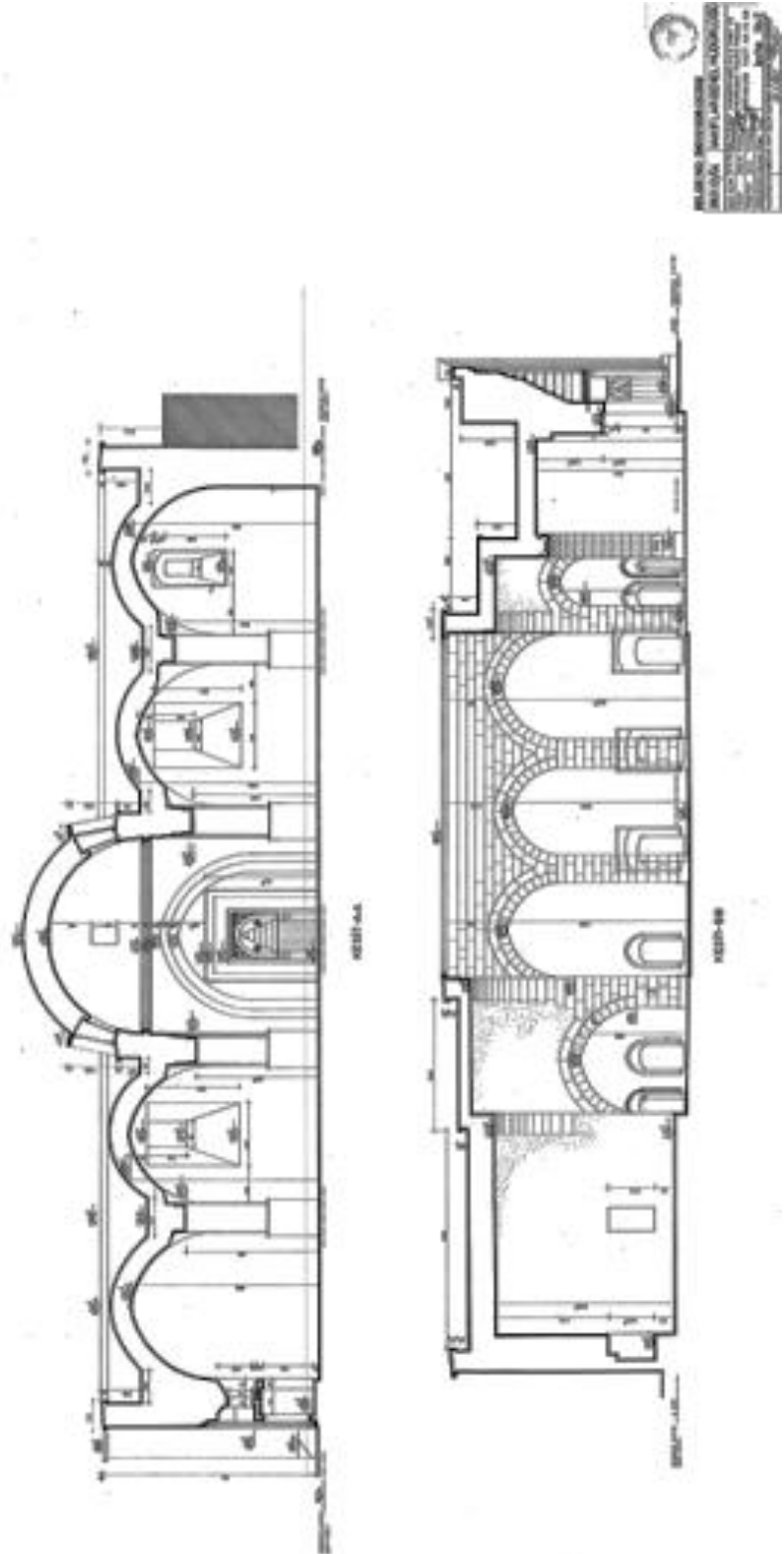

Şekil 60: Cami, batı giriş kapısı

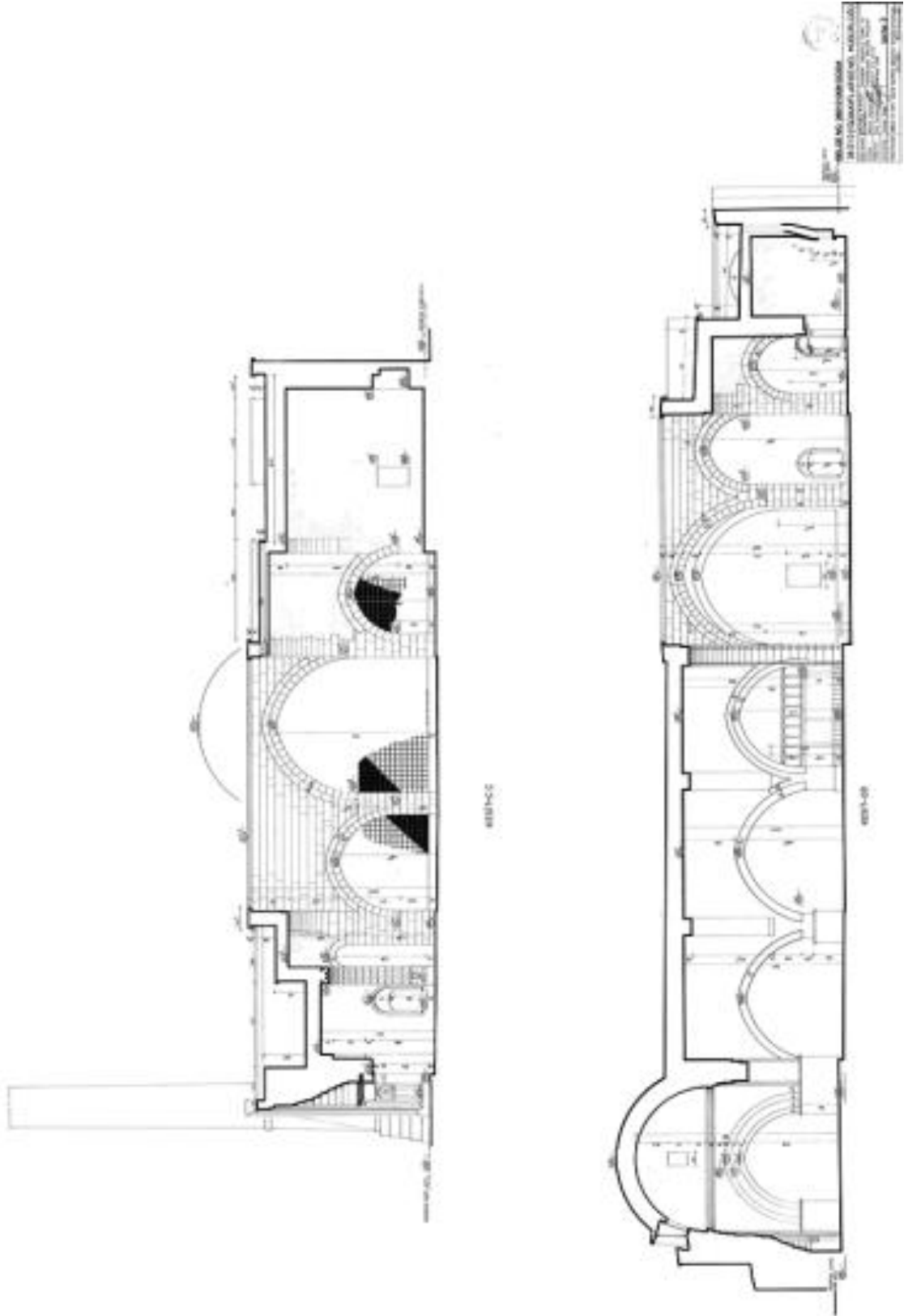
Camide bölüntüyü sağlayan payelerin, geçirmiş olduğu onarımlar sonucu zemin/kot seviyesi yükseldiği için boyları kısa kalmıştır. Harimdeki payelere kuzey-güney yönünde atılan sivri kemerler kademelidir⁴⁵. Tonozları destekleyen takviye kemerlerinin de sivri kemerli olduğu gözlemlenir.

⁴⁴ Cami ve Medresenin iç tanıtımı, tarafımızdan çekilmiş fotoğraflar ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden temin edilen 1971 tarihli kesitler esas alınarak yapılmıştır.

⁴⁵ Araştırmacı Öney cami harimindeki “kademeli sivri kemerler” için “yassı tek profil taşı” ifadesini kullanmakta ve bu kemer tipinin, Kayseri Bölgesi'nin bir karakteristiği olduğunu ifade ederek aynı kemer sisteminin Kayseri Huand Hatun ve Kölük Camii'lerinde de görüldüğünü belirtmektedir (Öney, 1966, s. 381).

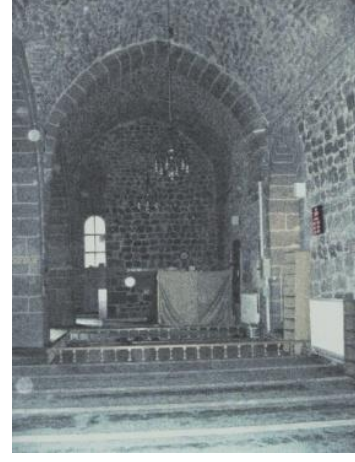
Şekil 61: Hacı Kılıç Camii ve Medresesi A-A ve B-B kesitleri, 1971 (V. G. M. Arş.)

Şekil 62: Hacı Kılıç Camii ve Medresesi C-C ve D-D kesitleri, 1971 (V. G. M. Arş.)

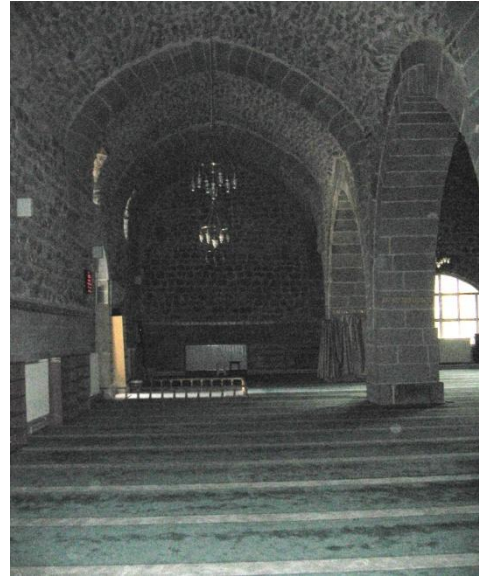
Şekil 63: Cami, doğu girişi, güneybatıdan bakış (V. G. M. Arş.)

Şekil 64: Cami, doğu girişi, güneybatıdan bakış, Ağustos 2010

Şekil 65: Cami, harim, kuzeybatı köşedeki kadınlar mahfili (V. G. M. Arş.)

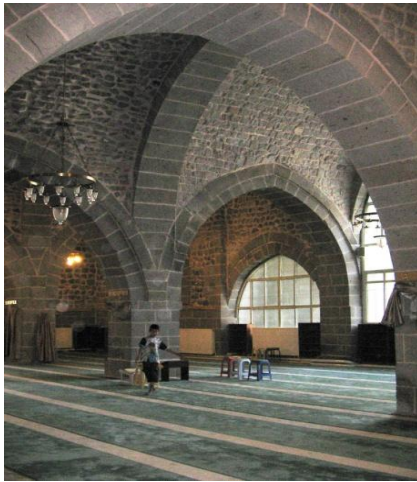

Şekil 66: Cami, harim, kuzeybatı köşedeki kadınlar mahfili, Ağustos 2010

Harimin geniş olan orta/mihrap sahnının kuzeyinde, duvarlara ve iki payeye doğu-batı yönünde atılan ve ortadaki daha yüksek tutulan bir üçlü kemer düzenlemesi oluşturulmuştur. Harimin kuzeyinde paye ve kemerlerle oluşturulan bu düzenlemeyi aynı zamanda medresenin güney revak düzeni olarak da okumak mümkündür. Üçlü kemer düzenlemesi ile oluşturulan bu revak, günümüzde bir camekan ile kapatılmış ve geniş tutulan ortadaki bölümden/kemerden bir kapı aracılığı ile harimin medreseye açılması sağlanmıştır. Onarımlar sonucu cami ve medrese arasındaki bu kapının (Şek. 69) önünde tek basamaklı bir kademenin yer aldığı gözlemlenir.

Şekil 67: Cami harim, üçlü kemer düzenlemesi, eski, güneydoğudan bakış (V. G. M. Arş.)

Şekil 68: Cami harim, üçlü kemer düzenlemesi, güneydoğudan bakış, Ağustos 2010

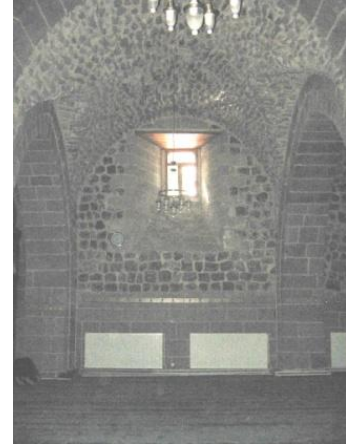

Şekil 69: Cami harim, üçlü kemer düzenlemesi, mihraptan bakış, Ağustos 2010

Harimin güney ve batı duvarlarındaki pencereler⁴⁶ mazgal tipte ve dikdörtgen biçimlidir (Şek. 60,71). Güney duvardaki pencereler batıdakilere göre daha büyük boyutludur. Doğu duvarda ise altta dikdörtgen, üstte sivri kemerli pencere yer alır. Doğu duvarın kuzeyindeki özgününde sivri kemer alınlıklı dikdörtgen biçimli pencere, bugün yapıya minare eklenmesiyle sonradan minare merdiveni kapısına dönüştürülmüştür. Son olarak mihrap önü kubbesinde ise basık kemerli doğu-batı-güney yönde üç pencere yer alır (Şek. 79).

Şekil 70: Cami, harim, güney duvardaki mazgal pencere, kuzeyden bakış (V. G. M. Arş.)

Şekil 71: Cami, harim, güney duvardaki mazgal pencere, kuzeyden bakış, Ağustos 2010

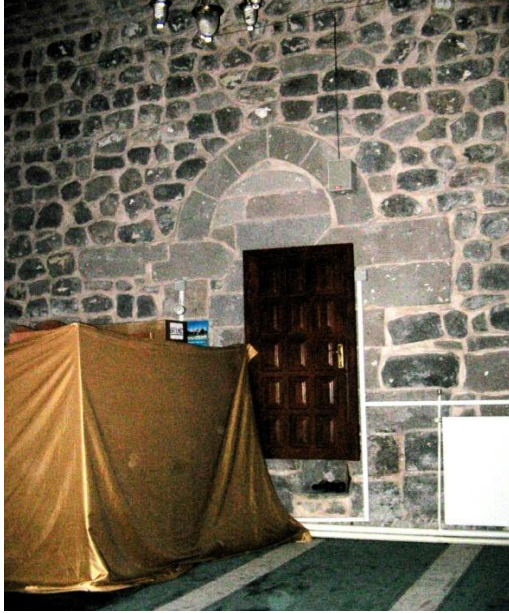
Şekil 72: Cami harim, doğu duvardaki dikdörtgen biçimli pencere (V. G. M. Arş.)

Şekil 73: Cami harim, doğu duvardaki dikdörtgen biçimli pencere, Ağustos 2010

⁴⁶ Doğu duvardaki pencere 4.25 m. yükseklikte ve 1.34 m. genişliktedir. Güney duvardaki pencerelerden mihrabın doğusundaki; 3.45 m. yükseklikte, 2.29 m.den-0.94 m.ye daralarak derinleşmektedir. Mihrabın batısındaki ilk pencere; 3.27 m. yükseklikte, 2.40 m.den-1.06 m.ye ye daralarak derinleşmektedir. Batı duvarındaki pencereler ise; 2.62m. yükseklikte ve 1.22 m.den 0.54 m.ye kadar daralarak derinleşmektedir.

Doğu duvarda kapının kuzeyinde, kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı, sivri tonoz örtülü, batısındaki pencereyle harime (Şek. 75-76), kuzeyindeki kapıyla medresenin giriş eyvanına açılan kapalı bir birim yer alır. Araştırmacılar tarafından bu birimin uzun yıllar türbe işleviyle kullanıldığı belirtilmektedir⁴⁷.

Şekil 74: Cami, harim, doğu duvardaki kapatılan pencere/minare girişi

Şekil 75: Cami, harim, kuzey doğu köşedeki birim/oda, batıdan bakış

Şekil 76: Cami, harim, kuzeydoğudaki pencere

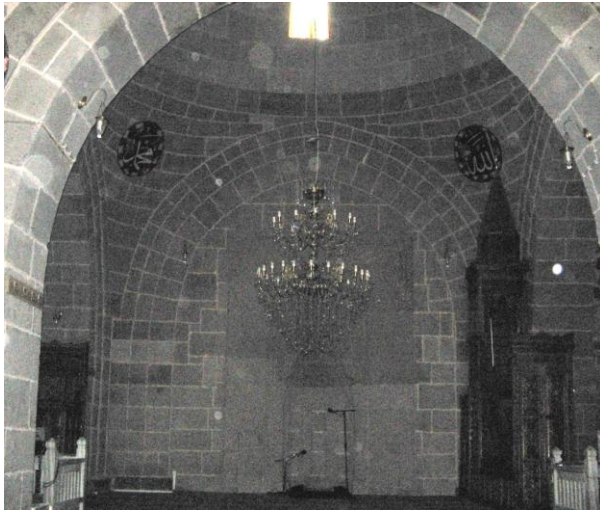
Şekil 77: Minare merdiveni

⁴⁷ Bu birim günümüzde kalorifer dairesi olarak kullanılmaktadır. Kayıtlarda, bu birimin uzun yıllar türbe olarak kullanıldığı belirtilmektedir (Sözen, 1970, s. 120; Gabriel, 1931, s. 54; Gabriel, 1954, s. 62; Gabriel, 2009, s. 117).

Harimin güney duvarı ekseninde içe profilli, dışa dik biçimli, kademeli üç cepheli/kenarlı yedi sıra mukarnas kavsaralı mihrap bulunur. Mihrap dıştan içeri doğru iç pahlı-düz-içe pahlı üç bordürle kuşatılmıştır. Kübik kaideli ve başlıklı, silindirik gövdeli sütunçeler⁴⁸ mihrap nişini sınırlar. Kavsarayı kuşatan sivri kademeli sivri kemerler sütunçelere oturur. C kıvrımlı kavsara köşeliklerinde iki rozet yer alır.

Şekil 78: Mihrap (V. G. M. Arş.)

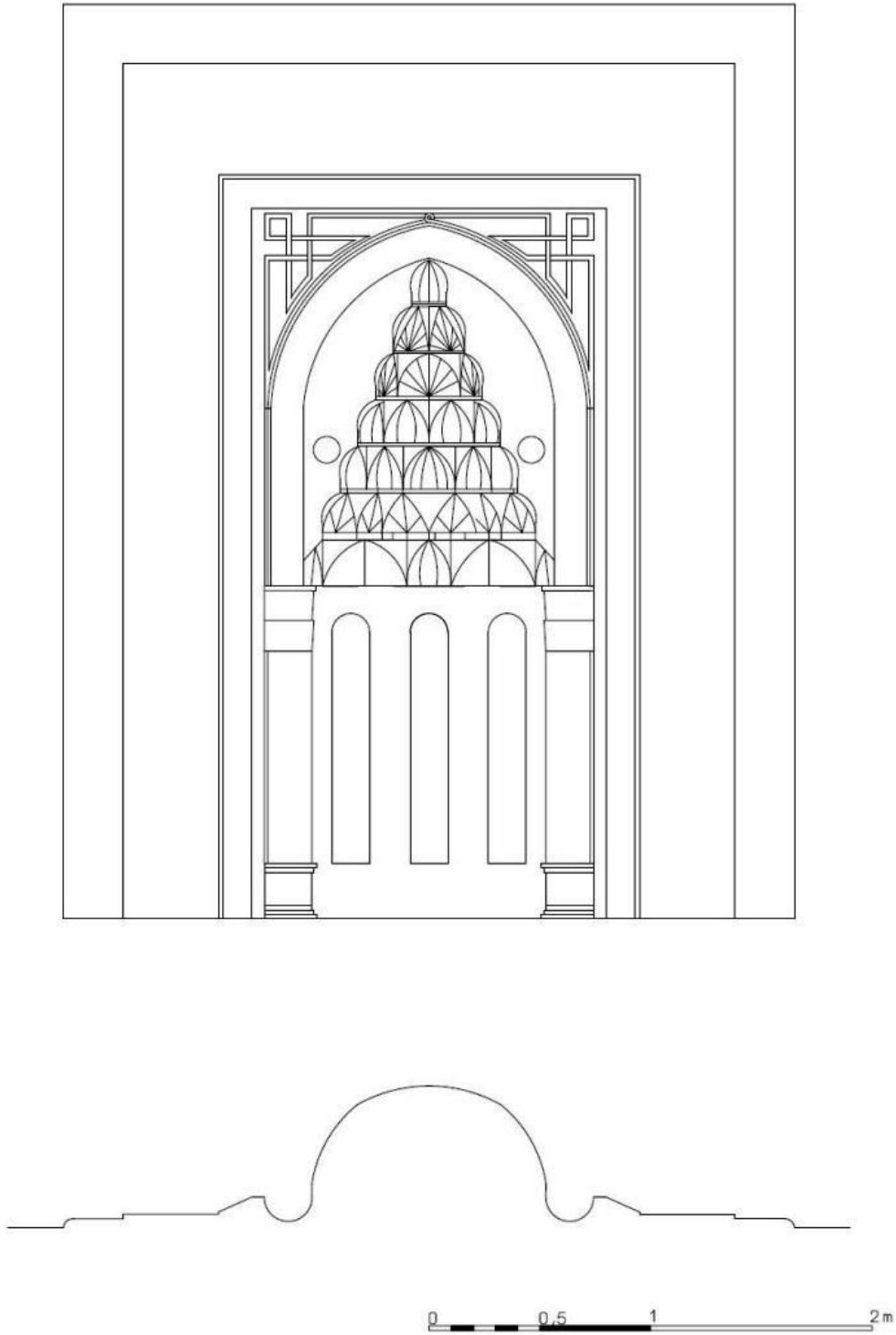
Şekil 79: Mihrap, Ağustos 2010

⁴⁸ Araştırmacı Gabriel, sütunçelerden soldakinin burmalı olduğunu ve bir eksen üzerinde döner olduğunu belirtir (Gabriel 1931, s. 53; Gabriel, 1954, s. 61; Gabriel, 2009, s. 116). Ancak bugün sütunçe döner durumda değildir. Araştırmacı Bakırer ise sütuncelerin sonraki tarihlerde yenilenmiş olduğunu ifade eder. Bu fikri Eravşar ise; “...Vakıflar genel müdürlüğü abide ve yapı işleri dairesi arşivi 38.01.01/04 numaralı dosya; Kayseri kültür ve tabiat varlıklarını koruma kurulu müdürlüğü 38.00/05 numaralı dosya da herhangi yenilenme kaydı yok...” diyerek tartışmaktadır. Ancak yapının Osmanlı döneminden başlayarak büyük onarımlar geçirdiği göz önünde tutulursa, geç tarihli kayıtlarda sütunçelerin geçirmiş olduğuna dair bir bilgiye rastlayamamak olasıdır.

Mihrabın güney duvarında, batısına bitişik minber ile doğu duvarına bitişik vaiz kürsüsü özgün değildir.

Şekil 80: Kayseri Hacı Kılıç Camii, mihrap

Şekil 81⁴⁹: Kayseri Hacı Kılıç Camii, mihrap, plan ve görünüş (Çizen: Ş. Kılıç, 2011)

⁴⁹ Kayseri Hacı Kılıç Camii mihrap çizimi araştırmacı Ömür Bakırer'in "*Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrabları*" isimli çalışmasındaki Kayseri Hacı Kılıç Camii mihrap çizimi esas alınarak yeniden çizilmiştir (Bakırer, 1976, s. 291).

Caminin kuzeybatı köşesindeki perdeyle kapatılmış birim günümüzde kadınlar mahfili olarak kullanılmaktadır (Şek. 66). Aynı şekilde doğu giriş kapısı bitişiğindeki kapalı birim ise cami görevlilerine aittir (Şek. 74).

Sahınların üzeri sivri tonozlarla, mihrap önü ise kubbe ile örtülmüştür. Sahınların üzerini örten tonoz yüksekliklerinde eşitsizlik gözlemlenir⁵⁰.

Doğu cephenin kuzeyindeki medrese kapısı, medresenin giriş eyvanına açılır. Dikdörtgen biçimli sivri kemer alınlıklı giriş kapısı ile giriş eyvanı arasında iki basamaklı merdiven bulunur. Avludan daha yüksek tutulan giriş eyvanı profilli kemerlere oturan sivri kemerlerden oluşur. Giriş eyvanının güneyindeki sivri kemerli giriş, cami harimindeki odaya aittir.

Şekil 82: Medrese giriş eyvanı

⁵⁰ Tonozların tepe noktaları doğudan batıya doğru sırasıyla birinci sahnın 7.21 m., ikinci sahnın 7.25 m., dördüncü sahnın 6.89 m., beşinci sahnın 7.08 m. şeklindedir. Araştırmacı Yavuz'un, 1973 yılında yapılan onarım sırasında Hacı Kılıç Camii'nde tespit edilen tonoz yüksekliklerinde ki bu fark için açıklaması şöyledir;

"...Çatı yüksekliklerindeki fark bazen Niğde Alaaddin Camisi'nde olduğu gibi, doğrudan cepheye yansır veya Kayseri Huand Medresesi'nde olduğu gibi cephe duvarları yükseltilerek arkasına gizlenir. Yapıların çoğunda ise her yükseklik grubu bir sandıkla toplanır ve yanları taş kaplı seviyeler merdivenlerle birbirine bağlanır. Çatının sandıklarla seviyelenmesinden sonra, aynı seviyedeki örtülerin eğrileri arasında boşlukların doldurulması gerekir. Bu boşlukların toprak ya da molozla doldurulduğu tahmin edilebilir. Fakat onarım sırasında çıkan bazı bulgular, yapıya fazla yük bindirmeyen, bilakis yükü de azaltan bazı çözümlerin olduğunu göstermektedir. Bu çözümlerin biri yan yana gelen tonozların arasında bulunan daha alçak seviyedeki boşluğun testi veya küp yerleştirilerek doldurulmasıdır. Kayseri Huand Hatun Medresesinde bu boşluklarda, baş aşağı yerleştirilmiş 0.60-0.80 m. yüksekliğindeki olan testilerin bulunduğu ortaya çıkmıştır..." (Yavuz, 2008, s. 290, 299).

Şekil 83: Medrese, kuzey doğu köşe, üstten görünüm, onarımdan önce (V. G. M. Arş.)

Şekil 84: Medrese, kuzey batı köşe, üstten görünüm, onarımdan önce (V. G. M. Arş.)

Şekil 85: Medrese, doğu kanat; giriş eyvanı, merdiven, onarımdan önce (V. G. M. Arş.)

Şekil 86: Medrese, doğu kanat; giriş eyvanı, merdiven, revak, Ağustos 2010

Şekil 87: Medrese, kuzeydoğu odaları ve revak, onarımdan önce (V. G. M. Arş.)

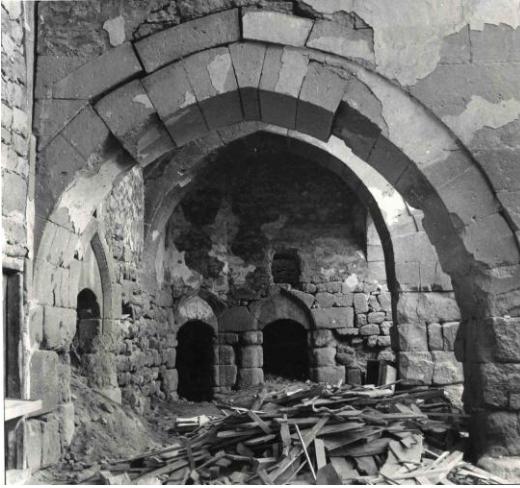
Şekil 88: Medrese, kuzeydoğu odaları ve revak, Ağustos 2010

Şekil 89: Medrese, kuzey ve batı odaları, revak, onarımdan önce (V. G. M. Arş.)

Şekil 90: Medrese, kuzey ve batı odaları, revak, Ağustos 2010

Şekil 91: Medrese, kuzeybatı oda girişleri, onarımdan önce (V. G. M. Arş.)

Şekil 92: Medrese, kuzeybatı oda girişleri, Ağustos 2010

15.30 m.×20.38 m. ölçülerindeki avluyu, kareye yakın dikdörtgen biçimli payelere⁵¹ ve duvarlara atılan kademeli sivri kemerli⁵² revaklar doğu/kuzey/batı olmak üzere üç yönden kuşatır. Payelerin alt kısmında kaide izlenimi veren kademeler gözlemlenir. Avlu duvarları üst seviyede kademeli silmeyle sonlanır (Şek. 90, 94, 102).

⁵¹ Payelerin ölçüleri; doğudaki ikisi 0.99×1.00 m., batıdaki 1.11×1.10 m., kuzeydeki dördü 1.00×1.05 m. şeklindedir.

⁵² Medrese revak düzenini oluşturan kemerlerin uzunlukları şu şekildedir; doğuda giriş eyvanının önündeki profilli kemer 4.70 m., kuzeyde öğrenci odaları önündeki revak kemerleri doğudan batıya doğru sırasıyla 4.35, 6.50, 6.12, 6.35, 3.62 m. ve batıda ana eyvan önündeki kemerlerden içteki 6.76 m. dıştaki ise 7.65 m. yüksekliktedir.

Avlu zemininden yüksek tutulan ana eyvanın batı-kuzey-güney duvarlarında dikdörtgen nişler vardır. Eyvan, kademeli sivri kemerlerle avluya açılır.

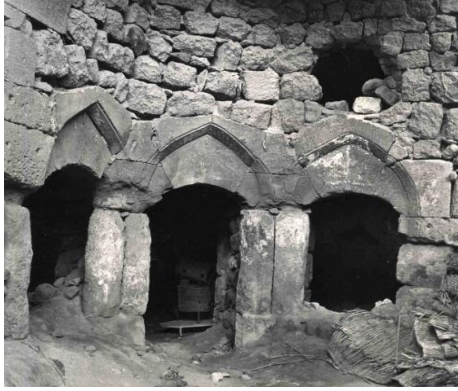

Şekil 93: Medrese, ana eyvan, onarımdan önce (V. G. M. Arş.)

Şekil 94: Medrese, ana eyvan, Ağustos 2010

Batı, kuzey ve doğuda yer alan ve avluya açılan medrese odalarının⁵³ kapıları, köşedekiler hariç basık kemerlidir. Kuzeydoğu ve kuzeybatı köşe odalarının giriş kapıları ise sivri kemerli nişler içerisine alınarak farklılaştırılmıştır. Dört veya beş geçme taştan oluşan basık ve sivri kemerli girişler, profilili küçük konsollara oturur.

Şekil 95: Medrese kuzeybatı köşedeki odaların girişi, onarımdan önce (V. G. M. Arş.)

Şekil 96: Medrese kuzeybatı köşedeki odaların girişi, Ağustos 2010

Ana eyvanın kuzey bitişiğindeki büyük oda/kışlık dershanenin içerisinde, giriş kapısı üzerinde derin bir niş içerisine alınmış pencere bulunur.

Şekil 97: Medrese, büyük oda/kışlık dershane, kapı üzerindeki pencere

Şekil 98: Medrese, kuzeydoğu ve batı odaları, giriş koridoru

⁵³ Odalardan batıdaki ana eyvana bitişik iki büyük odanın ölçüleri; 7.20×7.45 m. diğeri ise 4.00×7.30 metredir. Diğer öğrenci odaları ise batıya doğru şu şekildedir; 3.01×3.60 m., 2.75×3.73 m., 2.79×3.73 m., 2.77×3.80 m., 2.81×3.82 m., 2.91×3.94 m., 2.96×3.12 m. şeklindedir.

Ana eyvanın yanındaki büyük oda/kışlık derslane hariç bütün odaların duvarlarında nişler⁵⁴ vardır. Nişlerden bazıları dikdörtgen diğerleri ise kemerlidir (Öney, 1966, s. 385). Araştırmacılar Eravşar; son onarımlara kadar baca yerleri belli olan bu nişlerin ocak amaçlı kullanıldığı düşüncesini savunurken, diğer bir araştırmacı Tuncer; “...*Her odada birer ocak görmek 13. y.y. ortaları hayat standardı için bizce erkendir...*” diyerek bu nişlerin ocak olamayacağı görüşündedir (Tuncer, 1997, s. 109; Eravşar, 1998, s. 217).

Şekil 99: Medrese odaları, kemerli niş

Şekil 100: Medrese odaları, dikdörtgen niş

Medresede bütün birimler beşik tonozla örtülüdür. Kuzey kanattaki birimlerin örtüsü kuzey-güney doğrultusunda, doğu ve batı kanattakilerin ise doğubatı doğrultusundadır. Ancak ana eyvanın kuzey bitişiğindeki büyük odanın/kışlık derslane tonozu eksende bir takviye kemeriyle atkılanarak kuzey-güney doğrultusunda yöneliş göstermektedir. Avlu ise çelik makaslı çatı ile kapatılmıştır.

101: Medrese, büyük oda/kışlık derslane tonoz

102: Medrese, avlu, çelik makaslı çatı

⁵⁴ Geniş bilgi için bkz. s. 49, dipnot: 23.

3.5.4. Malzeme ve Teknik

Yapıda kaba yonu taş, moloz taş⁵⁵, devşirme malzeme, kesme taş, kalker, tuğla, mermer, ahşap, alçı, çimento harcı, sac, kurşun, bakır, demir, polikarbon ve cam kullanılmıştır⁵⁶.

Güney ve batı cephe beden duvarları ile güneybatı köşedeki payandada devşirme malzemenin⁵⁷ (Şek. 44, 46-49), kaba yonu ve kesme taş ile birlikte düzensiz bir teknikte (Şek. 44, 49) kullanıldığı görülür. Batı cephe beden duvarları, geçirmiş olduğu onarımlarda yükseltilmiş, bunun sonucu olarak da üst seviyelerdeki kaba yonu taşın renginde ve boyutlarında farklılıklar meydana gelmiştir⁵⁸ (Şek. 48-49). Cephelerin alt bölümlerinde yer yer büyük boy moloz taşların örgü malzemesi olarak kullanıldığı göze çarpar. Kaba yonu taş, her seviyede moloz taş ile birlikte düzensiz teknikte, tonozlarda ve beden duvarlarında, minareye ve medreseden çatıya çıkışı sağlayan merdivenlerin basamaklarında kullanılmıştır (Şek. 73-74, 86).

Yapıda, kesme taş kullanımı örgü ve kaplama malzemesi şeklindedir. Kesme taş doğu cephede minare kaidesinde, güney cephede mihrap payandasında ve güneybatı köşe payandada devşirme malzeme ile birlikte, yapının içinde ise cami harimi duvarlarında örgü malzemesi olarak kaba yonu taş ve düzgün kesme taş ile birlikte düzensiz teknikte inşa malzemesi olarak kullanılmıştır (Şek. 29, 33, 47, 64, 66). Düzgün kesme taş ön/doğu, kuzey cephelerde medrese bölümü beden duvarlarında, minare gövdesi-

⁵⁵ Eravşar; yapının temellerinde bazalt Erciyes taşı ve beden duvarlarında sarı Gesi taşı, Edhem ise; yapıda Kayseri bölgesinde çıkan sarımtırak esmer taş kullanıldığını söyler (Edhem, 1982, 112; Eravşar, 1998, 210).

⁵⁶ Yapıya ilişkin malzeme ve teknik bilgileri; tarafımızdan çekilmiş fotoğraflar esas alınarak verilmiştir.

⁵⁷ Yapıda kullanılan devşirme malzeme için araştırmacı Tanju Cantay; “...Kayseri şehir surunun Yoğun Burç’tan da öteye uzanımının, bugün için sınırlı buluntularla tespit edilebilmesi, Yoğun Burç’tan güney-batıya yönelen yeni surun inşası ve cami, medrese, kümbet yapılarından, sade konutlara kadar, Kayseri yapılarının yüzyıllardır taştan inşa edilmesi ile ilgilidir. Şehir suru, bu alanda önemini kaybetmiş, Yoğun Burç ve güney-batıya yönelen yeni sur inşa edilmiş, bu değişiklikler, hazır taşların sağlandığı büyük ölçüdeki kullanım kolaylığı ile birleşerek, eski sur kalıntısının “Han Mahallesi”nde hayatı olumsuz olarak etkilemesi de, bu yok oluşu kolaylaştırmış olmalıdır... Eski sur kalıntısının yok oluşu, Yoğun Burç ve güney-batıya yönelen yeni surun inşa yılları olan 1214-1219’dan XX. yüzyılın başına uzanan, 700 yıllık bir zamanın içine yerleşmiştir...” diyerek Hacı Kılıç Camii ve Medresesi (1249) ile Sahabiye Medresesi’nin (1267) şehir suruna ait eski taşlardan yapıldığını savunmaktadır. (Cantay, 1985, s. 19-23). Araştırmacı Tuncer ise; “... 1243 tarihini hemen izleyen günlerde, İlhanlıların kenti yakıp yıkmalarını, surların önemini kaybettiğini ve bu noktadan yola çıkarak taş ocağı şekline dönüştüğünü, bunlardan Sahip Ata Medresesi’nde ve Hacı Kılıç Camii ve Medresesi’nde de kullanıldığını ileri sürenler vardır.” diyerek konuyu tartışmakta ve “...buradaki taşlar surdakinden küçüktür... Taş boyutları veya onlara ait özel bezeli örnekler burada da yoktur... Bu durumda her iri boyutlu taşın kullanıldığı yapıdan; sözgelimi I. İzzeddin Keykavus Şifahanesinden (1217) ve Sivas Gök Medresesi’nden de (1271) kuşkulunmak gerekir...” diyerek Cantay’ın görüşüne katılmamaktadır (Tuncer, 1988, s.14-15).

⁵⁸ Güney ve batı cephelerde üst seviyede küçük boyutlu sarımtırak renkli kesme taşlar kullanılmıştır.

şerefesi-şerefe korkuluğunda, kuzeybatı ve güneydoğu köşe kulelerinde, güneydoğu kule ve külâhında şaşırtmalı teknikte, doğu ve batı giriş kapılarında, çörtenlerde, medrese ve camiye ait bütün payelerde, kemerlerde⁵⁹, pendentif ve kubbede, pencere söve ve kapı lentolarında, medrese odalarındaki nişlerde, niş lentolarında, medrese giriş eyvanında, yer yer cami ve medrese iç mekanda alt seviyelerde büyük boy kesme taşlarla birlikte örgü ve kaplama malzemesi olarak kullanılmıştır (Şek. 29, 33, 37, 55, 59-60, 76, 79, 99-101).

Caminin mihrabı işlenmesi kolay olan kalkır taşındandır⁶⁰ (Şek. 79).

Mermerin, yapıda sınırlı alanda kullanıldığı görülür. Sadece kitabeliklerde, cami taçkapısında yazı şeridinde ve minarenin bitişiğindeki mezarın ayak ve başucu taşlarında karşımıza çıkar (Şek. 6-10, 14-15, 103).

Tuğla, sadece camide batı duvardaki pencerelerin çerçevesinde gözlemlenir.

Yapıda, özgün olmayan kapılar, iç mekanda ki pencere kasnakları, cami doğu ve batı girişi önündeki ayakkabılık için ayrılan korkuluk, minber ve vaiz kürsüsü ahşaptandır (Şek. 59-60, 79).

Camiyle medreseyi birbirinden ayıran üçlü kemer sistemi, günümüzde demir bir korkuluk ve camekan ile kapatılmıştır. Yeşil renk yağlı boya ile boyanan demir kafes korkuluktan medreseye geçişi sağlayan kapı demirdendir (Şek. 68-69).

Yapıda, mihrap önü kubbesinin kurşun, minarenin alemi ise bakırdandır (Şek. 29, 37). Medrese avlusu çelik makaslı sistem ve onu örten polikarbon malzemeden yapılmıştır. Cephe duvarlarındaki atık su boruları demirdendir (Şek.44, 55).

Özgün olmayan çimento harcını hem içte hem dışarıda bütün duvarlarda, örtü sisteminde, kemerlerde görmek mümkündür. Onarımlar sonrasında medrese avlusu çimento ile kaplanmıştır.

⁵⁹ Yapıya ait bütün kemerlerde; taşıyıcı, boşaltma-boyunduruk-takviye, sağır, kuşatma medrese öğrenci odalarındaki nişlerin gemi teknesi kemerlerinde düzgün kesme taş kullanılmıştır.

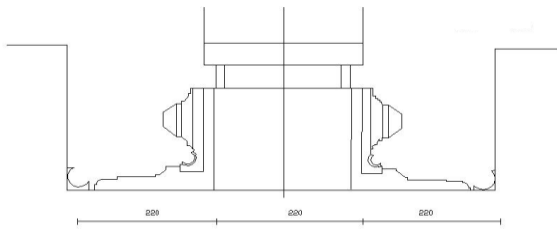
⁶⁰ Bu konu için bkz. (Gabriel, 1931, s. 53; Gabriel, 1954, s. 61; Gabriel, 2009, s. 116).

3.5.5. Süsleme

Hacı Kılıç Camii ve Medresesi'nde süsleme taçkapılarda, mihrapta ve ön/doğu cephedeki büyük boy pencerede görülür.

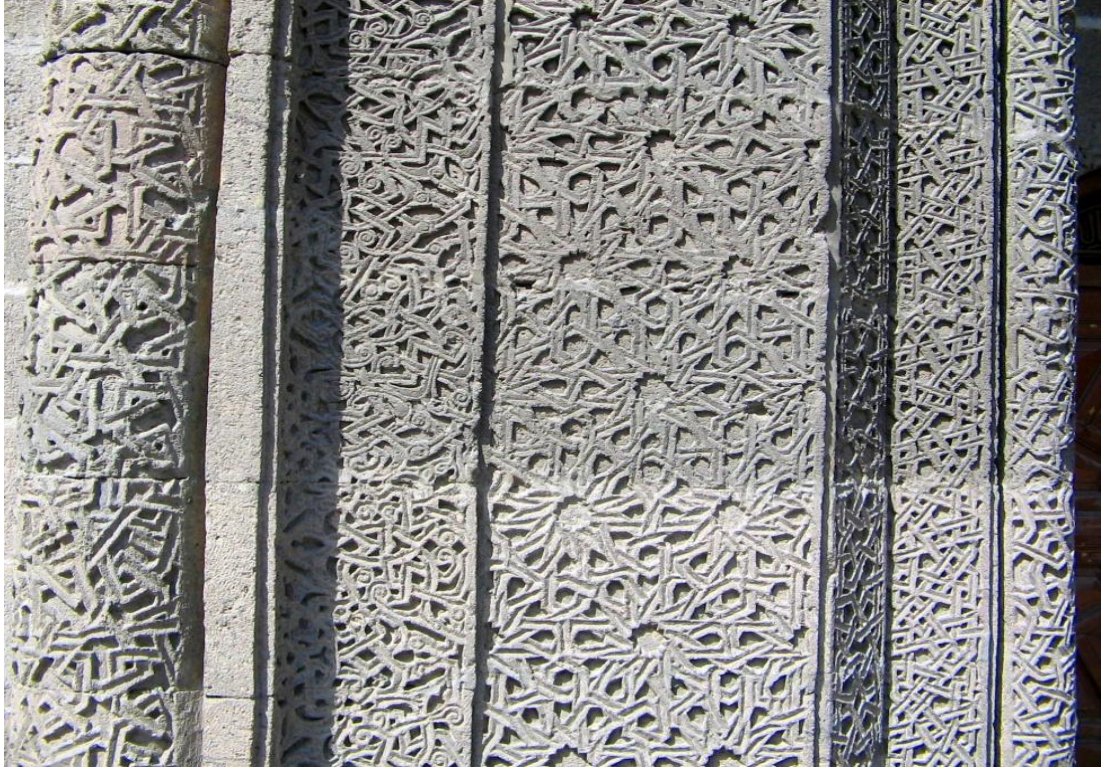

Şekil 103: Kayseri Hacı Kılıç Camii taçkapısı, genel görünüş

Şekil 104: Kayseri Hacı Kılıç Camii taçkapı, plan (Tuncer, 1997)

Cami taçkapısı dıştan/iki yandan silindirik gövdeli ve yarım daire biçimli başlıklı sütunçelerle ve düz-iç bükey-düz-içe pahlı olmak üzere dört bordür ve sütunçelerle kuşatılmıştır. Bordürlerin bezemesinin üst kısmı onarımlar sonucu yenilenmiştir.

Şekil 105: Cami taçkapısı, güney yan cephe, ayrıntı

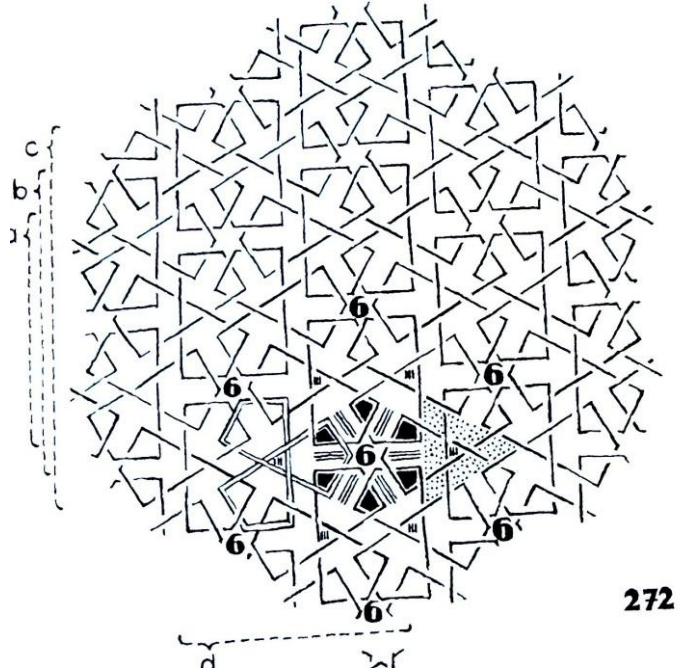
Bezemedede yivler oldukça yüzeyseldir.

Cami taçkapısı, güneye bakan cephede ince bir süsleme bordürü vardır. Bordür taçkapı boyunca uzanır. 0.17 m. genişliğindeki bu bordürde yatay ekseninde kırık çizgilerden oluşan zig zag şeklindeki motifler kesişerek dönüşümlü yürek motifleri oluşturmuşlardır.

Sütunçe: Kırık çizgilerin hakim olduğu kompozisyonda, kolları açık “V” motifinin birbirlerini kollarından kesmesi sonucu merkezde altı kollu yıldızlar oluşmuştur.

Şekil 106: Cami taçkapısı, güney cephe, Sütunçe düzenlemesi, ayrıntı

Şekil 107: Cami taçkapısı, güney cephe, sütunçe bezeme çizimi (Schneider, 1980)

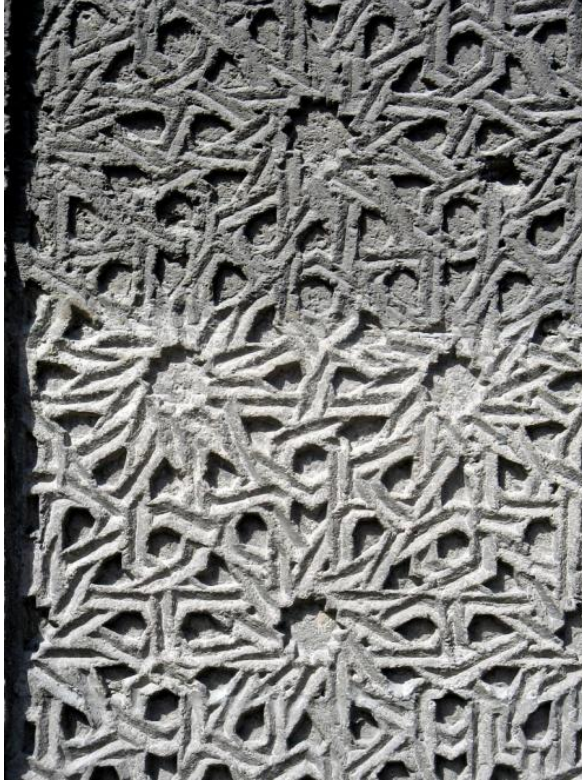
Birinci Bordür: 0.10 m. genişliğindeki dış bordür ince, düz ve bezemesizdir.

İkinci Bordür: 0.32 m. genişliğindeki iç bükey bordürün yüzeyi, kırık çizgilerin rumillerle sonlandığı bezemeye sahiptir.

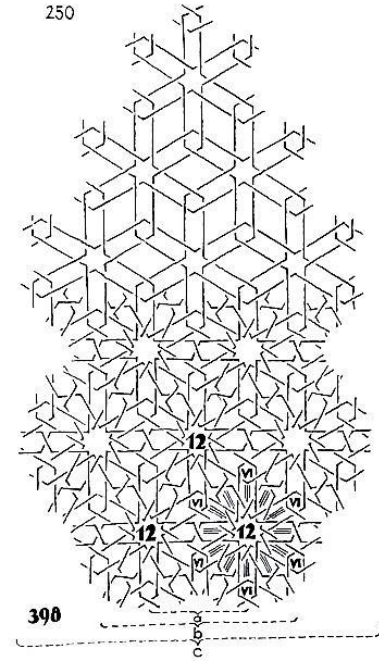

Şekil 108: Cami taçkapısı, güney cephe, ikinci bordür düzenlemesi, ayrıntı

Üçüncü Bordür: 0.60 m. genişliğindeki en geniş düz bordürde yatay ve dikey eksenlerde kırık çizgiler, on iki kollu yıldızlar dörtlü kompozisyonlar oluşturur.

Şekil 109: Cami taçkapısı, güney cephe, üçüncü bordür düzenlemesi, ayrıntı

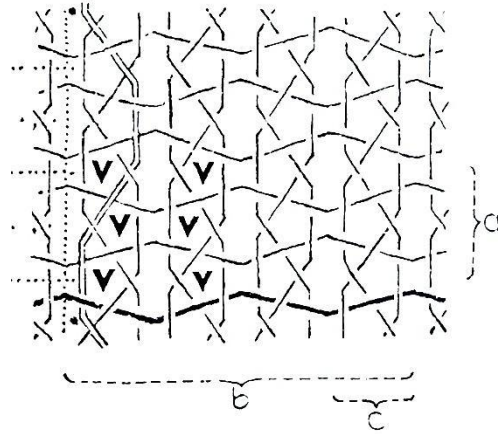

Şekil 110: Cami taçkapısı, güney cephe, üçüncü bordür bezeme çizimi (Schneider, 1980)

Dördüncü Bordür: 0. 20 m. genişliğindeki içe pahlı bordürde, karşılıklı sekizgen kesitlerinin iç içe geçmesiyle ve yatay kırık çizgilerden oluşan kompozisyon yüzeyi bezemektedir.

Şekil 111: Cami taçkapısı, güney cephe, dördüncü bordür düzenlemesi

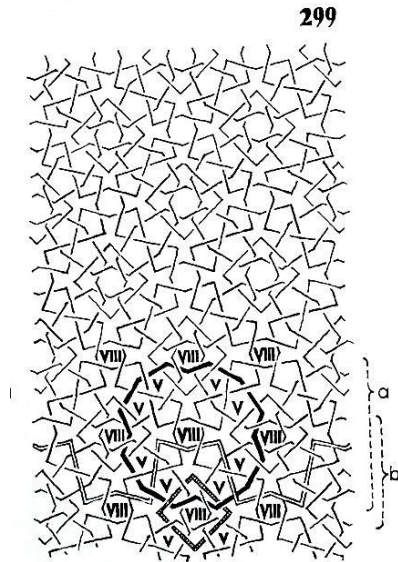

Şekil 112: Cami taçkapısı, güney cephe, dördüncü bordür bezeme çizimi (Schneider, 1980)

Sütünçe: Büyük dörtgen kesitleri eksende birbirlerini keserek, dönüşümlü sıralanan beşgenlere çerçeve oluşturmuşlardır. Dörtgenlerin kolları merkezde birleşerek büyük stilize kelekler meydana getirmişlerdir.

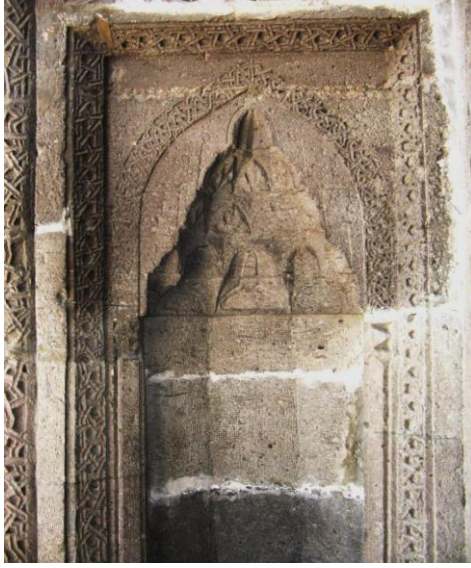

Şekil 113: Cami taçkapısı, güney cephe, sütünçe düzenlemesi, ayrıntı

Şekil 114: Cami taçkapısı, güney cephe, sütünçe bezeme çizimi (Schneider, 1980)

Güneydeki yan nişi biri bezemesiz/sade ve diğeri içe pahlı bezemeli iki bordür sınırlar. Kuzey cephedeki nişin aksine güney nişteki C kıvrımlı kavsara köşelikleri boş bırakılmıştır.

Şekil 115: Cami taçkapısı, güney yan niş

Zemine kadar inmeyen kuşatma kemerinin yüzeyinde sekizgen kesitleri açık bir kompozisyon oluşturur.

Güney yan niş üzerindeki dikdörtgen panoda çokgen kesitlerinin içerisine madalyonlar ve palmetler yerleştirilmiştir.

Şekil 116: Cami taçkapısı, güney yan niş üzerindeki yatay dikdörtgen pano

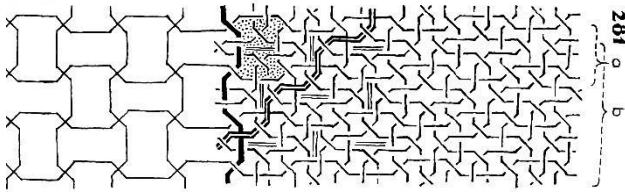

Şekil 117: Cami taçkapısı, güney yan niş üzerindeki süsleme şeritleri, ayrıntı

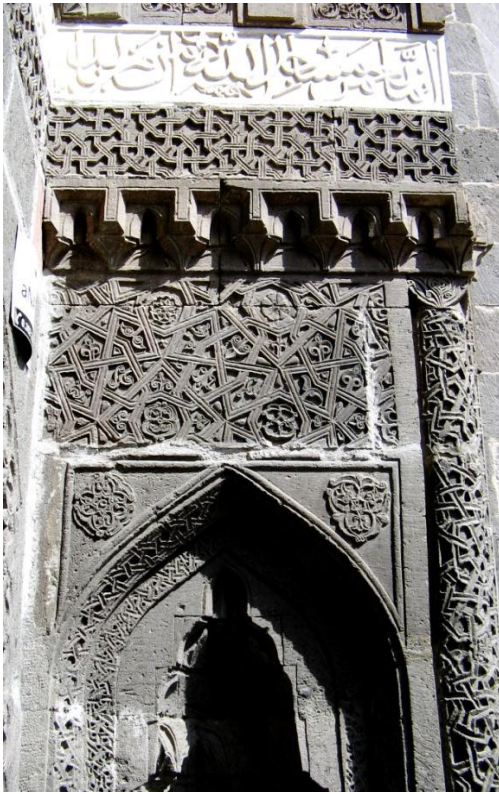
Güney ve kuzey kanatta süsleme panolarının üzerinde sırasıyla; iki sıra mukarnas dizisinden oluşan blok, sekizgen ve karelerin yer aldığı bordür ve mermerden bir yazı şeridi bulunur (Şek. 117). Yazı şeridini ise mukarnas kavsarayı oluşturan ilk sıra takip eder. Bu sıra diğerlerine göre biraz daha sade tutulmuştur. Kavsarada ikinci sıra mukarnas dolgusu arasına büyük bir bağ düğümüyle birleştirilen iki rumi kesitinden oluşan bitkisel bir kompozisyon yerleştirilmiştir.

Şekil 118: Dikdörtgen pano üzerindeki ikinci bordür, ayrıntı

Şekil 119: Dikdörtgen pano üzerindeki ikinci bordür, bezeme çizimi (Schneider, 1980)

Şekil 120: Cami taçkapısı, kuzey yan niş

Kuzey yan niş bezemesiz bir çerçeveye sınırlandırılarak, içe kademeli iki bezeli kemerle kuşatılmıştır. Kemer yüzeylerini kırık çizgilerden oluşan kompozisyon bezemektedir.

Kavsara köşelikleri boş bırakılmıştır. Kemer köşeliklerinde iki rozet vardır. Soldaki rozette sekiz kollu yıldızın, sağdaki rozette ise altı kollu yıldızın kollarında dönüşümlü dizilen lotus ve palmet motifleri bulunur.

Şekil 121: Cami taçkapısı, kuzey yan niş, ayrıntı

Şekil 122: Cami taçkapısı, kuzey yan niş, ayrıntı

Yatay dikdörtgen panoda, dörtgenlerin ve çokgenlerin kesişmesiyle oluşan alanların yüzeyleri, palmet, rumi ve sekiz yapraklı çiçeklerle bezenmiştir.

Şekil 123: Cami taçkapısı, kuzey yan niş üzerindeki yatay dikdörtgen pano

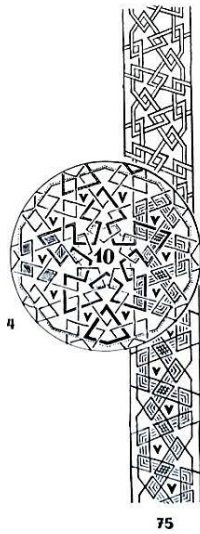

Şekil 124: Cami taçkapısı, kuşatma kemeri

Kuşatma kemerlerinden dıştağinin yüzeyi kapıyı kuşatır. İçteki kemer ise sütunçenin üzerine yerleştirilen mukarnaslı bloktan başlar (Şek. 103). Dıştaki kemerde yüzeyi kırık çizgilerin kesişmesiyle on iki kollu yıldız kompozisyonu bezerken, içteki kemerin yüzeyini aynı eksen üzerinde bir kökten çıkan rumilerin sarmallar oluşturduğu bir kompozisyon bezer.

Şekil 125: Cami taçkapısı, kavsara dış kuşatma kemeri, ayrıntı

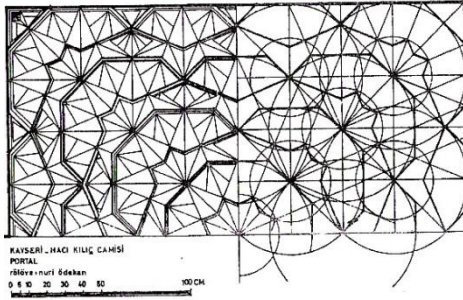

Şekil 126: Cami taçkapısı, dış kuşatma kemeri, bezeme çizimi (Schneider, 1980)

Kavsara dokuz sıra mukarnastan oluşmuştur. Kavsarada her iki yanda kademelenme görülür. C kıvrımlı kavsara kemer köşeliklerinde deforme olmuş iki dilimli kabara oturmuştur.

Şekil 127: Cami taçkapısı dokuz sıra mukarnas kavsarası

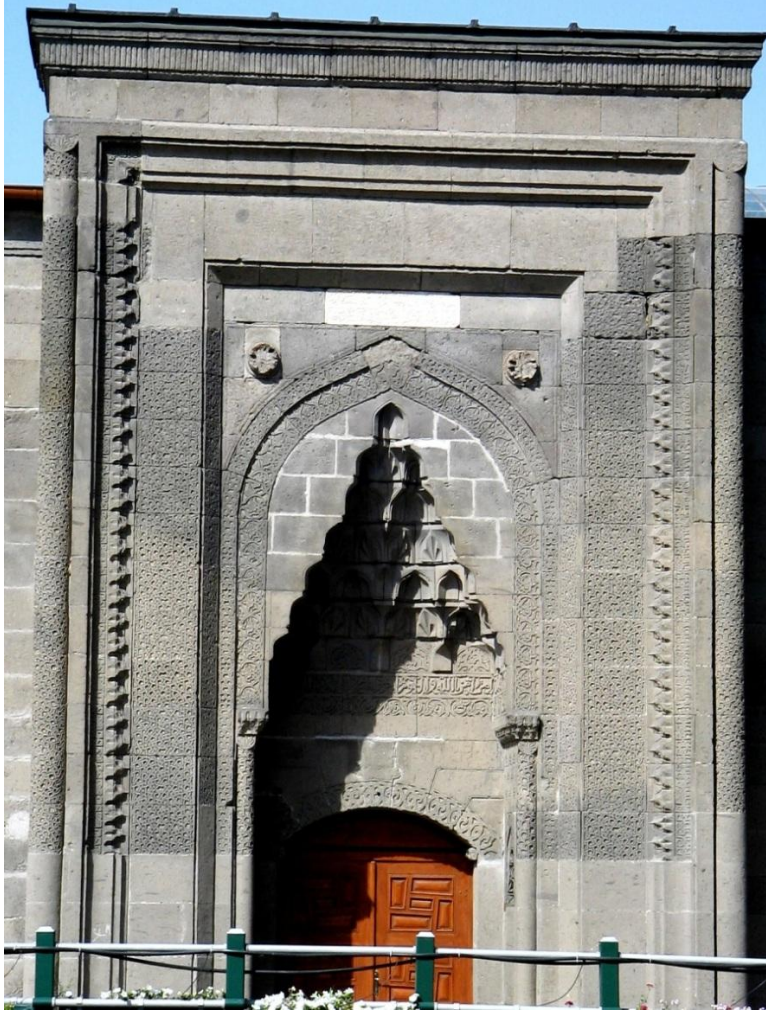

Şekil 128: Cami taçkapı, kavsara planı (Ödekan, 1977)

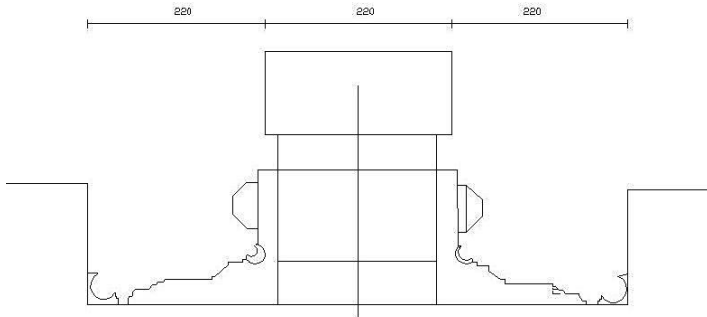

Şekil 129: Kabara, ayrıntı

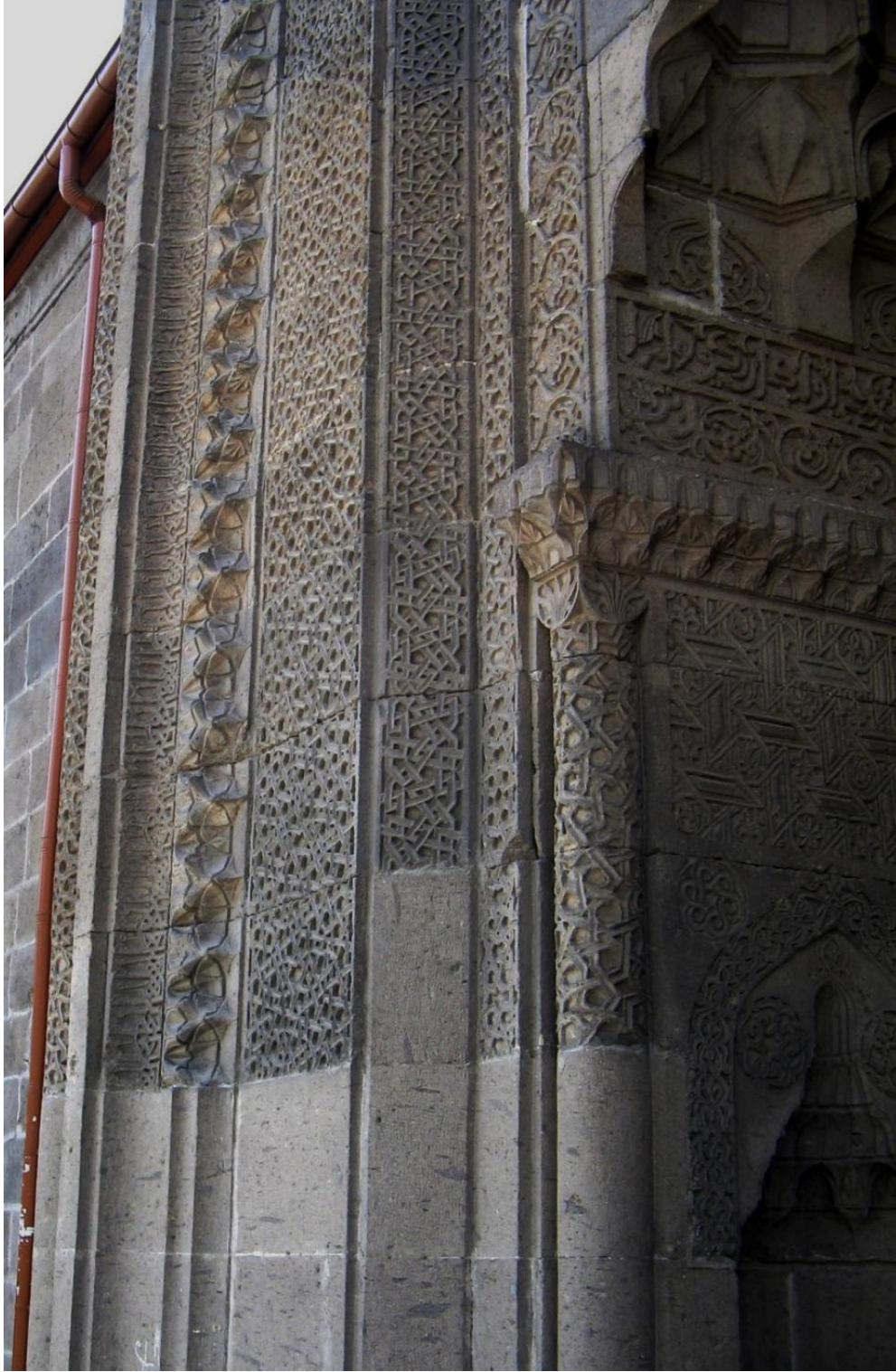
Medrese taçkapısını dıştan iki sütunçe-düz-iç bükey-düz-düz-içe pahlı olmak üzere beş bordür kuşatır.

Şekil 130: Kayseri Hacı Kılıç Medresesi taçkapısı, genel görünüş

Şekil 131: Hacı Kılıç Medresesi, taçkapı, plan (Tuncer, 1997)

Şekil 132: Medrese taçkapısı, güney kanat, ayrıntı

Şekil 133: Medrese taçkapısı, güney cephe, ayrıntı

Sütunçe: sütunce gövdesinin yüzeyinde, farklı yönlerde kesişen kırık çizgiler altı kollu yıldızlar oluşturur.

Birinci Bordür: 0.16 m. genişliğindeki dış bordür bezemesizdir.

İkinci Bordür: 0.29 m. iç bükey bordürde, dikey hatlı kırık çizgiler ve düğüm motifi birbirlerinin içinden yatay ve düşey ekseninde geçerek ve birer uçları uzatılarak kurgusu yalancı/sahte yazı görünümlü bir kompozisyon elde edilmiştir.

Üçüncü Bordür: 0.30 m. genişliğindeki bordür iki sıra mukarnas dizisinden oluşmaktadır.

Şekil 134: Medrese taçkapısı,
sütunçe/dış, ayrıntı

Şekil 135: Medrese taçkapısı, ikinci
bordür, ayrıntı

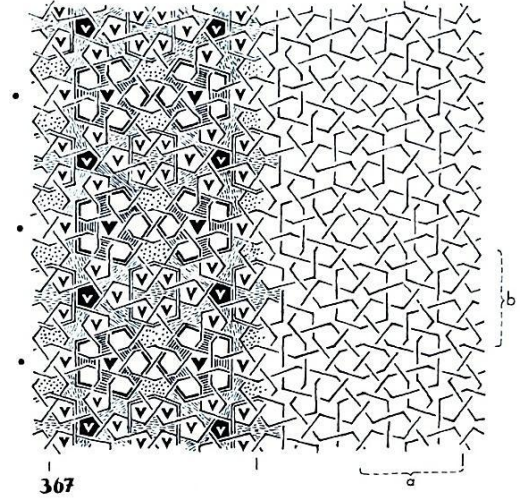
Şekil 136: Medrese taçkapısı, üçüncü
bordür, ayrıntı

Dördüncü Bordür: 0.56 m. genişliğindeki en geniş düz bordürde, yatay ekseninde farklı açılardan gelen kırık çizgilerin uçları, ters ve düz çokgen kesitleri oluşturmuştur.

Beşinci Bordür: 0.28 m. içe pahlı olan bu bordür cami taçkapısı dördüncü bordürüyle aynı süsleme programına sahiptir. Yatay ekseninde kırık çizgilerin kesişmesiyle çokgen kesitleri meydana gelmiştir (Şek. 111-112).

Şekil 137: Medrese taçkapısı, dördüncü bordür, ayrıntı

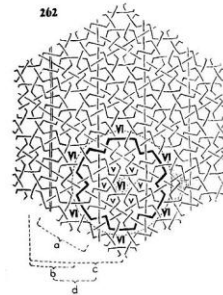

Şekil 138: Medrese taçkapısı, dördüncü bordür, bezeme çizimi (Schneider, 1980)

Sütunçe: İçteki sütuncenin gövdesinin yüzeyini, farklı yönlerde kesişen kırık çizgiler, küçük beşgen madalyonları merkez olarak beşgen, stilize kelebek, basık altıgenler oluşturmuştur.

Şekil 139: Medrese taçkapısı, sütunçe/iç, ayrıntı

Şekil 140: Medrese taçkapısı, sütunçe/iç, bezeme çizimi (Schneider, 1980)

Yarım dairelerle sınırlandırılan kübik sütunçe başlığının yüzeyinde akantüs yaprağı yer alır.

şekil 141: Medrese taçkapısı, güney cephe, mukarnaslı blok ve sütunçe başlığı, ayrıntı

Güney yan niş, beş cepheli ve beş sıra mukarnas kavsaralıdır. Mukarnasların her bir sırasında farklılık göze çarpar. Kavsarayı kuşatan kemerin yüzeyini aynı merkezden çıkan rumilerin ereve oluşturduğu palmet motifi bezeler.

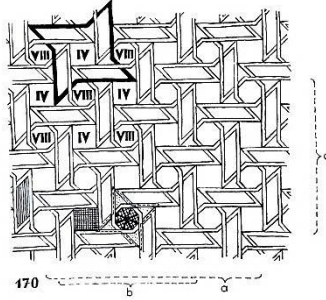

şekil 142: Medrese taçkapısı, güney cephe, yan niş

Medrese taçkapısında güney yan niş kavsara köşeliklerinde iki rozet bulunur. Rozetlerden soldaki altı sağdaki sekiz kollu yıldızların kollarında palmet-lotus dizisinden bir kompozisyon yüzeyi bezer.

Kemer köşeliğindeki rozetlerin yüzeyinde, iç içe geçerek kesişen eğriler, merkezde altı kollu yıldız oluşturmuştur (Şek. 142).

Nişin üzerindeki dikdörtgen panoda ise düşey ve yatay ekseninde yerleştirilmiş eğri kesimli çubukların uçlarına palmet ve dilimli çiçekler yerleştirilmiştir. Panolarının üzerinde konsol işlevli üç sıra mukarnas dizisinden oluşan bir blok uzanır ve kademeli kavsara kuşatma kemerinin içteki bu blok üzerine oturur (Şek. 144).

Şekil 143: Medrese taçkapısı, güney ve kuzey yan niş üzerindeki pano, bezeme çizimi (Schneider, 1980)

Mukarnaslı blok üzerinde iki bordür vardır. İlk bordürün yüzeyinde; spiraller oluşturan kıvrık dallar tepe yaprağı kıvrılarak uzayan palmetlere sap oluştur. Diğer bordür ise aralarında palmet motifi bulunan yazı şeridi şeklindedir.

Mukarnas dizisinin başlangıcındaki sivri kemerli nişlerin yüzey alanlarını, kıvrık dallardan çıkan rumilerin palmetlere sap oluşturduğu bir kompozisyon bezemektedir.

Kuzey yan niş kurgu ve bezeme programı bakımından küçük farklılıklar dışında güney yan nişi tekrarlar.

Basık kemerli giriş kapısı zencerek motifli/profilli iki konsola oturmakta ve yedi sıra geçme taştan oluşmaktadır. Basık kemer yüzeyinde rumi ve kıvrık dalların sarmallar yaparak oluşturduğu dönüşümlü daire dizileri bulunur. Meydana gelen daire dizilerinde, birer sıra kaydırılmış rumiler merkezde birleşmiştir.

Şekil 144: Medrese taçkapısı, kuzey yan niş ve kanat ayrıntısı

Şekil 145: Medrese taçkapısı, giriş, ayrıntı

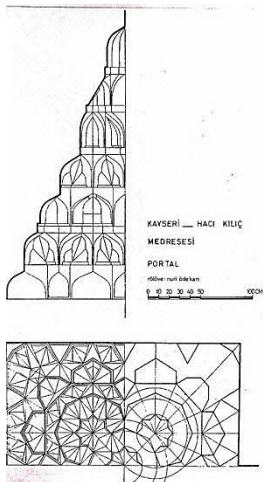
Şekil 146: Medrese taçkapısı, kavsara, ayrıntı

Yedi sıra mukarnas dizisinden oluşan taçkapı ana niş kavsarası, yüzeyi bezeli kademeli iki sivri kuşatma kemeriyle kuşatılmıştır. Kemerlerden içteki, akantüs sütunçe başlığı üzerinde sonlanmakta, dıştaki ise zemine kadar uzanmaktadır.

Dıştaki kemerin kilit taşı üzerindeki bezeme düşmüştür. Kabaraların kurgu ve bezemeleri ile cami taçkapısındaki kabaralar benzerlik gösterir.

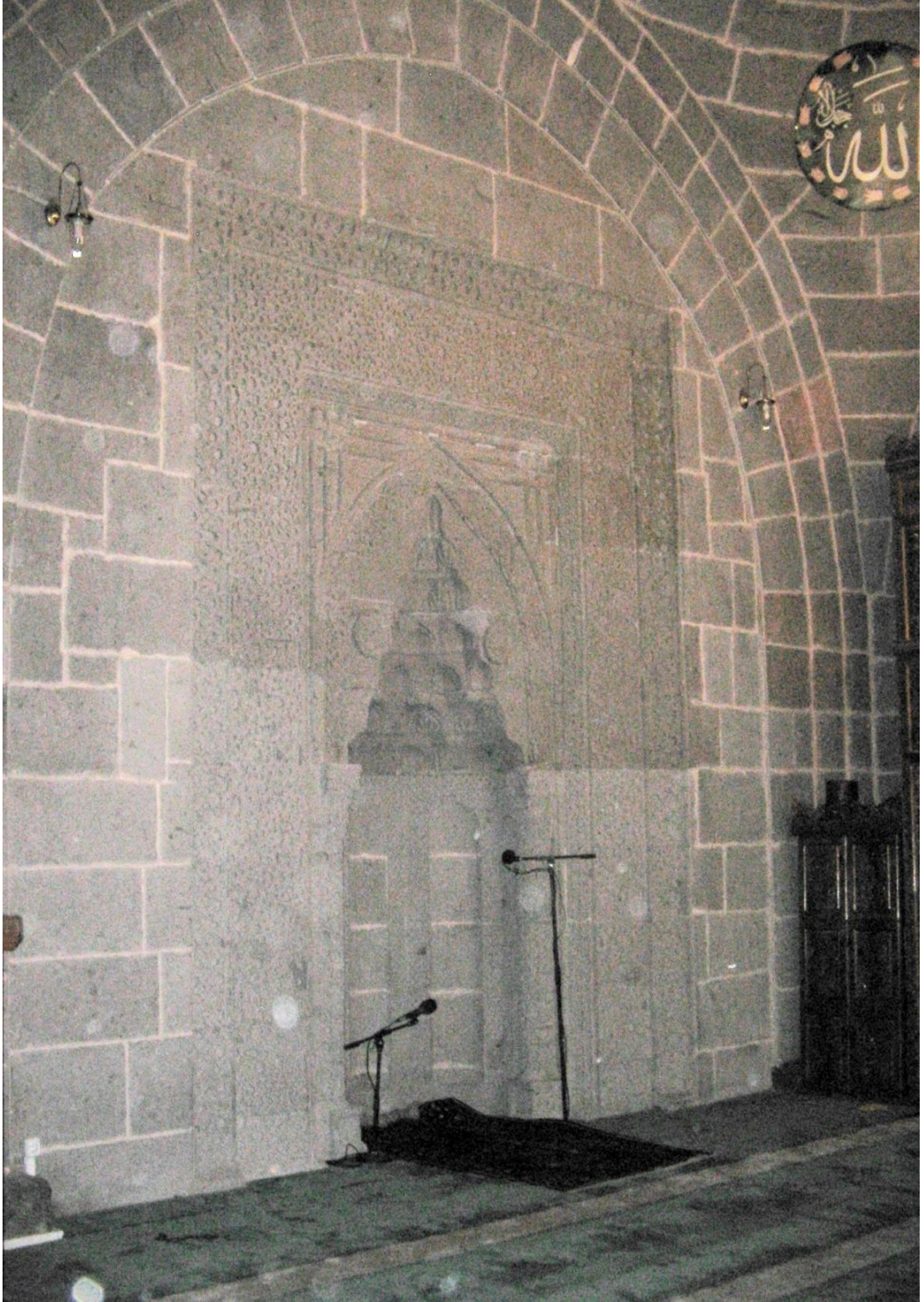
Kavsara ikinci sırasında köşelerdeki mukarnas sıralarının içerisini ikizkenar üçgenlerin kesişmesinden oluşan beş kollu yıldız motifi bezer.

Sütunceye oturan sivri kuşatma kemerinin yüzeyinde, stilize dairelerin içerisine yerleştirilen rumi-palmet kompozisyonu bulunur.

Şekil 147: Medrese, taçkapı, kavsara plan ve çizim (Ödekan, 1977)

Üç cepheli, yedi sıra mukarnas kavsaralı mihrabı dıştan içeri doğru sırasıyla; içe pahlı-düz-içe pahlı farklı genişlikte üç bordür sınırlar.

Şekil 148: Kayseri Hacı Kılıç Camii mihrabı

Şekil 149: Mihrap, bordür düzenlemesi, ayrıntı

Birinci Bordür: 0.27 m. genişliğindeki içe pahlı bordürün yüzeyinde, farklı açılardan gelen kırık çizgilerin oluşturduğu dönüşümlü dörtgenler yer alır.

İkinci Bordür: 0.43 m. genişliğindeki mihrabın en geniş düz bordürü, medrese taçkapısı üçüncü bordürüyle yaklaşık aynı bezeme kompozisyonuna sahiptir. Tek fark, on altı kollu yıldız kesitleri ile sekiz kollu yıldızlar, madalyonlar ve çarkıfeleklerle merkez oluşturur.

Üçüncü Bordür: 0.14 m. genişliğindeki içe pahlı bordürde yüzeyi altıgen kesitleri, birbirlerini düşey ekseninde merkezde altıgen ve stilize kelebek oluşturacak şekilde keser.

Sütunçe: Sütunçeler kübik kaideler üzerine oturur. Silmelerle kademelendirilen kaidelerin iki yüzünü enli iki yaprağın iç içe geçmesiyle elde edilen vazo motifi bulunur. Sütunçe gövdesini ise farklı açılardan gelen kırık ve düz çizgilerin birbirini kesmesi sonucu meydana gelen altıgen ve altıgen kesitli motifler bezler. Sütunçeler; çift sıra, mukarnas bezeli kübik başlıkla sonlanır.

Mihrap cephe yüzeyleri içerisinde bezemesiz/sade kemerli yüzeysel nişler vardır.

Kavsara kuşatma kemerinin yüzeyini rumi-palmet kompozisyonu bezeler. Kemer köşeliğinde ise kaval silmelerden oluşan Zengi düğüm motifi yer alır.

Şekil 150: Mihrap, ayrıntı

Doğu/ön cephede cami taçkapısının güneyindeki pencere üç yönden yıldız kesitleri ile bezelidir.

Cami taçkapısı bitişiğindeki minare kaidesinin kapattığı pencere, taşan bordürden anlaşıldığı kadarıyla simetriğindeki pencere ile aynı bezeme tekrar edilmiştir.

Şekil 151: Cami doğu cephe, dikdörtgen pencere, ayrıntı

Şekil 152: Cami doğu cephe, minare kaidesinin kapattığı pencere, ayrıntı

4. DEĞERLENDİRME

Konumuzu oluşturan Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi, 1249 tarihinde, Moğollarla 1243 yılında yapılan Köseadağ Savaşı sonrası inşa edilmiştir. Külliye'nin inşa tarihi, İlhanlıların Anadolu'da hakimiyet kurma çabaları ve Selçukluların gücünün zayıflamaya başladığı karışıklık dönemine denk gelir. Külliye, her iki devletin mimarisi arasında geçiş niteliği taşıması ve anıtsal boyutlu olması bakımından Anadolu Türk mimarlık tarihi içerisinde önemli bir yere sahiptir.

Hacı Kılıç Camii ve Medresesi bir ortak avlunun kuzeyinde medrese, güneyinde ise caminin organik bir şekilde tasarlandığı bir külliye olması bakımından Anadolu'da önemli bir eserdir.

Bu bölümde, “cami-medrese” birleşmesinden meydana gelen külliymizi iki bölümde inceleyeceğiz. Bir külliye niteliğine sahip olan Hacı Kılıç Camii ve Medresesi'nin önce Anadolu, ikincil olarak Kayseri Külliyesi içerisindeki yerini tartışmayı amaçlıyoruz. Bu bağlamda, Anadolu öncesi Türklerde külliye örneklerini, daha sonra Anadolu'daki külliyelerin gelişim sürecini vurgulayacağız. Artuklu, Selçuklu, İlhanlı, Beylikler ve Erken Osmanlı Dönemi Külliyelerini, örneğimiz Hacı Kılıç Camii ve Medresesi ile yapı tipi, malzeme teknik ve süsleme kapsamında karşılaştırmalı olarak değerlendireceğiz.

Anadolu Selçuklu Dönemi Başkentleri içerisinde, Konya “paytaht” olduğu için “Darü'l Mülk” ünvanıyla anılan şehir olma özelliğini taşır. Konya paytaht olmanın yanı sıra Türk- İslam kültür ve sanatının en önemli merkezi olmuştur. İlk I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220) döneminde “Darü'l-Feth” ünvanına sahip olan Kayseri, Konya'dan sonra payitaht olma özelliğinden dolayı “Darü'l-Mülk” olarak da bilinir. Son olarak ilk iki şehir kadar önemli bir yere sahip Sivas, Selçuklu Sultanları tarafından çok önemli bir merkez olarak görülmüş ve bu öneminden dolayı “Yücelik Beldesi” anlamına gelen “Darü'ala” ünvanıyla anılmıştır (Göde, 1994a, s. 55-57). Bu üç şehirde Selçuklu Dönemi'ne ait çok sayıda mimari eser bulunur. Konumuz gereği, önemli olduğu kanaatinde olduğumuz Kayseri Anadolu Türk Dönemi Külliyesi'ni ayrı bir alt başlık altında inceleyeceğiz.

4.1. ANADOLU SELÇUKLU KÜLLİYELERİ

4.1.1. Külliyyelerin Gelişimi; Artuklu, Selçuklu, İlhani, Beylikler ve Erken Osmanlı Dönemi Örnekleri.

Anadolu topraklarında, en gelişmiş örneklerini 14. ve 15. yüzyıldan sonra görmeye başladığımız külliyyeler; ilk örneklerini Anadolu Selçukluları devrinde, 13. yüzyıl başından itibaren vermeye başlamıştır. Genellikle kent merkezlerinde kurulan ve “imaret” olarak da nitelenen bu yapı toplulukları, özellikle bir cami ve medreseden ibaret olup, çeşitli hizmetlerin bir arada yürütülmesinin, mimari kompozisyonlardan daha önemli olduğu yapı gruplarından oluşmaktadır¹. (Ögel, 1963, s. 37; Katoğlu, 1967, s. 335; Akozan, 1969, s. 306; Müderrisoğlu, 1993, s. 142-143).

Türk Mimarlık tarihinde, ilk külliyyeler 10. yüzyılda, Buhara, Semerkand ve Tirmiz şehirlerinde görülmeye başlanmıştır. Şehir içinde ya da dışında “saray külliyyeleri” olarak da adlandırılan ilk örnekler; saray etrafında yer alan; cami, idari yapılar, çarşı ve ahırlar gibi farklı işlevli yapılardan meydana gelen yapı topluluklarından ibarettir. (Cantay, 2002, s. 7-8; Asatekin ve Dağtekin, 2008, s. 256).

11. yüzyılda Gaznelilerin Leşker-i Bazar², Büyük Selçuklular zamanında Nişapur ve Rey’de Tuğrul Bey’in inşa ettirmiş olduğu saray yapıları³ ve Karahanlılar’a ait 11. yüzyıl tarihli Hakim Tirmizî Külliyesi⁴ ile bu tür kuruluşlar devam etmiştir (Cezar, 1977, s. 159-160; Müderrisoğlu, 1993, s. 142; Cantay, 2002, s. 7-8).

¹ Yukarıda da belirtildiği üzere, “Yapı toplulukları” Anadolu Türk Mimari gelişimi içerisinde “külliye”, “imaret”, “manzume” olarak tanımlanmıştır. Külliyyenin tanımı için araştırmacıların açıklamaları şu şekildedir; Sözen ve Tanyeli (1992, s. 144), külliyyeyi; “...işlevleri birbirini tamamlar nitelikte ve üslup özellikleri aynı olan birden fazla yapıdan oluşan topluluk...” şeklinde tanımlarken; Barkan (1963, s. 239-296) külliyyeyi; “...bir amaç doğrultusunda çevre duvarlarıyla sınırlandırılan ve birbirine yakın konumlanmış yapı topluluğu...” şeklinde ifade eder. Müderrisoğlu ise; (1993, s. 138-140) “...halkın gereksinimlerini karşılayan birer hizmet ve sosyal tesis...” olarak ifade ettiği külliyyelerin farklı zamanlarda inşa edilmiş olabileceğini ve Selçuklular döneminde “imaret” terimiyle eş anlamlı olarak kullanıldığını ifade ederek, külliyyeyi oluşturan yapı sayısının iki ve on arasında değişebileceğini ve külliyyenin merkez yapısının genelde cami olduğunu ancak medrese veya diğer farklı işlevli bir yapının da merkez yapı olabileceğini belirtir. Son olarak “manzumeyi”; uzun bir zaman sürecinde farklı baniler tarafından inşa ettirilmiş yapı toplulukları şeklinde tanımlanabilir (Müderrisoğlu, 1993, s. 139-140).

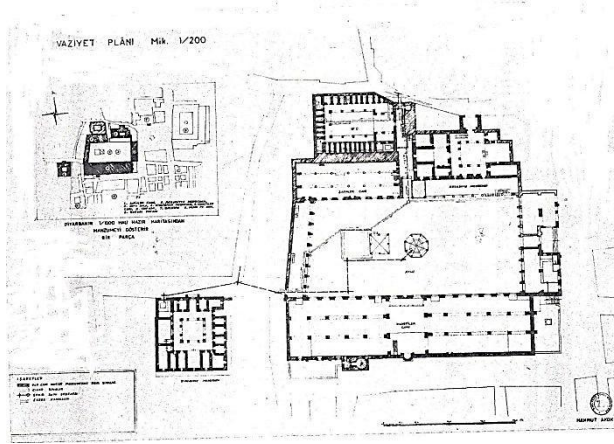
² Sarayda; bekleme salonları, bürolar gibi fonksiyonel saray birimleri bulunmakla birlikte, iç avlu etrafında şekillenen başka birimlerde mevcuttur. Büyük Saray’ın güney tarafında Leşker-i Bazar Ulu Camii vardı. Bu konuda geniş bilgi için bkz. (Yetkin, 1959, s. 133-137; Cezar, 1977, s. 234-240; Akın, 1990, 53-64).

³ Tuğrul Bey’in yaptırmış olduğu saray yapılarının yanına “... Kendime saray yapıp yanında Allah’ın evi /cami inşa etmezsem utanırım...” sözüyle, birde cami inşa ettirdiğini kaynaklardan öğreniyoruz. Bu konuda geniş bilgi için bkz. (Turan, 2010b, s. 142).

⁴ Cami-medrese- türbeden oluşan külliyyede, 11. yüzyıla ait üç kubbeli, eyvanlı camisi 12. yüzyılda dört kolonlu, dokuz kubbeli kapalı cami tipine dönüşmüştür (Cezar, 1977, s. 159).

Külliye, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun yıkılması sonucu farklı coğrafyalarda ortaya çıkan devletlerle birlikte farklı uygulamalarla karşımıza çıkar. 1071 Malazgirt Zaferi ile Anadolu'ya yerleşmeye başlayan Türkler, bu coğrafyada yeni devletler kurmuştur. Fakat Anadolu'da, gerek sanatta ve gerekse mimaride 11. ve 12. yüzyılın sonlarına kadar bir Türk üslubundan bahsetmek için erkendir. Doğu Anadolu'nun bazı bölgeleri Büyük Selçuklu İmparatorluğu⁵, Güneydoğu toprakları ise Kuzey Suriye, Eyyubî ve Musul sanatı⁶ etkisi altında kalmıştır (Kuban, 1965, s. 80-102; Arseven, 1984, s. 54-57; Bayburtluoğlu, 1977, s. 67; Kuban, 2006, s. 85). Dolayısıyla 11. ve 12. yüzyıllar Anadolu'da mimari alanda kimlik arayışlarına sahne olmuş ve bunun sonucu olarak mimaride kısıtlı örnekler verilmiştir.

Anadolu Külliyesi'nde kurgu; külliyei meydana getiren yapıların sayısına, büyüklüğüne, konumuna, işlevine göre ya serbest ya da birleşik olarak tasarlanmıştır. Dolayısıyla bir külliye içerisinde yapıların sayısı ve işlevselliğindeki çeşitlilik, aynı külliye içerisinde hem serbest hem de birleşik tasarımı beraberinde getirmektedir.

Şekil 153: Diyarbakır Ulu Camii Külliyesi, vaziyet planı (Akok, 1969)

Kitabesine göre, Büyük Selçuklular döneminde 1091-92 tarihinde inşa edilen Diyarbakır Ulu Camii Külliyesi⁷, revaklı avlu etrafında Hanefî ve Şafî olmak üzere iki ayrı ibadet mekanı ile Artuklu döneminde eklenen iki medresesiyle, (Zinciriye/Sincariye

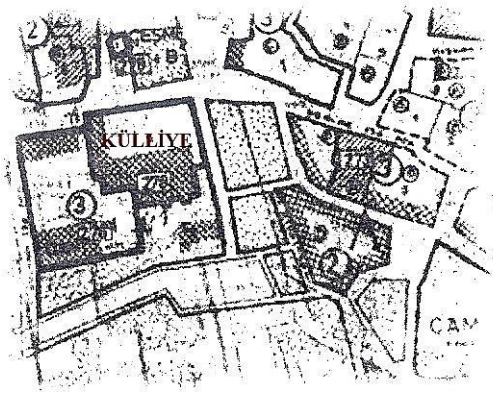
⁵ Özellikle mimaride Batı İran ve Azerbaycan bölgesinin etkisi görülür (Bayburtluoğlu, 1977, s. 67).

⁶ Suriye ve Mısır mimarisi ile ilgili geniş bilgi için bkz. (Kühnel, 1966, s. 31-64, 113-125; Meinecke, 1987, s. 222-229; Warren, 1987, 230-236).

⁷ Diyarbakır Ulu Camii, Büyük Selçuklular zamanında Sultan Melik-şâh tarafından inşasına başlanan bir yapı olmasına rağmen Anadolu topraklarında önemli bir yapı grubu olduğu için çalışma kapsamı içine dahil etmiş bulunmaktayız. Külliye Hanefî ve Şafî camileri 16. yüzyılda eklenmiştir. Diyarbakır Ulu Camii Külliyesi geniş bilgi için bkz. (Akok, 1969, s. 113-140).

ve Mesudiye) bu etkileşimin en güzel örneklerinden biridir⁸ (Akok, 1969, s. 113; Aslanapa, 2010, s. 102-103).

12. yüzyılın ilk yarısında, Artuklu kültür çevresinde, Mardin’de büyük bir avlu çevresinde cami-medrese-hamam-darüşşifa-namazgâh ve çeşmelerden meydana gelen, Eminateddin Külliyesi (1108/9-1122/23) Anadolu’daki külliyelerin öncüsü olması bakımından önemlidir (Durukan, 1995, s. 55).

Şekil 154: Mardin Eminateddin Külliyesi, vaziyet planı (Asatekin ve Dağtekin, 2008)

13. yüzyıla gelindiğinde ise, yüzyılın ilk yarısında mimari alanda yeni arayışlar başlamış, yüzyılın ortalarına doğru özellikle Konya ve Kayseri bölgesinde “Orta Anadolu Selçuklu Üslubu” sayılabilecek bir üslup ortaya çıkmıştır (Bayburtluoğlu, 1977, s. 72)⁹.

Yüzyılın ilk yarısında inşa edilen, 1207-8 tarihli türbe-mescid-medreseden oluşan Seyit Battal Gazi¹⁰, cami-ribat-kervansaraydan ibaret 1215 tarihli Afşin Eshab-ı Khef¹¹, 1229-52 tarihli, cami-kuzey duvarına bitişik çeşme-kümbet-günümüze gelemeyen medresesi

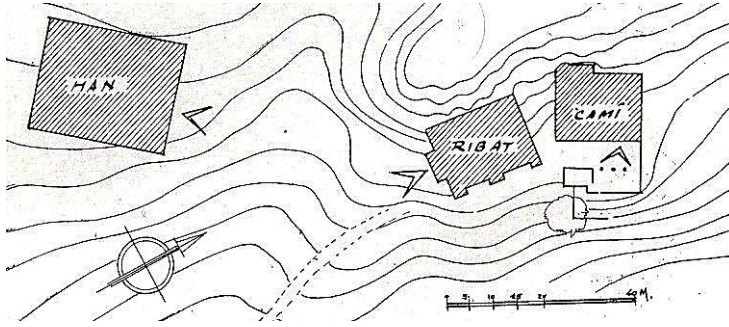
⁸ Diyarbakır Ulu Camii’ni oluşturan yapılar, farklı zamanlarda inşa edildiği için manzume olarak kabul edilmektedir. Konumuz kapsamında külliye olarak belirttiğimiz ancak tarihlendirme olarak kabul edilen diğer yapı toplulukları ise şu şekildedir; Mardin Eminateddin Külliyesi, Seyit Battal Gazi, Afşin Eshab-ı Khef, Konya Alâeddin, Tunceli Mazgirt Elti Hatun, Kayseri Huand Hatun, Konya Sahip Ata, Akşehir Taş Medrese, Beyşehir Eşrefoğlu Külliyesi gibi.

⁹ Yayılma alanı Malatya Amasya Sivas Bölgeleri’ni de kapsar. Eski Saltuklu ve Mengücek topraklarında ise özellikle mimari süslemede farklılıklar gözlemlenir (Bayburtluoğlu, 1977, s. 72).

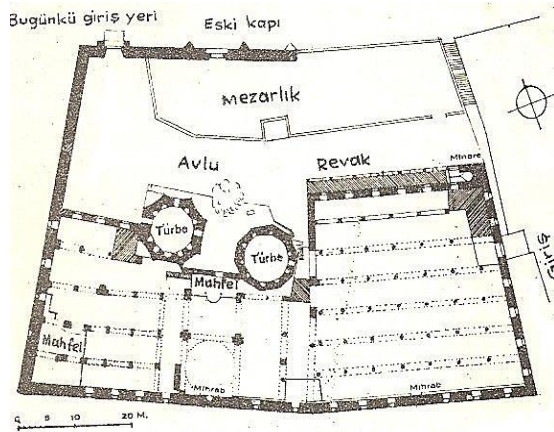
¹⁰ Seyit Battal Gazi Külliyesi geniş bilgi için bkz. (Küçükcan, t.y. s. 86-98).

¹¹ Anadolu Selçuklu Dönemi Külliyesi’nin olgun biçimleri genelde şehir içinde yer alırken bu iki külliye şehir dışında inşa edilmiştir. Dolayısıyla kuruluş amaçlarındaki farklılık mimari kurguyu da etkilemiştir. Zira ribat, mimari yapı olarak şehir içinde ihtiyaç duyulmayan bir yapı tipidir ve Anadolu Selçuklu Külliyesi’nde çok örneği bulunmamaktadır. Afşin Eshab-ı Khef Külliyesi geniş bilgi için bkz. (Akok ve Özgüç, 1957, s. 77-91).

ile Tunceli Mazgirt Elti Hatun Külliyesi¹² ve çeşitli dönemlerde Anadolu Selçuklu Sultanları tarafından yaptırılan saray-cami ve türbelerle günümüze gelen Konya Alâeddin Camii¹³ (1220), külliye mimarisi alanındaki kimlik arayışlarının ilk örnekleridir.

Şekil 155: Afşin Eshab-ı Kehf Külliyesi, vaziyet planı (Akok ve Özgüç, 1957)

Şekil 156: Konya Alâeddin Camii vaziyet planı (Arseven, 1984)

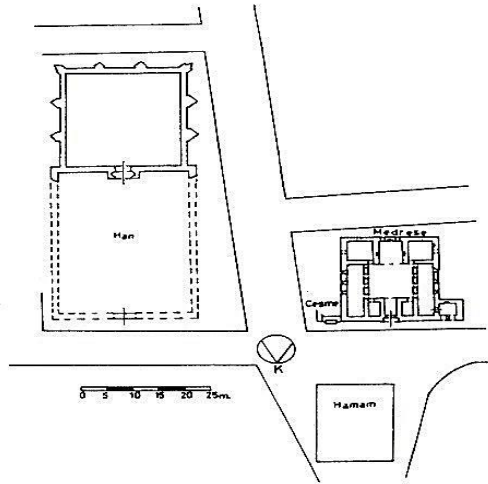
13. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, cami ve camiye kuzey duvarından bitişik türbe ve medresesi, caminin batısında hamamıyla birlikte konumları ve işlevleri gereği organik bir biçimde ilişkilendirilen 1237-8 tarihli Huand Hatun Külliyesi¹⁴ yapı sayısındaki artış ve çeşitlilik ile Anadolu Selçuklu Külliye Mimarisi içerisinde en olgun plan kurgusuna ulaşmıştır (İpekoğlu, 2001, s. 424; Cantay, 2002, s. 2002).

¹² Mazgirt Elti Hatun Külliyesi geniş bilgi için bkz. (Danık, 2009, s. 263-282).

¹³ Konya Alâeddin Camii ile ilgili geniş bilgi için bkz. (Yetkin, 1959, s. 162-165; Arseven, 1984, s. 59-60; Aslanapa, 1991, s. 31-34; Kuban, 2008, s. 138-142; Aslanapa, 2010, s. 119-122).

¹⁴ Araştırmacı Aslanapa; Huand Hatun Külliyesi'ni, "İlk Anadolu Selçuklu Külliyesi" olarak kabul eder (Aslanapa, 2010, s. 45). Ayrıca Huand Hatun Külliyesi geniş bilgi için bkz. (Yetkin, 1959, s. 215-219; Akok, 1968, s. 5-44; Önge, 1969, s. 9-12; Yurdakul, 1970, s. 141-151; Karamağaralı, 1976, s. 199-245; Aslanapa, 1991, s. 46-47; Kuban, 2008, s. 144-147; Aslanapa, 2010, s.126-127).

Yüzyılın sonlarına doğru, Selçukluların, Konya-Afyon kervan yolları güzergahında, Afyon Çay'da 1278-79 tarihinde inşa edilen ve medrese-türbe-hamam-handan oluşan Yusuf bin Yakup Külliyesi'nde medrese-türbe aynı cephede birleşmiştir¹⁵. (Özkarcı, 1996, s. 74; İpekoğlu, 2001, s. 415).

Şekil 157: Afyon-Çay Yusuf bin Yakup Külliyesi, vaziyet planı (Özkarcı, 1996)

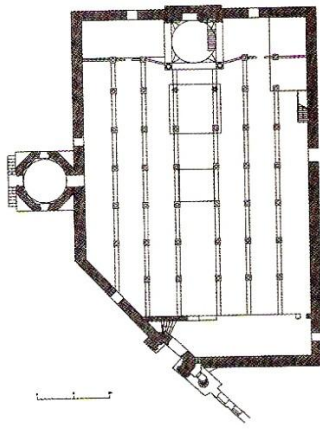
1270-1308 tarihleri arasında Anadolu'daki İlhanlı hakimiyeti etkisini sanat ve mimari alanında da göstermiştir. Ancak etki, biçim ve mimari öğeler gibi bazı detaylarda kalmış, Anadolu Selçuklu Üslubu halen devam etmiştir. Bu dönemde özellikle Konya, Kayseri, Sivas gibi şehirlerde kalıcı anıtsal eserler verilmiştir. (Bayburtluoğlu, 1977, s. 69-70; Ögel, 1986, s. 33; Altun, 1988, s. 2; Aslanapa, 2001, s. 48; Doğan, 2003, s. 152).

1308 tarihinde Selçuklu Devleti'nin yıkılması sonucu Anadolu topraklarında yirmiden fazla beylik ortaya çıkmıştır. 14. yüzyılda II. Beylikler dönemi olarak da adlandırılan bu dönemde, mimaride Selçuklu Üslubu etkisini halen devam ettirmiş, ancak farklı bölgelerde farklı geleneklere sahip beyliklerin kurulmasıyla birlikte bölgesel üsluplar ortaya çıkmış ve sonuç olarak mimari alanda çeşitlilik gözlemlenmiştir. Ortaya çıkan yeni üslup, yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Mimarisi'nin hazırlık sürecini oluşturmuştur¹⁶ (Bayburtluoğlu, 1977, s. 72-75; Arseven, 1984, s. 57; Aslanapa, 2001, s. 48; Kuban, 2006, s. 106).

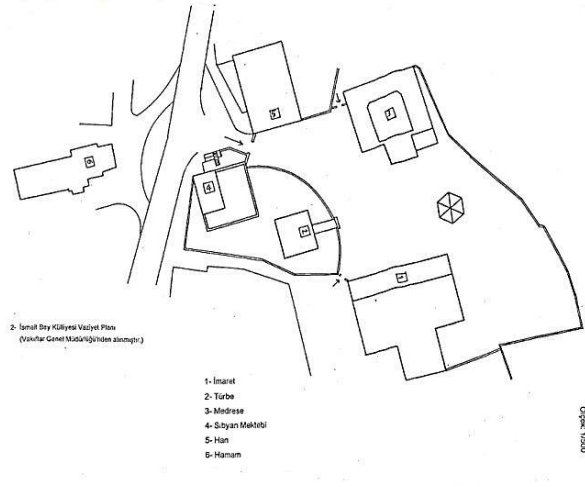
¹⁵ Han ile medresenin aynı külliye içerisinde yer alması Selçuklu Külliye kuruluşlarında nadir görülen örneklerdendir ve hanın ihtiyaçtan kaynaklanan nedenlerden dolayı külliye içerisine dahil edildiği söylenebilir (Özkarcı, 1996, s. 74).

¹⁶ Özellikle tek kubbeli, önünde son cemaat yeri bulunan, kare mekanlı, küçük camilerin kaynağının, Selçuklu mescid geleneğine bağlı olduğu söylenebilir (Aslanapa, 2001, s. 48).

1297 tarihinde, Eşrefoğullarının, cami cephesinin doğusuna yerleştirilmiş sebil, caminin doğusuna bitişik türbe ve caminin karşısında bulunan hamamdan meydana gelen Beyşehir Eşrefoğlu¹⁷; Germiyanogulların Kütahya’da yaptırdığı imaret-mescit-medrese-türbeden oluşan II. Yakup Bey (1411-12); Karamanoğullarının imaret/medrese-türbe ve çeşmeden oluşan (1432-33) II. İbrahim Bey¹⁸; son olarak Candaroğulları’nın Kastamonu’da Ters T planlı cami karşısında konumlanan türbe-imaret-medrese-han-hamamdan oluşan (1454) Candaroğlu İsmail Bey Külliyesi¹⁹, Beylikler Dönemi’nin öne çıkan külliyeleridir.

Şekil 158: Beyşehir Eşrefoğlu Camii, plan (Kuban, 2008)

Şekil 159: Kastamonu Candaroğlu İsmail Bey Külliyesi, vaziyet planı (Karabiberoğlu, 1997)

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi beylikler döneminde inşa edilen külliyelerde, yapıların sayısında artış ve çeşitlilik gözlemlenir. Beylikler Dönemi Külliyesi Selçuklu dönemi külliyelerinden cami merkezli olmaması bakımından ayrılır. Bu dönemdeki yeni arayışlarla birlikte külliyelerin merkezini oluşturan cami küçülmüş, bir mescit haline dönüşmüştür.

Serbest ve bitişik tasarımlı Beylikler Dönemi Külliye örnekleri, 15. yüzyıldan itibaren giderek yerini serbest tasarımlı külliye kuruluşlarına bırakmıştır.

¹⁷ Araştırmacı Akok; Eşrefoğlu Camii ve Türbesi’nin büyük ölçekli bir külliye olabileceği görüşünü savunarak yapıya ait medrese, imaret, bedesten, menzilhane, kervansaray ve çarşı kuruluşlarının da bulunduğunu iddia etmektedir. Beyşehir Eşrefoğlu Külliyesi geniş bilgi için bkz. (Önge, 1968, s. 139-144; Akok, 1976a, s. 5-34; Cantay, 2002, s. 22; Aktaş, 2007, s. 343-367).

¹⁸ Ögel; II. İbrahim Bey Külliyesi’ni, Osmanlı büyük külliyesi için atılan ilk adım olarak değerlendirmektedir (Ögel, 1963, s. 37; Cantay, 2002, s. 26; Aslanapa, 2010, s. 205-206).

¹⁹ Kastamonu Candaroğlu İsmail Bey Külliyesi geniş bilgi için bkz. (Karabiberoğlu, 1997, s. 20-111; Cantay, 2002, s. 25; Aslanapa, 2010, s. 208-209).

Anadolu Selçuklu ve Beylikler devri mimarisinde ikiden fazla yapıdan meydana gelen külliye örneklerini inceledikten sonra örneğimizdeki gibi iki yapının bitleştirilmesinden meydana gelen külliyelerin gelişim sürecini tartışmayı amaçlıyoruz.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun yıkılması sonucu ortaya çıkan devletlerden, Suriye'de kurulan Atabek Devletleri'nden Zengiler ve mimarisi konumuz açısından önemlidir. Özellikle medrese mimarisi²⁰ Nureddin Zengi döneminde hız kazanmış ve klasik dört eyvanlı Büyük Selçuklu medrese gelişimi farklılıklar göstermeye başlamıştır. Medrese kurgusu içerisinde dört eyvan konum itibariyle kısmen korunmakla birlikte özellikle kible yönündeki mekan daha büyük tutularak mescit işlevli değerlendirilirken, medrese içerisinde diğer bir mekana ise türbe işlevi verilerek külliyeler, medrese merkezli olarak yeniden tanımlanmıştır (Öney, 1966, s. 387; Cantay, 2002, s. 10-11; Aslanapa, 2010, s. 91). Şam'da Nureddin Darül Hadisi (1164-1174), al Nuriya al Kubra Medresesi (1172), Reyhaniye Medresesi (1180), Adraviya Medresesi (12. yüzyılın ikinci yarısı), Adiliye Medresesi²¹ (1223), bu tip kuruluşlara örnektir (Öney, 1966, s. 386; Altun, 1973, s. 229-233).

Anadolu dışındaki komşu kültür çevrelerine baktığımızda, özellikle Suriye'de, Zengi, Eyyubî ve Memlûk dönemlerinde de medrese mimarisinin öncelendiği bitişik tasarımlı külliyeler karşımıza çıkmaktadır.

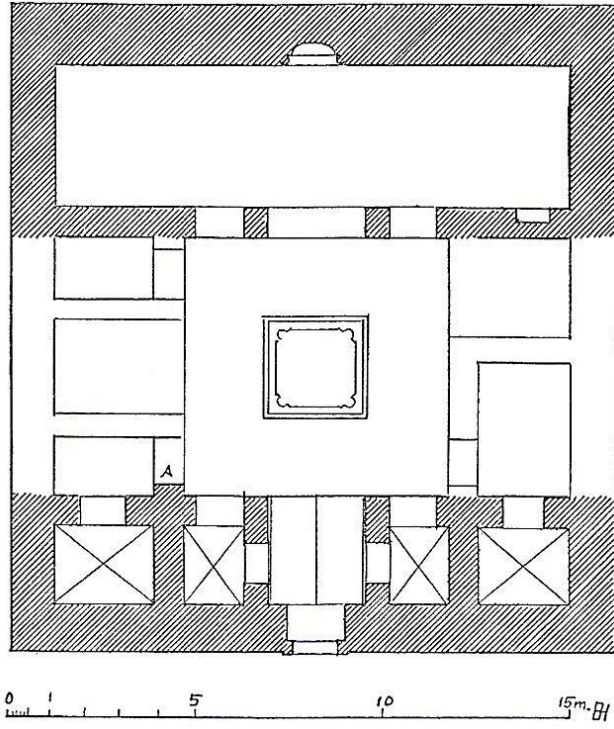
Zengi, Eyyubî ve Memlûkler'in²² “medrese merkezli külliye” örnekleri Anadolu topraklarında ilk 12. ve 13. yüzyılda, Zengiler ve Eyyubîler ile siyasi, sosyal ve kültürel ilişkileri bulunan Artuklu bölgesinde görülmeye başlamıştır (Öney, 1966, s. 385-386; İlter, 1969, s. 207; Altun, 1973, s. 229-233; Durukan, 1995, s. 54)²³.

²⁰ Medreseler, ilk olarak 10. yüzyıldan önce Mâverâünnehir ve Horasan bölgesinde ortaya çıkmıştır. 10. yüzyılın ikinci yarısında Nişapûr'da Şafîiler tarafından inşa ettirilen medreseler, Ebû Abdullah bin Karam/Kiram tarafından kurulan ve “Karamî” adıyla anılan tarikatla mücadele etmek için kullanılmıştır. Daha sonra Bağdat'ta saltanat, Hanefî mezhebinden olan Abbasîlere geçmiştir ancak daha sonraki dönemlerde Şî'î Fatımî Sultanlar Abbasî Halifeleri üzerinde baskı kurmaya başlamışlar ve geniş bir yayılma politikası izlemişlerdir. Hanefî mezhebinden olan Türkler, Nizâm ül-Mülk öncülüğünde Şî'î politikasına son vermek için Hanefî mezhebi öğretilerinin öncelendiği medrese kuruluşlarının yaygınlaşmasını sağlamışlardır. Böylece mimaride medreseler, camiler kadar önemli yapılar haline gelmiştir. Medrese gelişimi geniş bilgi için bkz. (Kuran, 1969, s. 5; Cezar, 1977, s. 297-305).

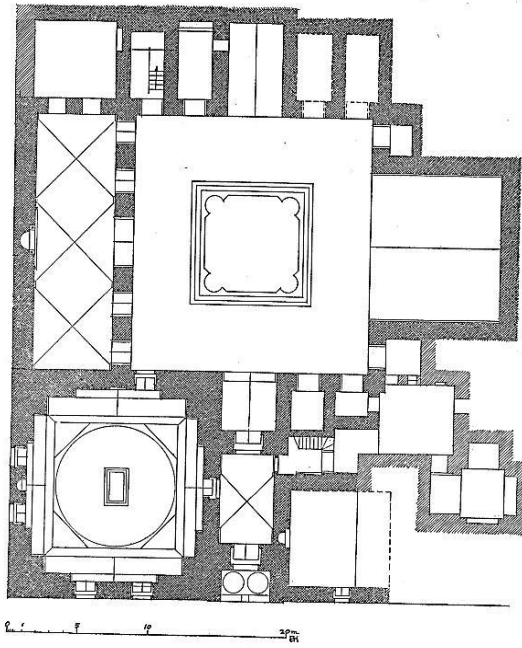
²¹ Adiliye Medresesi geniş bilgi için bkz. (Yetkin, 1959, s. 262-264).

²² Zengi, Eyyubî ve Memlûk Mimarisi geniş bilgi için bkz. (Yetkin, 1959, s. 9-74, 259-287; Altun, 1988, s. 27-32).

²³ 1409 tarihinde, Hasankeyf Eyyubîleri'nin ortadan kalkması ve yerine Memlûk Devleti'nin kurulmasıyla Suriye ve Mısır etkisi Beylikler Dönemi'nde özellikle güneyde Ramazanoğulları, Dulkadiroğulları ve Karamanoğulları ile devam etmiştir (Uysal, 1985, s. 277-278; Doğan, 2006, s. 131-149).

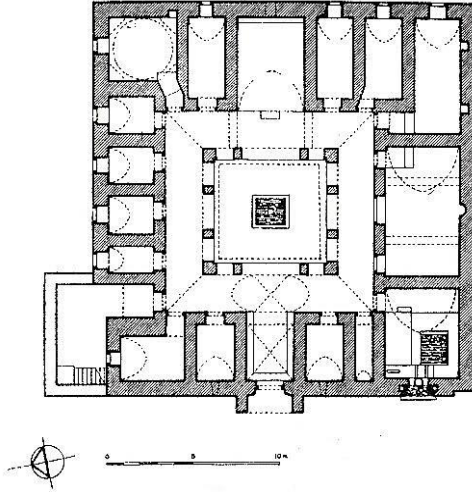

Şekil 160: Şam al Nuriya al Kubra Medresesi, plan (Herzfeld, 1942)

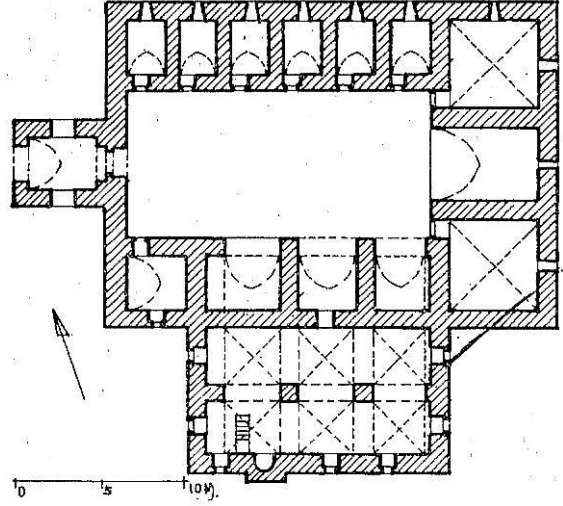

Şekil 161: Şam Adiliye Medresesi, plan (Herzfeld, 1946)

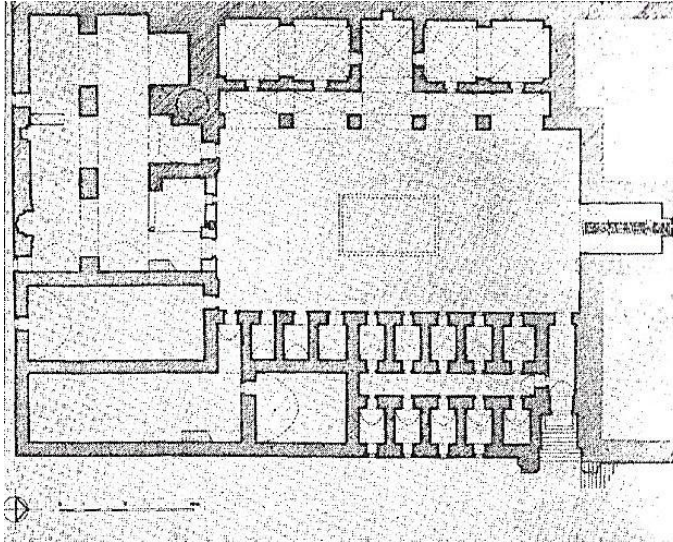
Örneğimizde uygulanan “cami-medrese” birleşmesinin öncüleri sayılabilecek Artuklu yapılarında, Zengi ve Eyyubî Medreseleri’nde olduğu gibi “cami-yarım medrese kaynaşmaları”nın ilk örnekleri Diyarbakır Zinciriye/Sincariye, (1198) Mardin/Harzem Taceddin Mes’ud (1211), Mardin Şehidiye (1239-1260), medreselerinde görülür (Öney, 1966, s. 387; İlter, 1969, s. 197-208; Kuran, 1969, s. 28-36; Sözen, 1970, s. 104-108; Altun, 1973, s. 230-232; Altun, 1978, s. 122-142, 152-166).

Şekil 162: Diyarbakır Zinciriye/Sincariye Medresesi, plan (Kuran, 1969)

Şekil 163: Mardin/Harzem Taceddin Mes’ud Medresesi, plan (Altun, 1978)

Şekil 164: Mardin Şehidiye Medresesi, plan (Altun, 1978)

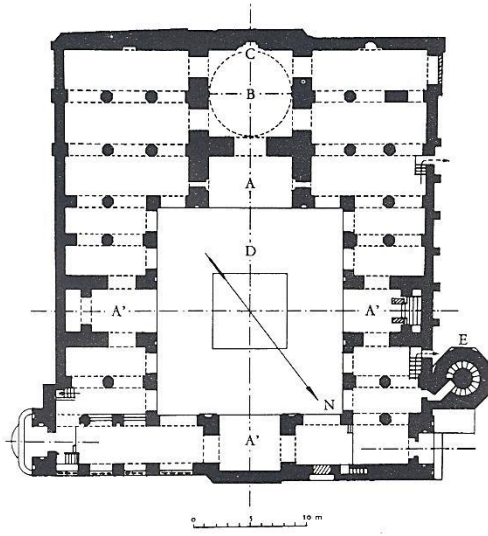
Bu plan şeması daha sonraki dönemlerde Anadolu Selçuklu Mimarisi içerisinde yeniden yorumlanmış ve Hacı Kılıç Camii ve Medresesi'nde olduğu gibi, mescit artık medrese içerisindeki küçük bir birim olmaktan çıkmış, cami gibi kendi başına farklı bir işlevi olan ve avlunun bir kanadını oluşturan büyük ölçekli bir yapıya dönüşmüştür.

İncelediğimiz Hacı Kılıç Camii ve Medresesi'ni farklı tasarıma sahip bir külliye olarak değerlendirirken, külliyei meydana getiren cami ve medrese plan kökenini de iyi yorumlamak gerekir. Külliyeinin banîsinin Tus'lu Ebû'l Kasım olduğu göz önünde bulundurursak, yapının kurgusunun, banîsinin geldiği kültür çevresi/İran etkisinde kalması kaçınılmazdır. Dolayısıyla Hacı Kılıç Camii plan özelliklerinin kaynağını/kökeninin Büyük Selçuklu Camii geleneğinden beslendiğini söylemek yerinde olacaktır. Gazneliler'in Sultan Mahmud zamanına ait 998-1030 tarihli, enine gelişen-iki sahnalı- mihrap önü kubbeli Leşker-i Bazar Ulu Camii²⁴; gerek İslam ve gerek Anadolu Türk cami mimari gelişimi içinde önemlidir. Büyük Selçuklular bu plan tipini, Sultan Melik-şâh zamanında 1072-92 yılları arasında inşa edilen dört eyvanlı mihrap önü kubbeli İsfahan Mescid-i Cuması'yla geliştirmiştir. 1135 tarihli Zevvare Mescid-i Cuması'yla ise plan şeması en olgun örneğini vermiştir. (Aslanapa ve Diez, 1955, s. 41; Yetkin, 1959, s. 143-148; Cezar, 1977, s. 236-327, 346-368; Altun ve Aslanapa, 2006, s. 77). Özellikle Zevvare Mescid-i Cuması, kurgu olarak Hacı Kılıç Camii'ne çok benzemektedir. Bir ortak avlu etrafında şekillenen Hacı Kılıç örneğindeki gibi, İran camilerindeki mihrap önü kubbe geleneği, Kuzey Suriye'nin medrese geleneğiyle kaynaşarak yeniden yorumlanmıştır. Açık avlulu, tek katlı, iki eyvanlı, üç yandan revaklı medrese, güney taraftan mihrap önü kubbeli, mihraba dik beş sahnalı camiye üçlü kemer sistemi aracılığıyla bağlanmıştır²⁵. Üçlü kemer sistemiyle medreseye açılan camiye; medresenin yan eyvanı şeklinde algılayabileceğimiz gibi, diğer bir deyişle medreseyi; caminin eyvanlı, revaklı avlusu²⁶ gibide tasavvur edebiliriz. Böylece cami ve medrese, birleşik işlevli bir yapı haline gelmiştir.

²⁴ Leşker-i Bazar Ulu Camii plan şeması, daha sonra Artuklular ile Anadolu'ya ve Türk Memlukleri ile Kahire'ye kadar taşınmıştır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. (Altun, 1988, s. 14; Aslanapa, 2010, s. 44-46).

²⁵ Suriye'ye özgü olan "üçlü kemer sistemi" Kayseri Kökük Camii'nde de görülmektedir. Suriye'de, 1136 Bosra Gümüştekin, 1193 Bahtiye, 1172 Nuriye Medresesi'nde mihraplı eyvan üçlü kemer sistemi ile avluya açılır, aynı şekilde, 1285 tarihli Kalavun Külliyesi'nde medresenin güney eyvanı üçlü kemer sistemiyle avluya açılan bir cami haline getirilmiştir (Aslanapa, 2010, s. 91-92, 98).

²⁶ Hacı Kılıç Camii'nde normal bazilikal plan ölçülerine göre aydınlık kubbesinin bulunması gereken yerde medresenin avlusu yer almaktadır (Öney, 1966, s. 386).

Şekil 165: Zevvare Mescid-i Cuması, plan (Cezar, 1977)

Yapı toplulukları üzerine araştırma yapan Başak İpekoğlu (2001, s. 407-691); Birleşik işlevli yapıları üç ana başlık altında değerlendirmektedir;

- 1.) Aynı Plan İçinde Farklı İşlevlerin Bir arada Bulunması,
- 2.) Farklı İşlevli İki Yapının Bitiştirilmesi,
- 3.) Zaman Süreci İçinde Oluşan Yapı Grupları,

İpekoğlu; Hacı Kılıç Camii ve Medresesini “Farklı İşlevli İki Yapının Bitiştirilmesi” ana başlığı altında “Planda Kendi İçinde Tamamlanmayan İki Yapı” alt grubunda “cami-medrese” birleşmesine örnek vermiştir. Buradan yola çıkarak özellikle “cami-medrese” birleşmesinden oluşan külliye örneklerinin yanı sıra “cami-darüşşifa”, “darüşşifa-medrese”, “medrese-mescid” örneklerinin Anadolu mimarlık tarihi içerisindeki gelişimini özellikle kurgu açısından değerlendirmeye çalışacağız.

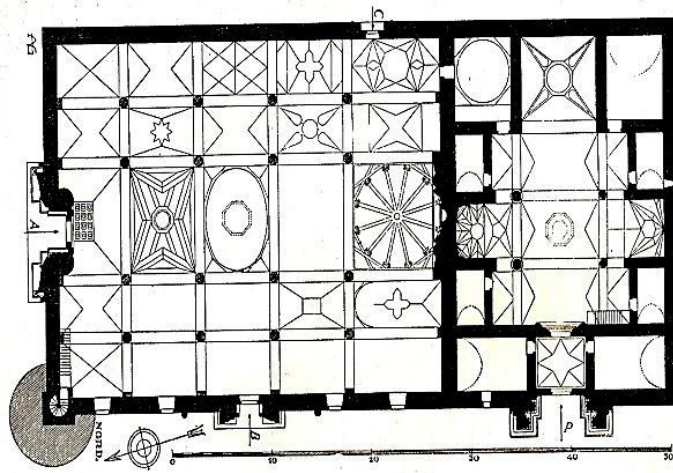
“Cami-medrese” birleşmesine ilk örnek belki de bir Dânişmendli yapısı olan Kayseri Ulu Camii ile özgününde güneyine bitişik Melik Gazî Medresesidir²⁷. Bu örneği, 1202 tarihli bir Anadolu Selçuklu yapısı Konya İplikçi Camii ile caminin güneyine bitişik ve

²⁷ Anadolu’da, varlıklarını kaynaklardan öğrendiğimiz ve günümüze gelemeyen başka külliye örnekleri de mevcuttur. Ancak Kayseri Ulu Camii ve Melik Gazi Medresesi’nin, Kayseri’de sonraki dönemlerde inşa edilen yapılara örnek olduğu düşüncesinde olduğumuz için çalışma kapsamı içerisinde değerlendirmeyi uygun gördük. Bkz. Şekil 192, 193.

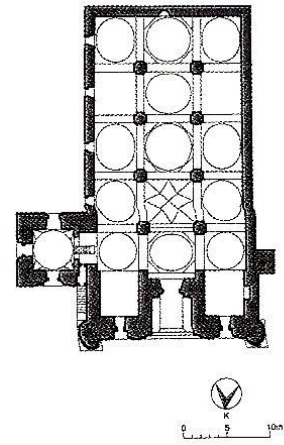
yalnızca tek mekanı günümüze ulaşan Altun-Aba Medresesi birleşimi takip eder²⁸. Her iki örnekte bu plan şemasının ilk örnekleridir.

Kayseri’de inşa edilen Kölük Camii ve Medresesi²⁹ (1210-11/Dânişmendliler), bazı farklılıklara rağmen mimari kurgu bakımından külliye planına en çok benzeyen yapı grubudur³⁰. Her iki külliye de, yapılar (cami-medrese) kendi işlevlerini yerine getiren plan şemasına sahiptir ancak bir ortak avlu etrafında organik bir düzenlemeyle ilişkilendirilerek, planda kendi içerisinde tamamlanmayan grubun iki örneğini meydana getirmişlerdir.

Selçuklu Dönemi’nin en parlak zamanında Mengücekli Beyliği’nin Divriği’de inşa ettirmiş olduğu 1228 tarihli Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası örneğinde, caminin güneyine bitişik darüşşifa/medrese tasarımının bilinçli olarak yapıldığı ve önem taşıdığı anlaşılmaktadır.

Şekil 166: Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası, plan (Yetkin, 1959)

Şekil 167: Amasya Gök Medrese Camii, plan (Kuban, 2008)

²⁸ Altun-Aba medresesi geniş bilgi için bkz. (Turan, 1947, s. 199-201).

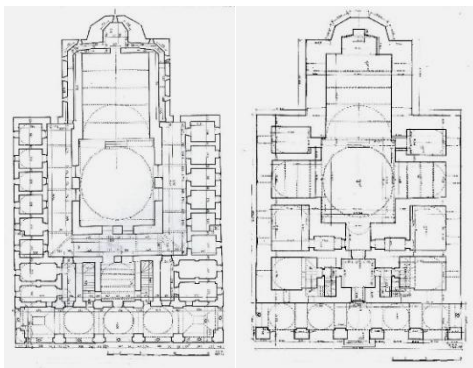
²⁹ Kayseri Kölük Camii ve Medresesi geniş bilgi için bkz. (Özbideciler, 1996, s. 30-59; Yurdakul, 1996, s. 1-65; Yurdakul, 1974, s. 167-194).

³⁰ Kölük Medresesi kapalı avlulu ve iki katlı olması bakımından örneğimiz Hacı Kılıç Medresesi’nden ayrılır. Ortak avlu, Hacı Kılıç örneğinde olduğu gibi kare biçimli değil uzun bir koridor şeklindedir.

13. yüzyılın ikinci yarısında, adında geçtiği gibi farklı, gelişmiş ve anıtsal bir yapı olması bakımından Amasya Gök Medrese Camii (1267/İlhanlı Devleti) önem bir yere sahiptir. Yapıda, cami ve medrese aynı plan içerisinde düşünülmüştür. Her ne kadar, cami girişinde eyvanı andıran bir birimin varlığı, taçkapının her iki tarafında pencerelerin bulunması ve cami harimiyle giriş mekanı arasında kot farkının olması, burasının medrese ya da medrese işlevi gören bir birim olabileceği düşüncesini desteklerse de, Amasya Gök Medrese Camii planı, cami odaklıdır (İpekoğlu, 2001, s. 418-419; Aslanapa, 2010, s. 129).

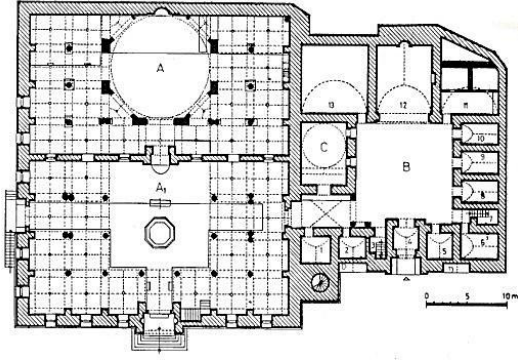
Gelişim çizgisi içerisinde Osmanlı Mimarisi'ne damgasını vuran, alt katı cami üst katı medrese olarak düşünülen Bursa Hüdavendigâr Külliyesi, (1366-1385/Osmanoğulları) farklı arayışların çeşitlemesidir. Ters T plan şemasına sahip caminin üstünde medresenin yer alması, mimari değerlendirme içerisinde ünik bir örnektir. Yapılara türbe ve imaret de eklenerek bir külliye niteliği kazandırılmıştır (Goodwin, 1971, s. 41-43; Yenişehirlioğlu, 1989, s. 1345-1353; Aslanapa, 1986, s. 17-18; Cantay, 2002, s. 26; Aslanapa, 2010, s. 223-224).

Aynı zaman diliminde, Manisa Ulu Camii/İshak Çelebi Külliyesi³¹ (1366/Saruhanogulları) cami-medrese-türbe-çeşmeleriyle bitişik tasarlanmış diğer bir örnektir. Külliye, cami ve medrese birbirleriyle bir ortak avlu etrafında değil her bir yapının ayrı bir avlusu olacak şekilde tasarlanmıştır. Topografik nedenlerden ötürü biraz daha küçük tutulan medrese ile caminin girişleri, Hacı Kılıç Camii ve Medrese örneğindeki gibi aynı cephede düzenlenmiştir.

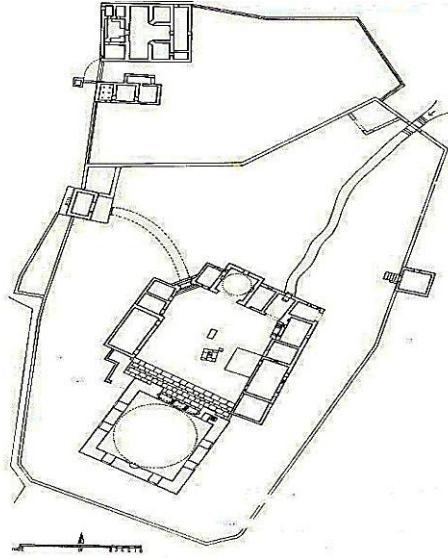
Şekil 168: Bursa Hüdavendigâr Külliyesi, plan (Ayverdi, 1966)

³¹ Manisa Ulu Camii/İshak Çelebi Külliyesi, Selçuklu sonrası Anadolu Mimarisi gelişimi içerisinde; Artuklu camilerinde görülen mihrap önü kubbeli, enine gelişen plan şemasını devam ettirmesi ve merkezi kubbe ile son cemaat yerini içerisine alan revaklı avlu bölümüyle de Osmanlı Mimarisi'ne örnek teşkil etmesi bakımından önemli bir yere sahiptir. Geniş bilgi için bkz. (Acun, 1985, s. 127-146; Acun, 1999, s. 32-66).

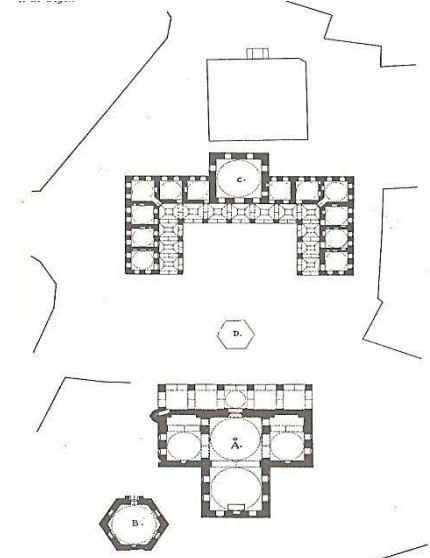

Şekil 169: Manisa Ulu Camii/İshak Çelebi Külliyesi, plan (Acun, 1985)

Balat İlyas Bey Camii'nde (1404/ Menteşeoğulları), bağımsız avlu etrafına kare planlı, tek kubbeli cami ile kuzeyindeki avluyu üç yönden kuşatan medrese odalar ve türbe yerleştirilmiştir (Goodwin, 1971, s. 31-32; Durukan, 1988, s. 9,18-19; Aslanapa, 2010, s. 215-217). Balat İlyas Bey Camii'nde; avlunun büyük, caminin küçük ölçekli tasarlanmasıyla yapıların organik olarak bağlanması sağlanmış ve bu özelliği ile ilk Osmanlı Külliye kuruluşlarına örnek olmuştur.

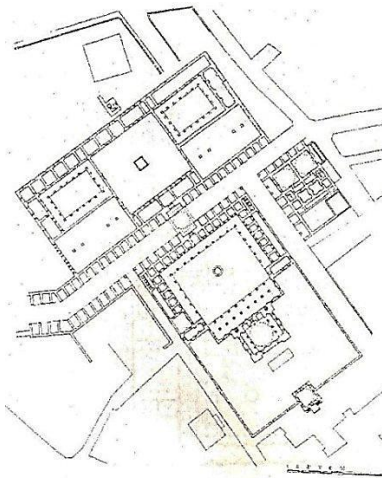
Şekil 170: Balat İlyas Bey Camii, vaziyet planı (Durukan, 1988)

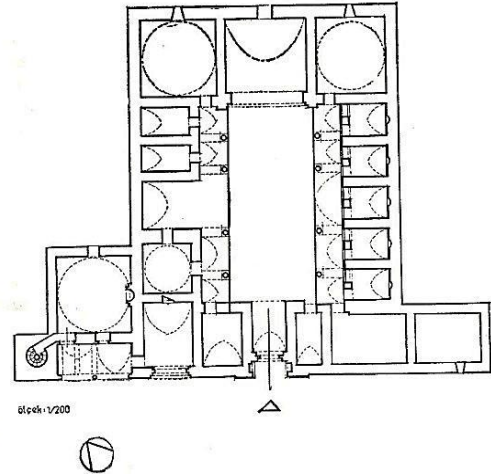
Şekil 171: İnegöl İshak Paşa Külliyesi, vaziyet planı (Kahraman, 1996)

Erken Osmanlı Dönemi'nde 1468 tarihli İnegöl İshak Paşa Külliyesi, ortak bir avlu çevresinde kurgulanan cami ve medrese şemasının daha simetrik ve gelişmiş bir uygulamasıdır.

Ortak avlulu cami-medrese yapılarının, 16. yüzyılın ilk çeyreğinden başlayarak şehir/yerleşim merkezlerinden şehirlerarası yollar/menziller üzerinde, çoğunluğu vezirler tarafından yaptırılan ve “Menzil Külliyesi” olarak tanımlanan büyük programlı yapılara dönüşmesi sağlanmıştır. Şehir külliyelerinin³² cami merkezli olmasının aksine menzil külliyelerinde, ticari hayatı ayakta tutan arasta ve dükkanlara fazlasıyla yer verilmiştir. Menzil Külliyesi'nde³³ cami, medrese, tabhane, imaret ve hamam yapıları, fonksiyonel olarak konumlanmıştır ve bazı örneklerde cami-medrese yapıları arasında organik bir bütünlük vardır (Cantay, 2002, s. 69, 70, 77). Kırklareli/Lüleburgaz Sokullu Mehmet Paşa (1569-70) ve Hatay/Payas Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi'nde (1574) cami-medrese/hanikâh yapılarının ortak amaçlı bir avlu etrafında organik bir biçimde ilişkilendirilmeleri konumuzla yakından ilgilidir³⁴ (Goodwin, 1971, s. 295-299; Müderrisoğlu, 1993, s. 143; Cantay, 2002, 70,75-76).

Şekil 172: Lüleburgaz Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi, vaziyet planı (Cantay, 2002)

Şekil 173: Akşehir Taş Medrese, plan (Sözen, 1970)

³² Osmanlılar döneminde en olgun şeklini alan külliye, daha çok şehir içinde, belli sosyal amaçlar için inşa edilmiş yapılar topluluğu için kullanılan bir ifadedir (Müderrisoğlu, 1993, s. 140).

³³ Gebze Çoban Mustafa Paşa (1523), Eskişehir Çoban Mustafa Paşa/Kurşunlu (1525) Menzil Külliyesi en önemli örneklerdir.

³⁴ Ortak amaçlı bir avlu etrafında ilişkilendirilen cami-medrese bitişmelerine örnek olan Hacı Kılıç Camii ve Medresesi'nin cami avlusu etrafında şekillenen medrese odalarından oluşan plan şeması sonraki dönemlerde (16. yüzyılda) Mimar Sinan tarafından yeniden şekillendirilerek vezir külliyelerinde kullanılmıştır. Beşiktaş Sinan Paşa 1555, Topkapı Kara Ahmet Paşa 1550-58 ve Kayseri İncesu Kara Mustafa Paşa külliyesi gibi (Goodwin, 1971, s. 295-300; Müderrisoğlu, 1993, s. 143; Çakmakçıoğlu, 1997, s. 255).

Bazı külliye örneklerinde ise cami, yerini daha küçük ebatlardaki mescide bırakmış, külliyeler, medrese merkezli hale gelmiştir. “Mescid-medrese” birleşmesinin en önemli iki örneği Akşehir Taş³⁵, Konya İnce Minareli Medrese³⁶ dir. Her iki örnekte de, yapılar, aynı cephede toplanmış ve plan kurguları korunarak yapılar vurgulanmıştır (Sözen, 1970, s. 23; Tuncer, 1986a, s. 10; İpekoğlu, 2001, s. 417). Cami güneyine bitişik türbe ile karşısındaki çifte hamamdan oluşan Konya Sâhip Atâ Külliyesi de bu örnekler arasına dahil edilebilir (Arseven, 1984, s. 61-62; Önge, 1984, s. 281; Cantay, 2002, s. 20).

Farklı işlevli iki yapının bitleştirilmesi örnekleri “medrese-darüşşifa” birleşmelerinde de görülür. Bu tip örneklerde, külliyei meydana getiren medrese ve darüşşifa yapılarının her birinin kendine ait bir avlusu mevcuttur ve planda kendi içinde tamamlanmıştır. Ancak yapılar bir tarafından birbirleri ile birleştirilerek organik bir bütünlük elde edilmiştir. Kayseri Gevher Nesibe (1205-6), Sivas Keykâvus, ve Tokat’taki Muîniddin Pervane (13. yüzyılın üçüncü çeyreği) darüşşifa ve tıp medreseleri bu grubun örnekleridir (Yetkin, 1962, s. 23-41; Cantay, 1992, s. 41-50, 60-66; Cantay, 2002, s. 22).

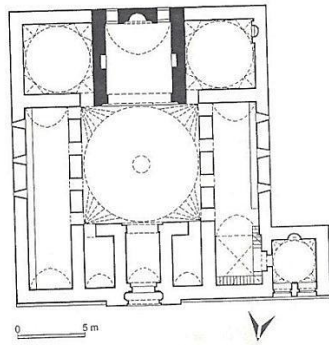
Yukarıdaki örnekler göz önünde bulundurulduğunda, “cami-medrese” birleşmelerinde, her iki yapının bir ortak avlu etrafında biçimlenmesinin diğer örneklerle nazaran daha mümkün olduğu görülmektedir. Medrese- darüşşifa örneklerinde her iki yapı da “avlulu medrese” şemasına sahip olduğundan yapıların kendine ait avlusu vardır. Bu örneklerde, ortak bir avlunun varlığı eyvan düzenini etkileyeceği için tercih edilmemiş olmalıdır. Dolayısıyla her iki yapının bir ortak avlu etrafında biçimlenmesi, bir tercih nedeni olabileceği gibi mimari kurgu olarak da zorlayıcı gözükmemektedir. Ancak örneklerimiz içerisinde, bünyesinde bir cami bulunduran Divriği ve Manisa Ulu camilerinin, ortak avlu etrafında şekillenmeyip, kendi içerisinde tamamlandıkları sorusu tartışmalıdır. Yapılarda türbenin, darüşşifa/medrese ve caminin bağlantı yerinde olması bu görüşümüzü desteklemektedir. Ayrıca Manisa örneğinde topografik nedenler de etkili olmalıdır.

³⁵ Akşehir Taş Medrese’de, mescid 1260 tarihinde yapıya eklenmesine rağmen cephede bütünlük sağlanmıştır. Akşehir Taş Medrese geniş bilgi için bkz. (Demiralp, 1996, s. 31-34, 57-64; Kuran, 1969, s.79-82).

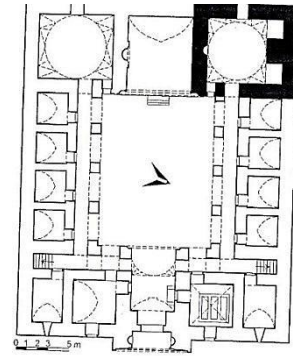
³⁶ Konya İnce Minareli Medrese’de ise yapılar aynı tarihte inşa edilmiştir. Konya İnce Minareli Medrese ile ilgili geniş bilgi için bkz. (Arseven, 1984, s. 63-66; Kuran, 1969, s. 54-55; Tuncer, 1986a, s. 10-11).

Gerek İlhanlı ve gerekse onu izleyen II. Beylikler döneminde medrese inşasına önem verilirken, büyük ölçekli camilerin sayısında bilinçli bir azalma görülür. Tarihsel sürecin devingenliği, var olan ibadet yapılarının kullanımı, ekonomik durumun belirsizliği ve farklı inançların/Şaman inancının devam eden varlığı, bu azalmada oldukça etkilidir. Dolayısıyla İlhanlı dönemi ve onu takip eden Beylikler dönemi mimarisinde, Anadolu Selçuklu mimarisi içerisinde görülen camilerin yerini ya Akşehir Taş ve Konya İnce Minareli Medrese’de olduğu gibi bağımsız ama küçük ya da diğer örneklerde olduğu gibi medrese içerisinde bir biriminin mescide dönüştürüldüğü örnekler almaya başlamıştır.

Medrese içerisinde mescit olarak işlevlendirilen birimlere kısaca göz atacak olursak; Konya Sırçalı³⁷ (1242-43), Antalya Karatay (1250), Kırşehir Cacabey (1272-73), Çay Yusuf bin Yakup (1278-79) ve Karamanlı dönemi medreselerinden Karaman Emir Musa (14. yüzyılın ortaları) ve Niğde Ak (1409-10) Medrese’lerinde³⁸ olduğu gibi ana eyvan; Tokat Gök (1270) ve Aksaray Zinciriye Medreselerinde (14. yüzyılın ortaları) ana eyvanın yanındaki birimlerden biri; Sivas Gök (1271), Sivas Buruciye (1271-72), Erzurum Çifte Minareli (13. yüzyıl sonu) Medreselerde giriş eyvanının yanındaki birimlerden biri ve son olarak Erzurum Yakutiye (1310) medresesinde görüldüğü gibi yan eyvanlardan birinin mescit olarak işlevlendirildiğini görmekteyiz.

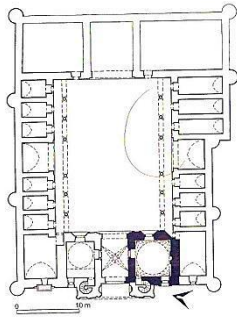
Şekil 174: Çay Yusuf bin Yakup Medresesi, plan (Demiralp, 2002)

Şekil 175: Konya Sırçalı Medrese, plan (Demiralp, 2002)

³⁷ Konya Sırçalı Medrese’de hem ana eyvan, hem ana eyvanın yanındaki birimlerden biri mescit olarak işlevlendirilmiştir.

³⁸ Karamanlı Medreseleri geniş bilgi için bkz. (Kuran, 1989, s. 209-224).

Şekil 176: Sivas Gök Medrese, plan (Demiralp, 2002)

Hacı Kılıç Külliyesi'nin planda olduğu gibi cephe kurgusu da dikkat çekicidir. Doğu ve batı cepheler ortak, kuzey cephe medrese, güney cephe ise camiye aittir. Doğu cephe dışında yalın düzenlenen cephelerde, hareketlilik sağlayan payandalar/köşe kuleleri düşey etkiyi artırır. Erken dönemlerde genelde kare kesitli olan köşe kuleleri 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hacı Kılıç Camii'nde olduğu gibi silindirik hale gelmiştir (Şek. 37, 38). Yüzyılın üçüncü çeyreğine gelindiğinde ise kapı, niş, kule dizilimiyle düşey vurgu ile hareketlilik daha da belirginleşmiştir. (Aslanapa ve Diez, 1955, s. 30; Bayburtluoğlu, 1977, s. 80).

Örneğimizin eğimli bir arazi üzerinde olması taçkapı yönelişlerini de etkilemiştir. Cami ve medreselerde taçkapı yönelişleri üzerine araştırma yapan Bakırer ve Caner (2009, s. 17-18) Hacı Kılıç Camii³⁹ taçkapısının arazi şartlarından dolayı, taçkapıdan mihraba doğru doğrusal bir aksla uzanmadığı için “kırık aks”⁴⁰ yaklaşımı şeklinde değerlendirirler.

4.1.2. Malzeme ve Teknik

Hacı Kılıç Camii ve Medresesi'nde örgü malzemesi olarak duvarlarda, tonozlarda moloz ve kaba yonu; cephelerde moloz, kaba yonu taşla birlikte devşirme malzeme⁴¹ görülür. Taçkapılarda, mihrapta, kemerlerde, payelerde, kapı-pencere lentolarında,

³⁹ Taçkapılar; Diyarbakır Zinciriye/Sincariye, Kayseri Hacı Kılıç, Sivas Buruciye, Sivas Gök, Erzurum Yakutiye Medereseler ile Divriği ve Sivas Keykavus Şifahaneleri'nde doğuda, Huand Hatun ve Konya İnce Minareli Medrese'lerde batıda yer almaktadır.

⁴⁰ Araştırmacılar; “kırık aks” yaklaşımını şu şekilde açıklamaktadırlar; “...Ana eyvanın mescit görevi görmediği yapılarda portalden ana eyvana doğrusal bir aks uzanır. Bu durumda portal güney, doğu ya da batıya yönelir...” (Bakırer ve Caner, 2009, s. 17-18).

⁴¹ Devşirme malzeme sadece batı ve güney cephelerde kullanılmıştır. Bkz. s. 130, dipnot: 44.

ön/doğu ve kuzey cephelerde ise düzgün kesme taş kaplama görülür. Yapıda tuğla ve mermerin kullanım yeri oldukça sınırlıdır⁴².

Orta Asya Türk Mimarisi'nin ağırlıklı malzemesi 10. yüzyıldan önce kerpiç bu yüzyılla birlikte ise tuğladır⁴³. Türkler Anadolu'ya yerleşmeye başladıklarında Orta Asya tuğla geleneğini devam ettirmişlerdir. Ancak Anadolu'nun taş bakımından zengin olması ve yerleştikleri topraklardaki mevcut medeniyetlerde, mimaride malzeme seçimini önemli ölçüde etkilemiştir (Şahinoğlu, 1977, s. 23; Mülayim, 1983, s. 53-54; Altun, 1988, s. 2; Bakırer, 2009, s. 277-278).

Dânişmendli, Saltuklu, Mengücekli, Artuklu ve Anadolu Selçuklu Mimarisi'nde, ana yapı malzemesi taştır. (Bayburtluoğlu, 1977, s.71; Öney, 1978, s. 12; Arık, 1993, s. 175; Bakırer, 2009, s. 280). Özellikle kesme taş, duvar yüzeyleri, taşıyıcılar ve örtüde oldukça yoğun ve ustaca kullanılmıştır. Diyarbakır Ulu Camii Manzumesi içerisindeki cami (1091-92), Zinciriye/Sincariye (1198-99) ve Mesudiye Medreseleri (1198-1223) ile Divriği Ulu Camii (1228) bunlara örnek verilebilir (Bakırer, 2009, s. 280). Tuğlanın kullanım yeri ise taşla göre daha kısıtlıdır⁴⁴. Ancak 13. yüzyılın ilk çeyreğinde, taş ve tuğlanın birlikte kullanıldığı örnekler de mevcuttur. Sivas Keykâvus Darüşşifası (1218-19) ile Amasya Gök Medrese'de (1267) alt yapı kesme taş üst örtü ise tuğladan oluşur (Şahinoğlu, 1977, s. 24; Bakırer, 2009, s. 282-284).

Sanat tarihinde; "işlenmiş malzemenin en az ikinci kez kullanılması" olarak tanımlanan devşirme malzeme, yapılarda ya eski işlevine uygun ya da yeni bir işlevle kullanılmıştır (Doğan ve Yazar, 2007, s. 209-210).

Örneğimiz Hacı Kılıç Camii'nde antik dönemlere ait malzeme⁴⁵, cephe duvar örgüsünde düzensiz teknikte moloz taş ile birlikte kullanılmıştır. Konya Kadınhan'ın (1223), Afyon-Kütahya yolunda Eğret Han (13.yüzyılın ilk yarısı), Akşehir Afyon

⁴² Mermer sadece taçkapı inşa kitabelerinde, cami taçkapısı yazı kuşağında ve minare kaidesine bitişik mezar ayak ve başucu taşı olarak, tuğla ise sadece cami batı pencerelerinde görülür. Bkz. Şekil: 6-7, 9, 14-15, 33.

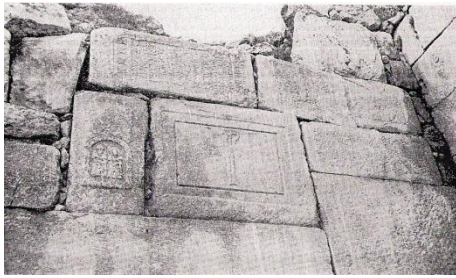
⁴³ Buhara yakınlarındaki Karahanlı dönemi Degaron Camii'nde (11. yüzyıl) yavaş yavaş kerpiçten tuğlaya geçiş görülür. 11. yüzyıl sonu ve 12. yüzyıl başında inşa edilen Talhatan Baba Camii'nde olduğu gibi ise mimari malzemeye tamamen tuğla hakimdir (Altun, 1988, s. 8-9; Aslanapa, 2010, s. 27-29).

⁴⁴ Tuğla daha ziyade küçük ölçekli yapılarda tercih edilmiştir. 13. yüzyıl başında sadece kible duvarı özgünlüğünü koruyan Konya İplikçi Camii bütünü tuğladan inşa edilmiş, tek büyük ölçekli yapı olma özelliğini taşır (Bakırer, 2009, s. 280).

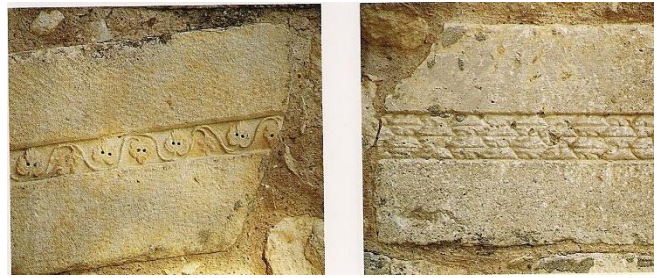
⁴⁵ Antik döneme ait lahitler, lentolar, düz veya işli taşlar, sütunlar, sütun başlıkları ve kemerler, örgü malzemesi olarak kullanılmıştır (Öney, 1970, s. 21-23). Bkz Şekil: 43-44, 47-49, 52.

yolunda İshaklı/Sâhib Atâ Hanı (1249), Isparta Atabey Ertokuş Medresesi (1224) cephelerinde ve Ankara ile Uluborlu kale sur duvar örgülerinde bol miktarda antik döneme ait malzeme kullanılmıştır (Öney, 1970, s. 21-23; Doğan ve Yazar, 2007, s. 216; Doğan 2008, s. 44-45).

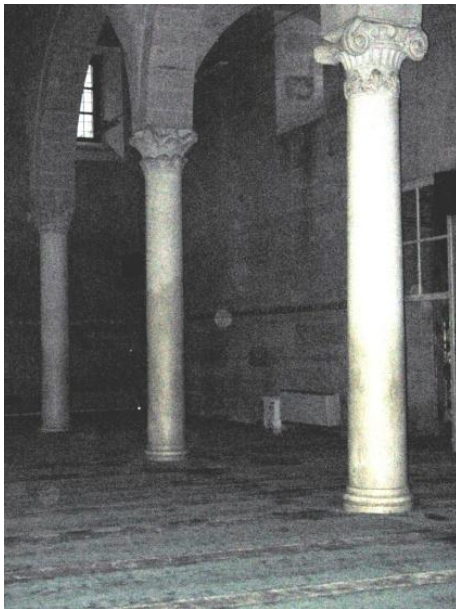
Antik devşirme malzemenin Anadolu Selçuklu yapılarında görüldüğü diğer yerler ise şu şekildedir; cami ve medrese yapıları başta olmak üzere en çok sütun, sütun başlıkları ve kaidelerinde görülür.

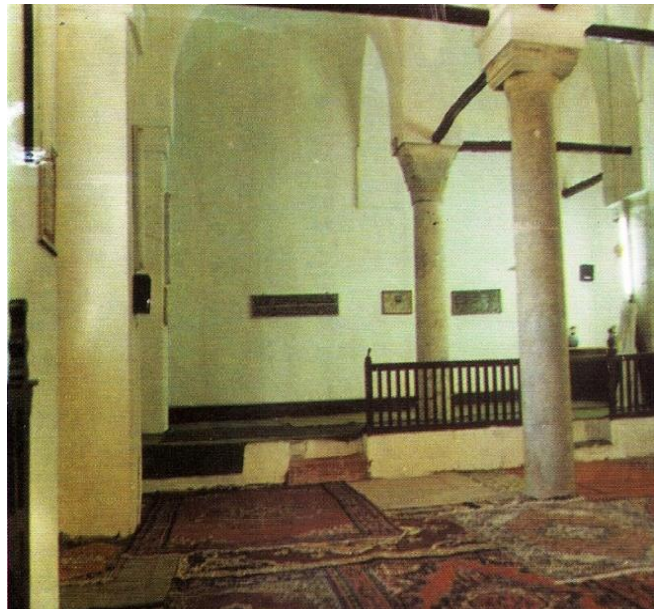
Şekil 177: Konya Kadınhanı, duvar örgüsü, devşirme malzeme (Öney, 1968)

Şekil 178: Atabey Ertokuş Medresesi, batı cephe, devşirme malzeme (Doğan, 2008)

Şekil 179: Kayseri Ulu Camii, harim, devşirme sütun (Ağustos, 2010)

Şekil 180: Manisa Ulu Camii, harim, devşirme sütun (Acun, 1999)

Şekil 181: Sivas Gök Medrese, avlu revak, devşirme sütun (Ağustos, 2010)

Cami örneklerinde; Diyarbakır Ulu Camii (1091-92) avlu revakında, Kayseri Ulu Camii (1205-6) harim sütun ve sütun başlıklarında, Konya Alâeddin (1220), Manisa Ulu Camii (1366) ve Antalya Yivli Minare Camii (1372) hariminde antik sütun ve sütun başlığı; medreselerde ise, Eğirdir Dündar Bey/Taş Medrese (1237), Akşehir Taş (1250), Sivas Buruciye (1271), Tokat (13. yüzyılın üçüncü çeyreği) ve Sivas (1271) Gök Medrese örneklerinde olduğu gibi avlu revakını oluşturan revaklardaki sütun ve sütun başlıkları şeklindedir. (Öney, 1970, s. 17-20; Acun, 1999, s. 35; Doğan ve Yazar, 2007, s. 212-213; Doğan, 2008, s. 69).

4.1.3. Süsleme

Hacı Kılıç Camii ve Medresesi'nde, süsleme cami ve medrese taçkapıları ile mihrapta karşımıza çıkar (Şek. 33, 79, 103,130).

Taçkapı kanatlarında yer alan kademeli süsleme bordürleri, mukarnas kavsara, basık kemerli giriş, köşe sütunçeleri, sütunçelere oturan sivri kavsara kuşatma kemerleri, özellikle Kayseri ve çevresi için karakteristiktir (Şek. 33, 202-206).

Ortaçağ Türk Dönemi Kayseri Taçkapıları, diğer bölgelerdeki taçkapılardan farklı olarak taçkapı kütesinin yukarı çok, öne az taşkın olmasıyla dikkat çeker. Fakat kütle olarak Beylikler Dönemi taçkapıları kadar ince ve uzun değildir. Bu yönüyle Hacı Kılıç Camii ve Medrese Taçkapıları⁴⁶; Sivas Keykâvus Şifahanesi (1217), Niğde Alâeddin Camii (1223), Eğirdir Dündar Bey Medresesi/Taş Medrese (1237), Konya Sâhip Atâ

⁴⁶ Bkz. şekil 33, 103, 130.

Hanikâhı (1258), Sivas Buruciye Medresesi (1271), Amasya Bimarhane (1308) taçkapıları ile benzerlik gösterir. Sâhip Atâ Hanikahı hariç hepsi mukarnas kavsaralıdır.

Örneğimiz Hacı Kılıç Camii ve Medresesi'nde olduğu gibi Kayseri Bölgesi'nde, mimari süslemeye taş süsleme hakimdir. Dar veya geniş bordürlere yüzeysel oyma tekniğiyle işlenen geometrik kompozisyon Kayseri'ye özgüdür⁴⁷. (Mülayim, 1983, s. 64).

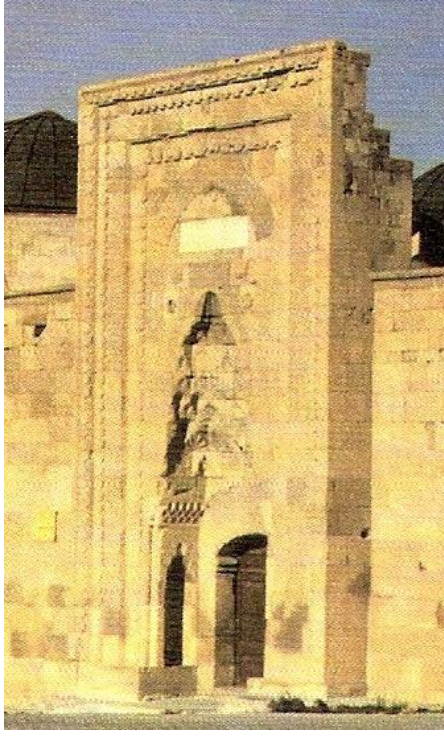
Yapıda, taçkapı ve mihrabın geometrik süsleme ağırlıklı olduğu gözlemlenir. Özellikle en geniş bordürler geometrik süslemeye ayrılmıştır (Şek. 105, 132-133). Kompozisyona, kırık/düz çizgiler ile çokgen/çokgen kesitlerinden elde edilen kapalı ve açık formlar hakimdir. Kapalı formlar genelde çokgen ve çokgen kesitleri olarak karşımıza çıkarken, açık formlar ise sonsuzluk hissi veren yıldız sistemleri şeklindedir. Sivas Keykâvus Şifahanesi (1217), Niğde Alâeddin Camii (1223), Egridir Dündar Bey Medresesi/Taş Medrese (1237), Konya Sâhip Atâ Hanikahı (1258) taçkapılarında, örneğimizde olduğu gibi en geniş bordürde geometrik bezemeye yer verilirken, bitkisel süsleme daha çok kavsara kuşatma kemerleri ve sütun başlıklarında sınırlı kalmıştır. Ancak kurgu olarak örneğimize benzeyen Sivas Buruciye Medresesi (1271), Amasya Bimarhane (1308) taçkapılarında İlhanlı Dönemi etkisi nedeniyle bitkisel süsleme ve plastik etki yoğunudur.

Yapıda, geometrik süslemenin yanı sıra bitkisel süsleme daha kısıtlıdır. Bu yönüyle Anadolu Selçuklu geometrik süsleme ile İlhanlı Dönemi bitkisel ve figürlü süsleme geleneğine geçiş niteliği taşır. Taçkapı ve mihrapta bitkisel süsleme; palmet, palmet-lotus, rumi-palmet olmak üzere her iki taçkapının kavsara ilk kuşatma kemerinde, yan nişler üzerindeki eğri kesimli⁴⁸ yatay panoda, yan niş kavsara ve kuşatma kemerleri köşeliklerindeki rozetlerde, kavsarayı dolanan yazı şeritleri altındaki şeritte, mukarnas kavsaranın başlangıç dizisindeki yüzeysel nişler içerisinde, giriş kapısı basık kemer yüzeyinde, sütun başlıklarında, mihrapta ise sadece sütun ayağında ve başlığında sınırlı kalmıştır⁴⁹.

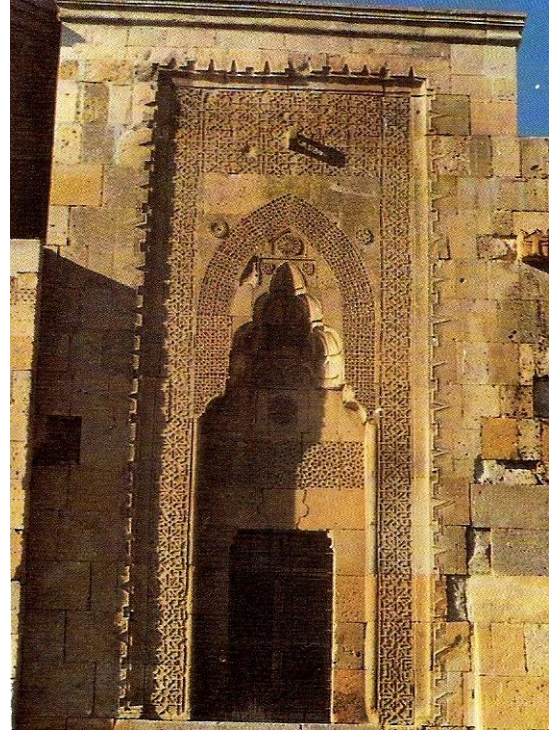
⁴⁷ Bkz. Şekil: 33, 202- 206.

⁴⁸ Eğri kesim üslubu ilk Samarra'daki İslami yapılarda görülür ve Fas'tan Orta Asya'ya kadar uzanır (Şahinoğlu, 1977, s. 15; Grabar, 1988, s. 148). Kayseri Huand ve Hacı Kılıç Medreseleri'nde görülen eğri kesim tekniği, Divriği Ulu Camii kuzey taçkapı nişi içerisinde görülmektedir ancak Kayseri'dekiler oldukça sathidir (Ögel, 1966, s. 70; Kuban, 2010, s. 109-111).

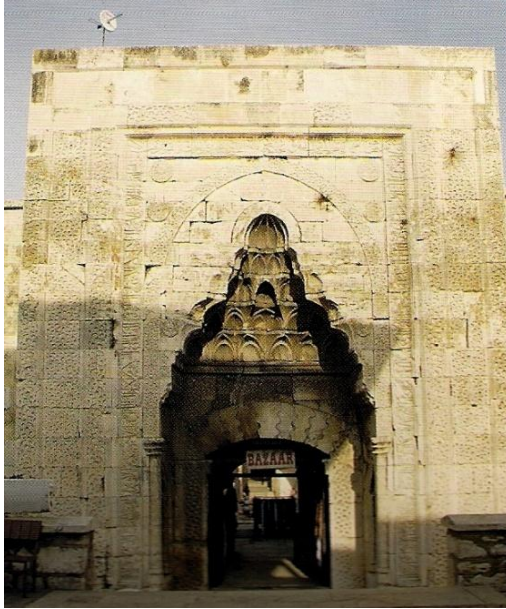
⁴⁹ Bkz. Şekil: 105, 115-117, 124, 132, 141-143, 149.

Şekil 182: Niğde Alâeddin Camii, doğu taçkapı (Özkarcı, 2001)

Şekil 183: Niğde Alâeddin Camii, kuzey taçkapı (Özkarcı, 2001)

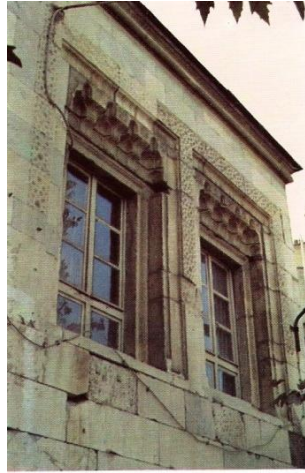
Şekil 184: Egridir Dünder Bey Medresesi, taçkapı (Doğan, 2008)

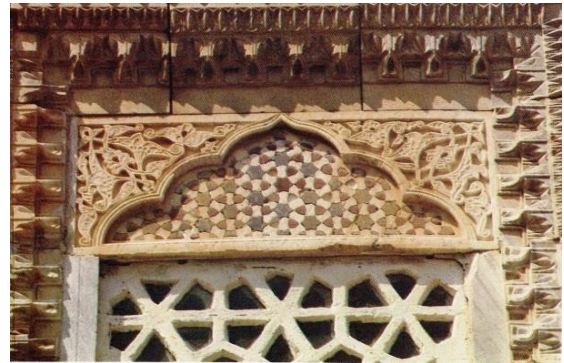
Şekil 185: Sivas Buruciye Medresesi, taçkapı (Ağustos 2010)

Mukarnasın, taçkapı kavsaraları yanı sıra süsleme bordürlerinde, frizlerde ve sütunçe başlıklarında da kullanılması dikkat çekicidir. Örneğimiz Hacı Kılıç Camii ve Medresesi'nde her iki taçkapıda kavsara kuşatma kemerinin oturduğu bloklar ve medrese taçkapısı üçüncü bordürü mukarnaslıdır⁵⁰. Mukarnas, Anadolu'da ilk Divriği Kale (1180-81) ve Ulu Camii (1228) kuzey taçkapı, daha sonra ise İznik Yeşil Camii (1378-92) ve Niğde Ak Medrese (1409-10) ve sütunçe başlıklarında görülür (Aslanapa ve Diez, 1955, s. 31-33; Kuban, 2010, s. 109). Sonraki dönemlerde ise yapılarda “mukarnaslı friz” şeklinde gelişmiştir. Çay Medrese'de (1278-79), medrese kuzeybatı köşesindeki türbe önündeki pencerelerin üst kısmı, Balat İlyas Bey Camii (1404) penceresinde, Adana Ulu Camii (1509-41) kapı nişi üzerinde friz, örneğimiz Hacı Kılıç Medrese taçkapısında ise bordür niteliğindedir (Uysal, 1985, s. 279).

Mihrap kemer köşeliğindeki kaval silmelerle elde edilen Zengi düğümü, süslemede⁵¹ bize yapının sadece kurgu değil, süsleme olarak da Zengi etkisinde kaldığını gösterir. Aynı süsleme Konya Karatay Medresesi, Konya Alâeddin, Divriği Ulu Camii doğu taçkapılarında, Aksaray Sultan Hanı avlu taçkapısı yan nişi üzerinde ve Adana Ulu Camii taçkapı nişi iki kenarındaki sütunçelerde yer alır (Uysal, 1985, s. 279; Aslanapa, 2010, s.127).

Şekil 186: Çay Yusuf Bin Yakup Külliyesi, türbe, mukarnaslı pencere, ayrıntı (Özkarıcı, 1996)

Şekil 187: Balat İlyas Bey Camii, güney cephe, ayrıntı (Durukan, 1988)

⁵⁰ Güney Mısır ve Suriye etkili bu bezeme geleneği ilk olarak Fatimiler'in El-akmer (1125) Camii yan nişlerinde daha sonra ise Baybars Camii (1266) taçkapı cephelerinde kullanılmıştır (Ödekan, 1977, s. 35; Yetkin, 1959, s. 270). Bkz. Şekil: 117, 120, 132-133, 136, 141.

⁵¹ Mihraptaki Zengi düğümü için bkz. Şekil: 150.

Şekil 188: Konya Karatay Medresesi, taçkapı, Zengi düğümü, ayrıntı (Kuban, 2008)

4.2. KAYSERİ'DEKİ ORTAÇAĞ KÜLLİYELERİ

4.2.1. Konum

1071 Malazgirt Türk zaferi öncesinde Anadolu'nun birçok kentinde olduğu gibi Bizans'a ait tipik bir Bizans kale-kenti olan Kayseri, iki bölgede gelişim göstermiştir. M. Ö. 11. yüzyılda bulunan kalıntılar ve bazı tarihi kaynaklar bize şehrin ilk yerleşim yerinin Erciyes Dağı eteklerinde olduğunu gösterir. Ancak 6. yüzyılda çeşitli sosyal ve coğrafi nedenlerden dolayı nüfus azalmış, surlar daraltılmış ve yerleşim bugünkü merkeze doğru çekilmeye başlamıştır (Eravşar, 1999, s. 350-351; Eravşar, 2009, s. 260-263).

Türkler Anadolu'ya yerleşmeye başladıklarında Orta Asya'dan getirdikleri köklü bir şehircilik geleneğine sahiptiler⁵². Ancak Anadolu'ya gelişleriyle birlikte gerek sosyal nedenler ve gerekse siyasi otoritenin henüz tam yerleşmemiş olması sebebiyle yeni şehirler kurmak yerine, mevcut Bizans şehirlerine yerleşmiş ve böylece Türk şehircilik geleneği ile Bizans şehircilik geleneği sentezli kentler ortaya çıkmıştır (Eravşar, 1999, s. 353; Eravşar, 2006, s. 239-243; Baykara, 2000, s. 56-60).

⁵² Bu konuda geniş bilgi için bkz. (Sümer, 2006, s. 1-90).

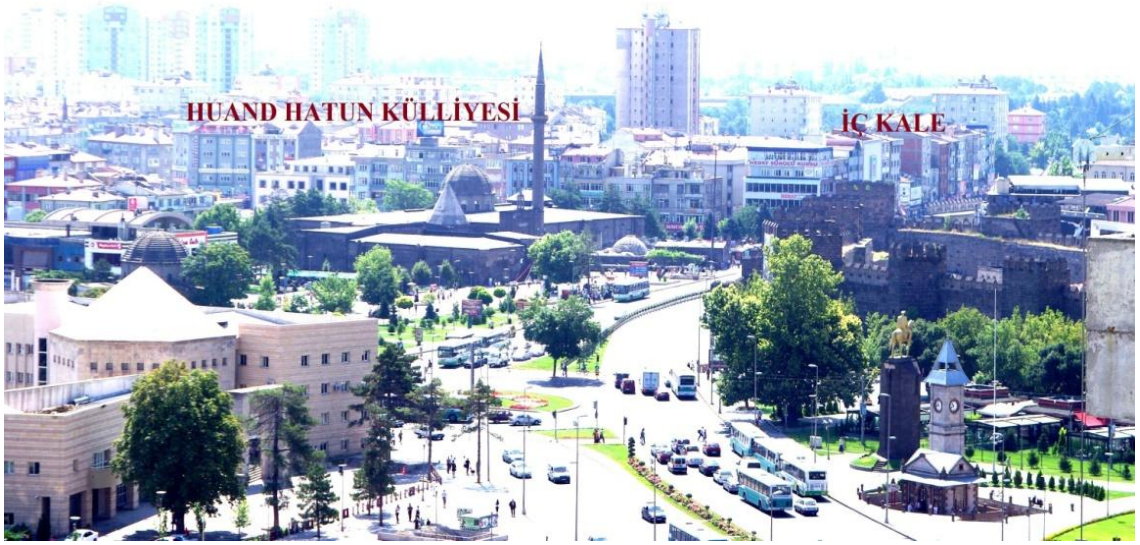
Araştırmacılarından Uğur Tanyeli (1987, s. 67) Ortaçağ Türk Şehirleri'nin fiziksel gelişimi üzerine yapmış olduğu araştırmada, Kayseri'yi “Açık Kent Modeli” ana başlığı altında “Kale-kentten evrimleşen açık kent” alt başlığına örnek göstermiştir. Bu gruba giren kentlerde savunma amaçlı yapılan surlar kentlerin fiziksel yapısını belirlerken, sürekli yeni eklentiler ve onarımlar görmüştür.

Araştırmacıların “Ortaçağ Kalesi” olarak adlandırdığı ve en son eklentinin 14. yüzyılda gerçekleştiği Kayseri Kalesi, “İç ve Dış Kale” olmak üzere iki bölümden oluşmuş ve diğer birçok Ortaçağ kentinde olduğu gibi dik bir yamaç üzerinde değil, düz bir arazi üzerinde gelişmiştir (Akok, 1976b, s. 5; Tanyeli, 1987, s. 64-67; Akşit, 1998, s. 36; Evliya Çelebi, 2010, s. 234-235). Kenti sınırlayan surların ise ne yönde ve hangi dönemlerde eklendiği tartışmalıdır⁵³.

Şekil 189: Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifa ve Medresesi, Avgunu Medresesi, üstten görünüm, Ağustos 2010

⁵³ Gabriel, şehri çeviren surların bir kısmının Türk Dönemi'ne ait olmadığı düşüncesini; “... Şehrin içerisinden bakıldığı zaman sur duvarı kadim bir Roma ve Bizans su kemerinin manzarasını veriyor...” ifadesiyle savunur. Araştırmacı; şehri çeviren dış surların günümüzde çok azının ayakta olduğunu ve aynı düzende olmadığını ve dolayısıyla kentin bu bölümüne ait surların Roma veya Bizans dönemine ait olabileceği görüşündedir. Mahmut Akok'un (1976b, s. 5-7) “Kayseri Şehri Tarihi İç Kalesi” başlıklı makalesin de yapmış olduğu çalışma, Gabriel'in surlarla ilgili düşüncelerini destekler niteliktedir. Cumhuriyet Meydanı'nın batısından başlayarak Düğün Önü istikametinde uzanan ve kalenin güney kanadını oluşturan Düğün Önü köşe burcu, Boyacı ve Geç (Kıç) kapısını içine alan bölüm için, Gabriel gibi “Üçgen Planlı” burçlar ifadesini kullanmıştır. Dolayısıyla Yoğun Burç'lu kapıdan sonra kuzeye doğru uzanan surların, Sivas Kapısı ve Yeni Kapı ile İç Kale'ye bağlandığını ve İç Kale'nin kuzeyindeki dış alanlarda kalan bu bölümünde de şehrin bir Dış Kale'si olduğunu vurgular. Kentin Dış Kalesi'nde ancak bazı parçaların ayakta kalabildiğini ve surların birçok kısmının tahrip edildiğini belirtir. Şehrin güney-doğu köşesinde bulunan Yoğun Burç dışında Sivas Kapısı, Boyacı Kapısı ve Geç (Kıç) Kapı gibi tesislerden geriye sadece isimleri kaldığını ifade eder. Uğur Tanyeli (1987, s. 79) ise Gabriel ve Akok ile aynı görüşte değildir. Araştırmacı; Eldem'in 1906 yılında yapmış olduğu kentin kadastral paftalarından faydalanarak “Ortaçağ Kayseri Surları” üzerine yapmış olduğu restitüsyon çalışmasında bazı aksaklıkların olduğunu savunur. Eldem'in yapmış olduğu çalışmada bile güçlükle algılanabilen İç Kale'nin kuzeyindeki duvar kalıntılarının başka bir kent parçasına ait olamayacağına ve muhtemelen tamamen bağımsız bir yapıya bir saraya ait olabileceğini savunur.

Şekil 190: Kayseri Huand Hatun Külliyesi, Meydan ve İç Kale, genel görünüm (Ağustos 2010)

Şekil 191: Kayseri Kent Meydanı, Sâhabîye Medresesi, Huand Hatun Külliyesi ve İç Kale, genel görünüm (K. V. B. M. Arş.)

Türk fethi hemen sonrasında, Dânişmendliler ile ilk yerleşim İç Kale içerisine Cami-i Kebir/Sultan/Ulu Camii ile başlamış ve sonrasında Kölük Camii ile birlikte sur dışına doğru yönelmiştir. Selçuklular dönemine gelindiğinde ise Dizdarlık Tesisi ve Devlethane gibi eklentilerle sur içi iskan daha çok siyasi ve askeri amaçlı devam etmiş ancak 13. yüzyılda nüfusun artmasıyla birlikte yerleşim tamamen sur dışına kaymıştır (Gabriel, 1954, s. 18; Gabriel, 2009, s. 69; Tanyeli 1987, s. 67; Akşit, 1998, s. 39-45). Birçok Selçuklu kentinde görüldüğü gibi Kayseri’de de mahalleler Cuma Camileri olarak da anılan büyük ölçekli camiler etrafında gelişmiştir (Eravşar, 1999, s. 357). Kayseri Selçuklu mahallelerinin tam sayısı bilinmemekle birlikte günümüze gelebilen büyük ölçekli yedi cami yardımıyla yerleşimin daha çok güney ve batıda geliştiğini bilmekteyiz. Ayrıca 13. yüzyılın ilk yarısında Ahi Evren ile birlikte kentte başlayan ticari hareketlilik yine sur dışında şehrin güney ve batı bölgelerine kaymıştır. Şehrin doğu bölümü coğrafi nedenlerden dolayı yerleşime elverişli olmadığı için bu bölgede Ortaçağ Türk Dönemi’nde yerleşim görülmez. Konumuzu oluşturan Hacı Kılıç Camii ve Medresesi’nin bulunduğu şehrin kuzey bölümü, ilk sur dışı yerleşim yerlerinden değildir fakat nüfusun artmasıyla birlikte yerleşimin 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kuzey bölümünde de görülmeye başlamıştır. Kentin kuzey ve kuzeybatı bölümü daha çok eğitim amaçlı istihdama ayrıldığını bu bölgede inşa edilen yedi medresenin varlığından öğrenmekteyiz. İlk Dânişmendliler döneminde inşa edilen Hoca Hasan Medresesi (1193) ile başlayan mimari gelişim daha sonra Selçuklular’a ait Gevher Nesibe Darüşşifası (1205), Avgunu (13. yüzyıl ilk yarısı), Hacı Kılıç (1249) ve İlhanlı dönemine ait Sâhabiye Medrese’leri (1267-68) ile devam etmiştir. Bugün Hacı Kılıç Camii ve Medresesi’nin bulunduğu İstasyon Caddesi Ortaçağ Türk Dönemi’nde de çok önemli bir güzergahtır (Eravşar, 1999, s. 140).

Özellikle Selçuklu sultanları, I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220) ve I. Alâeddin Keykubâd (1220-1237) dönemlerinde başlayan ticari hareketlilik birçok kervan yolunun Kayseri’den geçmesini sağlamıştır.

Kuzeyden gelen İpek Yolu bugünkü İstasyon Caddesi'nden geçmektedir. Ticari hayattaki hareketlilik kentte meydana gelen insan trafiğini de beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla özellikle 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu bölgede ihtiyacı karşılamaya yönelik imar faaliyetlerinde bulunulmuştur. Hacı Kılıç Camii, kentin kuzeyine yapılmış ve günümüze gelebilen en büyük ölçekli camidir. Cami ve medrese İpek Yolu'na açılan anıtsal boyutlardaki taçkapıları ile kuzeyden kente giriş yapan ziyaretçilerini karşılar durumdadır. Külliye'nin, ilk inşa edildiği tarihlerde, bu bölgede han inşa edilip edilmediği tartışmalıdır ancak daha sonraki dönemlerde bu bölgede yapıya yakın bir hanın varlığını kaynaklardan öğrenmekteyiz. Bir ticaret şehri Kayseri kent merkezinde şehir içi hanlarının az olma nedenini ticaretin, dönemin en büyük fuarı olan kent dışında Pazarören yakınlarındaki Yabunlu Pazarında gerçekleşiyor olmasında aramak yerinde olacaktır. Kent merkezi dışında inşa edilen döneme ait büyük kervansaraylar bu düşüncemizi destekler niteliktedir.

Hacı Kılıç Camii ve Medresesi'nin karşısında, bugün Kız Meslek Lisesi'nin bulunduğu yerden başlayan ve Sâhabîye Medresesi'ne kadar devam eden gerek Ortaçağ Türk Dönemi'nde ve gerekse Osmanlı döneminde kullanılan ve Serçeoğlu Mezarlığı adı ile anılan bir müslüman mezarlığı vardı (Eravşar; 1999, s. 63; Arslan, 2002, s. 81-82).

Sonuç olarak diyebiliriz ki; Kayseri Ortaçağ Türk Dönemi'nde yerleşim, ilk olarak sur içerisinde başlamış daha sonra ilk batıya ve daha sonraki dönemlerde ticaretin önem kazanmasıyla birlikte güneye kaymıştır. Şehrin doğusunun topografik nedenlerden dolayı yerleşime uygun olmayışı şehrin bu bölümünde Ortaçağ'da yerleşimin az olduğunu gösterir. Ancak kervan yolları güzergahın da olan şehrin kuzey bölümünde, çok sayıda medresenin varlığı, kentin kültürel çeşitliliğinin bir göstergesidir. Ayrıca İpek Yolu'nun geçtiği bugünkü İstasyon Caddesi'nin doğu tarafında oldukça büyük bir mezarlığın varlığı da ancak şehirde batı bölgesinin mahalle, güney bölgesinin ise ticari yerleşime tahsis edildiğinden dolayı yer sıkıntısından kaynaklanmış olabileceği düşüncesi ile açıklanabilir.

Şekil 193: Ortaçağ Kayseri Şehri haritası (A. Gabriel 1931'den işlenerek)

4.2.2. Yapı Tipi

Kayseri; Dânişmendli, Anadolu Selçuklu, Eratna Devletleri'ne başkentlik yapmış, Kadı Burhaneddin döneminde ise en az Sivas kadar önemli bir merkez olmuştur. Dolayısıyla Ortaçağ boyunca gerek siyasi gerekse sosyal ve kültürel alanda çok sayıda eser verilmiştir.

Ortaçağ Türk döneminden günümüze, Dânişmendliler'e ait bir cami, bir külliye (cami-medrese), bir zaviye ve beş adet türbe; Selçuklu dönemine ait iki cami⁵⁴, altı medrese, bir külliye (cami-medrese), bir zaviye, yedi türbe; Eratna Devleti zamanından dört zaviye, on bir türbe; İlhanlı döneminden ise bir medrese gelmiştir.

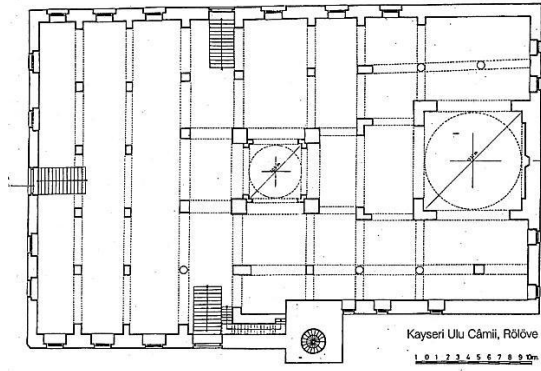
Bu çalışmada, Kayseri külliyelerinin Ortaçağ Anadolu Türk Mimarisi içerisinde yeri oldukça önemlidir. Anadolu Selçuklu döneminde çeşitliliği ile en büyük programlı ilk külliye kabul edilen 1237-38 tarihli Kayseri Huand Hatun Külliyesi'nin yanı sıra Kayseri'de farklı dönemlere ait çok sayıda külliye vardır. Dânişmendliler'in Kayseri Ulu/1205-6 (cami-türbe) ve Kölük/1210 (cami-medrese-hamam); Anadolu Selçuklularına ait Gevher Nesib/1205 (medrese-darüşşifa-türbe)⁵⁵, Lalâ/Lalâ Muslihittin Camii (13. yüzyılın ilk çeyreği) (cami-türbe), Avgunu (13. yüzyılın ikinci çeyreği) (medrese-türbe), Huand Hatun/1237-38 (cami-medrese-türbe-hamam), Hacı Kılıç/1249 (cami-medrese) ve İlhanlıların Sâhabiye/1267-68 (medrese-çeşme) külliyesi, Kayseri'de öne çıkan örneklerdir.

Yukarıda sözü edilen örneklerde, “cami-medrese” ya da “medrese-darüşşifa” bitişmelerinde, dışarıdan tek bir kütle olarak kurgulanan yapıların ayrı ayrı taçkapılarla vurgulanması çok özeldir. Yapı topluluklarında yer alan türbeler kare kaideli, sekizgen gövdeli, piramidal külahlı bir plana sahip olması bakımından benzerlik, konumu açısından farklılık gösterir⁵⁶. Türbeler, Lalâ Camii'nde caminin doğusuna, Gevher Nesibe'de medrese bölümü içerisinde doğu yan eyvana, Huand Hatun Camii'nde harimin kuzeybatı ile medresenin güney duvarı arasına, Avgunu'da ise kuzey cephede giriş eyvanına bitişik yerleştirilmiştir. Çifte hamamlı iki örnekten Kölük Camii'nde hamam yapının kuzeyinde, Huand'da ise yapının batısında çapraz ve bağımsız olarak yerleştirilmiştir.

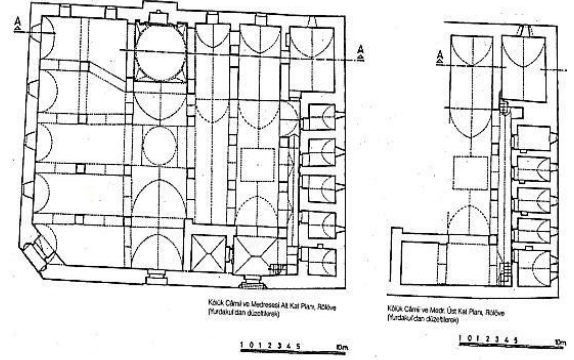
⁵⁴ Anadolu da Selçuklu Camii dağılımı göz önünde bulundurulduğunda, Kayseri, Konya ile aynı oranı paylaşmaktadır (Yavuz, 1981, s. 924).

⁵⁵ Camiye bitişik bir sıbyan mektebi ve çeşmenin varlığını kaynaklardan öğreniyoruz (Gabriel, 1954, s. 63; Nazif, 1987, s. 21; Eravşar, 1999, s. 179).

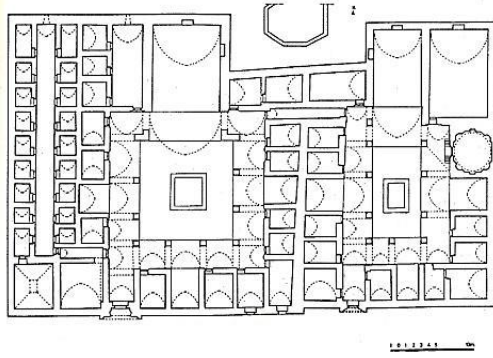
⁵⁶ Kayseri türbeleri geniş bilgi için bkz. Tuncer, 1986b, (s. 138- 140 /Avgunlu), (s. 142-146 /Gevher Nesibe), (s. 64-172/ Huand Hatun); Önköl, 1996, (s. 120-125/Huand Hatun), (s. 379-382 /Gevher Nesibe), (s. 391-393/Avgunlu).

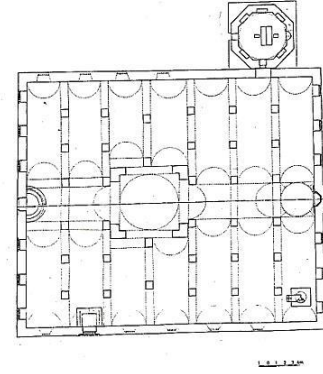
Şekil 194: Kayseri Ulu Camii, plan
(Çakmakoglu, 1997)

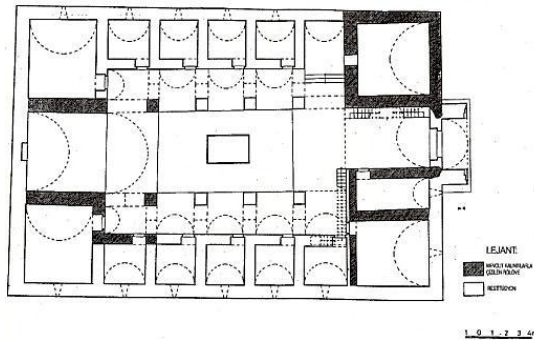
Şekil 195: Kayseri K6l6k Camii, plan
(Çakmakoglu, 1997)

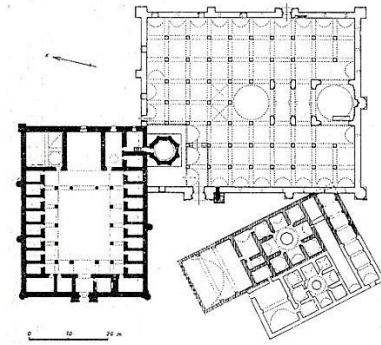
Şekil 196: Kayseri Gevher Nesibe
Darüşşifa ve Medresesi, plan
(Çakmakoglu, 1997)

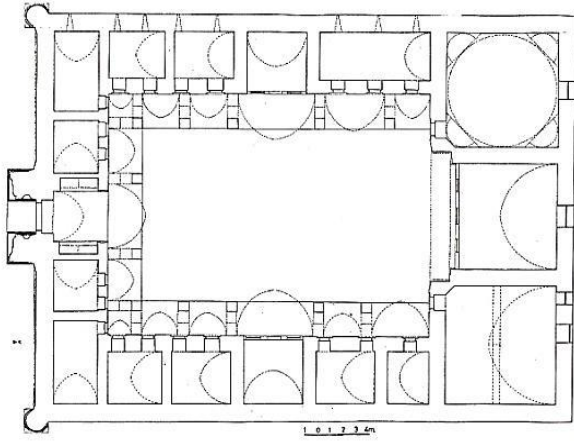
Şekil 197: Kayseri Lalâ Muslihittin Camii,
plan (Çakmakoglu, 1997)

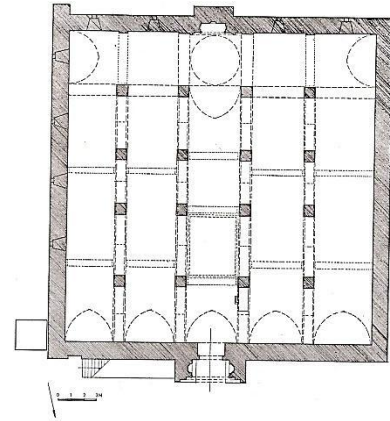
Şekil 198: Kayseri Avgunlu Medresesi,
plan (Çakmakoglu, 1997)

Şekil 199: Kayseri Huand Hatun K6lliyesi,
plan (Karamağaralı, 1968)

Şekil 200: Kayseri Sâhabiye Medresesi, plan (Çakmakoglu, 1997)

Şekil 201: Kayseri Develi Ulu Camii, plan (Aslanapa, 2010)

Örneğimiz Hacı Kılıç, “cami-medrese” kaynaşması yansıttığı için Kayseri Külliyesi içerisinde yer alan cami ve medrese plan tipleri hakkında kısaca bilgi vererek tartışmanın gerekli olduğu kanaatindeyiz.

Mihraba dik yada paralel uzanan sahinlar, orta sahında⁵⁷ mihrap önünde bir kubbe ve üzeri aydınlatma pencereli/orta-iç avlu/iç açıklık⁵⁸ plan tipi Kayseri camilerinin ortak özelliğidir (Çakmakoglu, 1997, s. 252-253; Eravşar, 1998, s.179). Bu plan, Anadolu’da ilk, kökeni İran Zevvare Mescid-i⁵⁹ Cuma’sına (1135) benzerliğiyle öne çıkan Harput Ulu Camii’nde (1156-57) görülmüş ve I. Alâeddin Keykubâd döneminde inşa edilen Malatya Ulu Camii (1224) ile devam etmiştir. 12. yüzyıla ait bir Saltuklu dönemi yapısı Erzurum Ulu Camii (1179) ile iç avlu küçülerek üzeri kapalı bir açıklık haline gelmiştir. Kayseri’de bu plan şemasına Dânişmendli camileri öncülük etmiş⁶⁰ (Ulu ve Kölük Camii) Huand, Lalâ gibi iki Selçuklu camisi ile plan olgunlaşmış ve son olarak bir İlhanlı camisi Develi Ulu Camii (1281) ile son örneğini vermiştir. Örneğimiz Hacı Kılıç Camii, mihraba dik uzanan sahinlar ve mihrap önü kubbesiyle aynı plan geleneğini sürdürmektedir ancak caminin aydınlatma problemi medreseyle paylaşılan ortak avlu ile

⁵⁷ Mihrap önü kubbeli, geniş orta sahin plan şemasının kökeni ile ilgili geniş bilgi için bkz. (Ögel, 1986, s. 77-78; Dickie, 1987, s. 18-19; Altun, 1988, s. 14; Grabar, 1988, s. 94-96).

⁵⁸ Bu aydınlatma pencereleri sonradan kapatılmıştır.

⁵⁹ Zevvare Mescid-i Cuması plan için bkz. Şekil: 165.

⁶⁰ Araştırmacılar K. Erdmann’ın bu konu ile ilgili yorumu şu şekildedir; “...Anadolu Selçuklu cami tipolojik olarak ilk cami kabul edilen avlulu ev tipinden uzaklaşma eğilimi içerisindedir. Avlu ile dua mekanını birbirinden ayırma girişimi içerisindedir. Dânişmendli camilerinde bu örnekler görülür. Avlu bir atrium/iç avlu haline gelir. Kayseri Huand Camii’nde ise dua yeri ve bölümler arasında kalan saha açık bir mekan haline gelerek tek ev karakteri alır...” (Erdmann, 1959, s. 18-19).

giderildiği için orta sahnında bulunan aydınlatma penceresi/orta-iç avlu/iç açıklığa gerek kalmamıştır.

Farklı yönelişler gösteren cami örneklerimizde, sahnın bölüntüsü çok sayıda profilli dikdörtgen ya da kare biçimli payelere atılan sivri kemerlerle elde edilmiştir. Camilerin örtüsü ise beşik tonoz⁶¹ şeklindedir.

Kayseri Külliyesi içerisinde günümüze gelebilen medrese örnekleri incelendiğinde Kölük hariç hepsi açık avlulu, tek katlı ve simetrik yapılardır. Kölük iki, Gevher Nesibe dört, Avgunu iki, Huand Hatun üç, Hacı Kılıç üç ve Sâhabîye üç yandan revaklıdır. Eyvan sayıları Kölük'te bir, Gevher Nesibe'de dört, Avgunu ve Huand Hatun'da iki, Hacı Kılıç'ta iki ve Sâhabîye'de dört olarak değişir.

Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi örneğinde olduğu gibi bitişik ya da serbest tasarımlı külliyelerde taçkapının konumu, sayısı, boyutları ve açıldığı yapılar ve çevresiyle ilişkisi önem taşır. Kayseri'de, günümüze gelebilen iki yapının (medrese-darüşşifa) bitleştirilmesinin ilk örneği Gevher Nesibe Darüşşifa ve Medresesi'dir. Dışarıdan tek bir kütle olarak algılanan yapılarda, taçkapıların yapılara ayrı ayrı açılması diğer bir deyişle kullanıcılar için kolaylık sağlaması oldukça akılcıdır. Huand Hatun ve Hacı Kılıç örneklerinde olduğu gibi sonraki dönemlere ait külliyelerde, özellikle büyük ölçekli iki yapıya (cami-medrese) ait taçkapılar aynı cephede yer almış, anıtsal boyutlara ulaşmış ve böylece yapıların tek tek önemi vurgulanmaya çalışılarak kullanıcılarını aynı anda her iki yapıya da davet etmiştir. Bu taçkapıların hepsi mukarnas kavsaralı, cepheden dışa taşkın, beden duvarları yüksek ve düşey dikdörtgen kurulumludur.

Araştırmacılar Bakırer-Caner, cami ve medrese taçkapılarını yönelimlerine göre sınıflandırarak örneğimizi değerlendirmişlerdir. Örneklerimizde, mihrap ile eyvanın kurgusal ve konum ilişkisi incelendiğinde; Hacı Kılıç ve Huand Hatun medreselerinde ana eyvan mescid görevi üstlenmediği için taçkapılardan ana eyvana doğru doğrusal bir aks uzanmakta ve bunun sonucunda Huand Medresesi'nde taçkapı batıya, Hacı Kılıç'ta ise doğuya yönelmektedir. Gevher Nesibe Medrese ve Darüşşifa'sında ise taçkapıdan

⁶¹ Huand Hatun Camii orta sahnında yer alan aydınlık bölümü kuzey iki biriminin çapraz ve Kölük Medresesi'nin kuzey duvarındaki iki birimin aynalı çapraz tonoz örtülü olması bu genellemenin dışındadır.

ana eyvana doğru sırasıyla; giriş eyvanı-avlu-ana eyvan şeklinde doğrusal bir yönelme ile mekanlar arasında devamlılığı sağlamak amacıyla kırık aks yaklaşımı vardır⁶² (Bakırer ve Caner, 2009, s. 17-18).

Kayseri camilerine⁶³ ait orijinal minarelerinin kurgusu ve yapıdaki yeri birçoğu günümüze gelemediği için bilinmemektedir. Dolayısıyla Kayseri bölgesinde yaygın bir şekilde görülen ve genellikle geç tarihlerde yapılara eklenen köşk ya da merdiven biçimli minarelerin, orijinal minarelerle bağlantıları tartışmalıdır. Çoğunluğu günümüze gelememiş Anadolu Selçuklu dönemi cami minareleri üzerine yapılan araştırmalardan minarelerin, camilerin % 42 sinde yapı ile birlikte düzenlendiğini ancak % 49 unda yapıya sonradan eklenmiş ya da hiç inşa edilmemiş olduğunu öğrenmekteyiz. Bunun sonucu olarak, minarenin cami için ikinci dereceden gereksinim duyulan bir mimari eleman olduğunu dolayısıyla malzeme ve kurgu bakımından çok önemsenmediğini ve bu yüzden günümüze kadar gelemediklerini iddia edebiliriz (Yavuz, 1981, s. 925-926; Grabar, 1988, s. 91-92). Bu savımızı Schacht'un merdiven minareler ve Öney'in Hacı Kılıç Camii minaresi⁶⁴ üzerine görüşleri desteklemektedir. Schacht; merdiven tipi minarelerin başta Mısır'ın köyleri olmak üzere geniş bir İslam coğrafyasında görüldüğünü ve kule şeklindeki minarelerin daha geç tarihlerde kent merkezlerinde inşa edildiğini (Schacht, 1959, s. 37-38), Öney ise Hacı Kılıç Camii orijinal minaresi için bazı Selçuklu camilerinde olduğu gibi, tam bir minarenin olmadığını veya küçük bir kulenin bu vazifeyi gördüğünü söylemektedir (Öney, 1966, s. 381).

Kayseri Külliyesi'ndeki yapıların cephelerinde çokgen, silindirik ve kare kesitli köşe kuleleri yer alır. Özellikle kervan yolları üzerindeki hanlara özgü kuleler, şehir surları dışında yer alan Huand Hatun Külliyesi cami-medrese duvarlarında, çok sayıda olmak üzere yarım daire biçiminde gelişmiştir. Örneklerdeki kuleler, bu geleneğin kent merkezine taşınmış olduğunu gösterir (Ögel, 1966, s. 33; Ögel, 1986, s. 71-76; Ögel, 2006, s. 479). Daha sonraki örneklerde kuleler, Hacı Kılıç Camii güneydoğu köşede

⁶² Hacı Kılıç ile Huand Hatun Camii mihrap-taçkapıları arasında da aynı şekilde kırık aks yaklaşımı bulunur (Bakırer ve Caner, 2009, s. 17-18).

⁶³ Bir Dânişmendli eseri olan Kayseri Ulu/Sultan Camii/ Cami-i Kebir'in minaresi günümüze gelebilen nadir Ortaçağ Türk Dönemi minarelerindendir. Ancak kentte yer alan Selçuklu camilerinin hiçbirinin orijinal minareleri günümüze gelememiştir.

⁶⁴ Doğu/önyüze cami taçkapısıyla birleştirilen minare geç tarihlidir. Camiye ait orijinal minarenin yeri ve kurgusu henüz cevabını bulamayan sorular arasındadır.

silindirik, güneybatı ve kuzeybatı köşede kare kesitli iken Sâhabiye Medresesi'nde⁶⁵ silindirik ve anıtsal bir boyuta ulaşmıştır (Çakmakoglu, 1997, s. 262). (Şek. 37, 46, 205-206).

4.2.3. Malzeme ve Teknik

Kayseri yapılarında ana malzeme taştır⁶⁶. Örneğimiz Hacı Kılıç Camii ve Medresesi'nde olduğu gibi moloz taş örgü, kesme taş şaşırtmalı teknikte kaplama malzemesi veya kapı, söve, çörten, kemerlerde ana malzeme olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla dini ve eğitim yapılarında bir Kayseri taş ekolünden bahsetmek mümkündür.

Devşirme malzeme⁶⁷ ise diğer Anadolu kentleriyle kıyaslandığında Kayseri'de çok yaygın kullanılan bir malzeme türü olmamıştır. Devşirme taş malzeme, Hacı Kılıç Camii güney ve batı, Han Camii güney cephe duvarlarında moloz taş ile birlikte örgü malzemesi olarak kullanılmıştır (Öney, 1970, s. 21; Doğan ve Yazar, 2007, s. 215; Aslan ve Özbek, 2008, s. 64).

Lalâ Muslihittin Türbe kapısı söve ve lentolarında, Huand Hatun Türbe pencerelerini ikiye bölen sütunlarda, Ulu Camii ve Hatuniye Medresesi'nin sütun ve sütun başlıklarında devşirme mermerdendir.

Mermer ve tuğla malzemenin yapılarıdaki yeri oldukça sınırlıdır. Mermer; yapılarda kitabelerde, Huand Hatun Türbe kaidesi ve kemerinde, Huand Camii mihrap sütuncelerinde, Gevher Nesibe'de Şifahane taçkapısı mukarnas üst bölümünde, Hacı Kılıç'ta kitabenin yanı sıra cami taç kapısı yazı şeridinde ve mezar taşlarında; tuğla ise, Ulu Camii minare gövdesinde şaşırtmalı teknikte kullanılmıştır.

⁶⁵ Ögel; bu kulelerin Asya eski yapı geleneğinden geldiğini belirterek özellikle Emevî ve Abbasî dönemlerindeki hükümdar yapılarında, hükümdarlığın ve gücün göstergesi olarak kullanıldığını ifade eder. Sâhabiye Medresesi'nde yer alan heybetli kulenin de aynı amaç doğrultusunda yapıya eklendiğini savunur (Ögel, 1986, s. 71-72).

⁶⁶ Esmer renkli sert Gesi taşı ya da Erciyes taşı (Mülayim, 1983, s. 64).

⁶⁷ Kayseri yapılarında antik döneme ait devşirme malzemenin yanı sıra Türk Dönemi'ne ait devşirme malzemede kullanılmıştır. Kayseri Kalesi uzun bir zaman sürecinde çok sayıda onarım geçirmiş ve bu onarımlar sırasında özellikle Kayseri İç Kalesi'nde, İç Kale'ye yakın yapılara ait mimari malzemeler kullanılmıştır ve bunların 27 tanesinin Selçuklu dönemine ait olduğu bilinmektedir (Bayburtluoglu, 1999, s.153).

4.2.4. Süsleme

Kayseri'deki mimari eserlerde süsleme; taçkapı, mihrap, kapı-pencere söve ve alınlıklarında yoğunlaşmıştır. Süslemenin en yoğun görüldüğü Kayseri Taçkapıları⁶⁸ kurgu olarak birbirini tekrarlar niteliktedir. Taçkapılar dar ve yukarı taşkındır ve Kölük Camii Taçkapısı hariç cephenin eksenine yerleştirilmiştir. Hepsisi mukarnas kavsaralıdır.

Şekil 202: Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifa ve Medrese taçkapıları (K. V. B. M. Arş.)

Şekil 203: Kayseri Kölük Camii taçkapısı

Şekil 204: Kayseri Huand Hatun Camii, doğu taçkapısı

⁶⁸ Değerlendirme kapsamında; Gevher Nesibe Darüşşifa, Kölük Camii, Huand Hatun Camii(batı/doğu) ve Medrese, Hacı Kılıç Camii ve Medrese ve son olarak Sâhabiye Medrese taçkapıları incelenmiştir.

Şekil 205: Kayseri Huand Hatun Külliyesi, medrese ve cami batı cephe ve taçkapıları (K. V. B. M. Arş.)

Şekil 206: Kayseri Sâhabiye Medresesi ön/güney cephe genel görünüş, Ağustos 2010

Kayseri yapılarında geometrik bezeme yoğun, bitkisel bezeme geometrik bezemeye göre daha kısıtlı, figürlü bezeme ise nadir görülür. Geometrik bezeme özellikle taçkapı ve mihraplardaki süsleme bordürlerinde kırık ve düz çizgilerin oluşturduğu yıldız ve çokgen kompozisyonların çeşitlemeleri şeklindedir. Bitkisel süsleme daha çok kavsara kuşatma kemerlerinden birinde, basık girişli giriş kapılar üzerinde ve sütunçe başlıklarında görülür. Ancak girift bitkisel süsleme⁶⁹ hemen hemen hiç görülmez. Figürlü bezemeye 13. yüzyılın ilk yarısında pek rastlanmaz. Sadece Huand Hatun Medrese ve cami kuzey duvarlarındaki çörtenler aslan başı şeklindedir. Ancak yüzyılın ikinci yarısında mimari bezemede İlhanlı etkisiyle birlikte figürlü kompozisyonlara Kayseri yapılarında çokça yer verilmiştir.

Ortaçağ Anadolu Türk Mimari Taş Süslemesi'nde bir Kayseri ekolünden bahsetmek mümkündür. Yüzeysel, keskin sırtlı şeritler şeklindeki oyma tekniği ve girift yıldız, çokgen kesitli kompozisyonlar içeren geometrik süsleme, Kayseri'ye özgüdür. Bu yönüyle klasik Selçuklu üslubunu temsil eder ve plastik üsluptan uzak kalmasıyla da Erzurum, Sivas ve Konya örneklerinden ayrılır (Ögel, 1966, s. 33, 69; Arık, 1971, s. 11; Öney, 1978, s. 13; Mülayim, 1983, s. 36, 56, 64).

Kurgu ve süsleme kompozisyonu bakımından örneğimize en çok benzeyen taçkapılar, Kayseri Huand Hatun Külliyesi medrese ve cami batı taçkapılarıdır. En geniş bordürlere, kırık ve düz çizgilerin oluşturduğu yıldız ve çokgen kesitlerinden oluşan kompozisyon hakimdir. Hacı Kılıç Medrese taçkapısındaki yalancı yazı görünümlü bordür örneği, Huand Hatun ve Sivas Çifte Minareli Medrese taçkapılarında da görülür (Ögel, 1966, s. 69; Şahinoğlu, 1977, s. 53). Huand Hatun Medresesi, Hacı Kılıç Camii ve Medresesi taçkapı kavsara kuşatma kemerlerinden biri geometrik diğeri bitkiseldir ve bu süsleme geleneği Kayseri bölgesinde sıkça görülür⁷⁰ (Ünal, 1982, s. 43-47). Taşların üst kısımlarının yatay bir parçayla yan duvarlara tutturulma tekniği olan Zigzag geçmeli kemer taşı tutturulma tekniğinin beş örneğin beşi de (Kölük Camii, Huand Hatun Camii batı, Hacı Kılıç Camii ve Medresesi, Sâhabiye Medresesi) Kayseri'dedir (Ünal, 1982, s. 48).

⁶⁹ Girift bitkisel süsleme Huand Hatun Türbesi'nde görülür (Arık, 1993, s. 175).

⁷⁰ Aynı bezeme örneği Karatay Hanı avlusunda da vardır (Ünal, 1982, s. 43). Hacı Kılıç (cami-medrese), Huand Hatun (medrese, cami batı ve doğu) ve Sâhabiye Medresesi basık kemerli giriş kapıları üzerindeki bitkisel süslemede yine Kayseri'ye özgüdür.

Süslemede mukarnas; Hacı Kılıç ve Sâhabîye Medresesi'nde bordür, Ali Cafer Kümbeti kible penceresinde, Kutlu Hatun, Döner ve Huand Hatun Kümbet'inde poligonal gövdeden külaha geçişte mukarnaslı friz şeklinde karşımıza çıkar (Ögel, 1966, s. 70; Çakmakoglu, 1997, s. 264).

Yazı, Selçuklu mimari bezemesinde ayrı bir yere sahiptir. Yazı kuşakları, Hacı Kılıç Camii ve Medrese, Huand Hatun Camii batı, Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifa, Sâhabîye taçkapıları, Gevher Nesibe türbe, Ulu Camii minaresinde kuşak şeklinde görülür.

Kayseri yapılarından çini bezeli örneklerden birçoğu günümüze gelememiştir⁷¹. Kölük Camii mihrabı çini mozaiktir.

4.2.5. Bânî-Sanatçı İlişkisi

Değerlendirme kapsamında bir külliye olarak ele aldığımız Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi'nin, Kayseri Külliyesi içerisindeki yeri ve önemini incelerken Kayseri Külliyelerini, bânî-sanatçı ilişkisi çerçevesinde de değerlendirmenin uygun olduğu görüşündeyiz.

Kayseri'de Ortaçağ Türk Dönemi çerçevesinde incelediğimiz külliye yapıları içerisinde (Cami-i Kebir/Ulu/Sultan Camii, Gevher Nesibe Darüşşifa ve Medresesi, Kölük Camii ve Medresesi, Lalâ Muslihittin Camii, Avgunu Medresesi, Huand Hatun Külliyesi, Hacı Kılıç Camii ve Medresesi, Sâhabîye Medresesi) Lalâ Muslihittin Camii'nin kitabesi okunamadığı ve Avgunu Medresesi'nin⁷² ise kitabesi olmadığı için bânîsi bilinmemektedir.

Yapılar incelendiğinde en önemli üç yapının sultan/hükümdar soyundan gelen kadınlar tarafından yaptırılmış olması dikkat çekicidir. Bunlardan ilki 1205 tarihli II. Kılıç Arslan'ın kızı Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in kız kardeşi Gevher Nesibe'nin vasiyeti ile inşa edilen Gevher Nesibe Darüşşifası'dır. Daha sonra Dânişmendîler'e ait olan ama ilk bânîsinin kim olduğu bilinmeyen Kölük Camii ve Medresesi gelir. Kölük

⁷¹ Keykubadiye Sarayı, Huand Hamamı ve birçok türbede çini kullanıldığını kaynaklardan ve araştırmalardan biliyoruz.

⁷² 13. yüzyılın ilk yarısında yapıldığı, Medresenin isminin Kayseri Bölgesinde su kaynakları için kullanılan "Avgun" ya da "Abgın" kelimelerinden gelebileceği görüşü hakimdir. Araştırmacılar, bu bölgede bir su kaynağının bulunmasından dolayı bu ismi almış olabileceği görüşündedirler (Eravşar, 1998, s. 251).

Külliyesi 1210-11 yıllarında Dânişmendli Meliki Muzafferüddin Yağıbasanoğlu Mahmud'un kızı Atsız elti Hatun tarafından onarılmıştır. Son olarak 1237-38 tarihli Anadolu Selçuklu topraklarında ve Kayseri'de yapı sayısındaki çokluk ve çeşitlilik ile en büyük külliye kabul edilen, Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın eşi ve Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in annesi tarafından inşa ettirilen ve kendi adıyla anılan Huand Hatun Külliyesi gelir. Atsız Elti Hatun ve Gevher Nesibe'nin başka yapı yaptırıp yaptırmadığı tartışmalıdır ancak Mahperi Huand Hatun'un⁷³ Tokat, Yozgat bölgelerinde çok sayıda han inşasında bulunması, yaşadığı dönemde siyasi ve ekonomik gücünü göstermesi bakımından önemlidir. Aynı şekilde, Dânişmendli Meliki Mehmed Gâzi tarafından inşa ettirilen ve 1205-6 tarihinde diğer bir Dânişmendli Meliki Yağıbasanoğlu Muzâfferreddin Mahmud tarafından onarılan Cami-i Kebir/Sultan/Ulu Camii'nin, iki bânîsi de sultan ailesindendir.

Diğer üç yapının inşası ise, sultan soyundan değil saray çevresinde önemli görevleri bulunan üç isme aittir. Lalâ/Lalâ Muslihittin Camii'nin adından dolayı bânîsinin Bedreddin Muslih⁷⁴ olabileceği görüşü hakimdir. Bedreddin Muslih kaynaklarda Selçuklu Sultanı II. Alâeddin Keykubâd'ın Lalası ve Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in hadimi olarak tanıtılır (İbn Bîbî, 1996b, s. 136, 154; Eravşar, Sönmez, 1995, s. 257-262; 1998, s. 178). 1242-43 tarihli Konya Sırçalı Medrese'nin bânîsi yine Bedreddin Muslih'tir. Konumuzu oluşturan 1249 tarihli Hacı Kılıç Camii ve Medresesi'nin bânîsi Tus'lu Ali oğlu Ebû'l Kasım'dır. Kaynaklarda sıfatı "Melikü'z-Züamâ"/Tımar Sahipleri Meliki" olarak geçmektedir. Görevi gereği saraya yakın bir isimdir. Ebû'l Kasım Tokat merkezde kendi adıyla anılan türbeninde bânîsidir. Son olarak 1267-8 tarihli Sâhabiye Medresesi'nin bânîsi, Sâhip Ata ünvanıyla bilinen Selçuklu veziri Hüseyin oğlu Sâhip Ata Fahreddin Ali, Anadolu Selçuklu Devleti'nin son günlerinde önemli görevler üstlenmesi bakımından önemlidir. Akşehir Taş Medrese (1250), Konya'da Sâhip Atâ Camii (1258), İnce Minareli Medrese/Darülhadişi (1258), Ilgın Kaplıcası (1267) ve Sivas Gök Medrese'nin de bânîsidir (Tuncer, 1988, s. 42). Bunlardan Konya'daki ve Sivas'daki yapıların mimarı bellidir.

⁷³ Huand Hatun'un yaptırmış olduğu diğer yapılar; Tokat-Yozgat arasında birçok kervansaray yaptırmıştır. Tokat'ın Pazar İlçesi'nde yakınında bulunan 1239 tarihli Hatun Hanı, 1240 yılında aynı yol üzerinde Karamağara yakınında yapılmış Çınçanlı Sultan Hanı, Çekerek Suyu ve İbipse Hanları bunlardan bazılarıdır. Kayseri İncesu İlçesi'ndeki Tekke Dağı üzerindeki Şeyh Turesan Zaviyesi'nin bânîsi yine Huand Hatun'dur (Çayırdağ, 2001, s. 98).

⁷⁴ Ayrıca adı en çok Keykubad'ın ölümünde geçer. Aksaray, Keykubad'ın ölümünden Bedreddin Muslih'i sorumlu tutar (Anonim/Aksaray, s. 135; İbn Bîbî, 1996b, s. 136, 154; Eravşar, 1998, s. 178)

Gerek değerlendirme kapsamında incelediğimiz yapılar ve gerekse diğer yapılar göz önünde bulundurulduğunda Kayseri yapılarının mimarı/sanatçısından çok bânîsinin öncelendiği görülür. Bu bağlamda Kayseri yapılarında anonimlik esastır denilebilir. Sadece 1247 tarihli Çifte Kümbet/Melike Adile Kümbeti kuzeybatı cephesinde bir mimar⁷⁵ adı ve 1339 tarihli Köşk Medrese’de kümbet kapısının sağ tarafındaki sütunce başlığında “Ferra oğlu” şeklinde mimarın adı bellidir (Çakmakoglu, 1997, s. 98, 131). Kayseri yapılarındaki taşçı işaretlerinin çokluğu ve çeşitliliği bu görüşümüzü destekler niteliktedir (Kuban, 1965, s. 101). Sanatçı ya da mimar muhtemelen yapının bânîsinin isteği üzerine adını gizli tutmuştur. Ayrıca Kayseri’nin birçok kervan yolunun kavşağında yer alması, muhtemelen şehre çok sayıda sanatçının giriş çıkışını da beraberinde getirmiştir. Plan şemalarında İran’dan Suriye’ye kadar uzanan etki, taşçı işaretlerinde ve süslemedeki (figürlü/geometrik/bitkisel) çeşitlilik, bize; Kayseri’de kalıcı değil konar-göçer sanatçıların sayıca daha çok olduğu fikrini verir.

⁷⁵ Araştırmacı Sönmez, mimarın adını Yusuf bin Musa olarak okumuştur (Sönmez, 2006, s. 128).

5. SONUÇ

Kayseri ve çevresi eski çağlardan günümüze kadar yerleşime sahne olmuştur. M. Ö. 11. yüzyıldan itibaren özellikle ticari alanda önemli bir yerleşim merkezi olan Kayseri, 1071 Malazgirt Savaşı ile birlikte Türkler'e ev sahibi olmuştur. Ortaçağ Türk Dönemi boyunca sırasıyla Danişmendli, Selçuklu, Eratna Devletleri'ne başkentlik yapmış, sonraki dönemlerde ise Kadı Burhaneddin Devleti, Karamanoğulları, Dulkadiroğulları arasında nüfuz mücadeleleri nedeniyle sık sık el değiştirmiştir.

13. yüzyıl Selçuklu döneminde “*Dar'ül Mülk*” ve “*Dar'ül Feth*” ünvanını alan şehirde geniş çaplı imar faaliyetleri gerçekleşmiştir. Türk fethi öncesinde Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi bir “kale-kent” olan Kayseri şehri, Türkler'in yerleşmesiyle birlikte birçok değişiklik geçirmiştir. İç Kale olarakta anılan kale içerisine bir cami inşa edilmiş ve zamanla yerleşim surların dışında da devam etmiştir. 12. yüzyıl boyunca surların güney batısına doğru gelişen şehir, 13. yüzyıl başında kuzeye yönelmiştir. Konumuz açısından önemli olan 13. yüzyılda sur dışı iskanın nasıl ve ne yönde olduğunu kesin bilmemekle birlikte, İç kale idari ve savunma amaçlı kullanılırken dış kale ise yerleşimi oluşturmıştır.

Hacı Kılıç Camii ve Medresesi 1249 tarihinde surların kuzeyinde inşa edilmiş ve 13. yüzyıldan Osmanlı devrine kadar banisinin adı olan Mevlana Tusî Mahallesi olarak anılmıştır. Ortaçağda, bugün İstasyon Caddesi'nin bulunduğu yerde, şehre kuzeyden ulaşan ipek yolunun varlığı sonucu gelişen ticari hareketlilik yerleşimin kuzeye doğru kaymasını hızlandırmıştır. Gevher Nesibe Darüşşifa ve Medresesi, Avgunu ve Sahabiye Medreselerinin şehrin kuzeyinde inşa edildiklerini göz önünde bulundurursak, bu bölgede özellikle eğitim amaçlı düşünülmüş olmalıdır.

Hacı Kılıç Külliyesi'nde, mihrap önü kubbeli, mihraba/kible duvarına dik ve beş sahınlı cami ile tek katlı, iki eyvanlı, açık avlulu, üç yandan revaklı medrese, bir ortak avlu etrafında birleşmiştir. Büyük Selçuklu Devleti'nin cami geleneği ile Kuzey Suriye ve Mısır medrese geleneği, “cami-medrese” birleşmesi olarak Anadolu topraklarında farklı dönemler ve bölgelerde yeniden yorumlanmıştır. Anadolu'da ilk Artuklu bölgesindeki örneklerde görülen bu plan şeması, Selçuklular ile Orta Anadolu'ya taşınmış ve Beylikler ile Osmanlı dönemindeki farklı kurgularla son bulmuştur.

Yapıda, Kayseri ve Orta Anadolu bölgesinde yaygın olan taş malzeme tercih edilmiştir. Yapıda duvar örgülerinde moloz ve kaba yonu taş, kaplama malzemesi olarak yapının cephelerinde, kemer, ayak ve lentolarında kesme ve düzgün kesme taş; Kayseri bölgesinde yaygın olmamakla birlikte, devşirme malzeme, yapıda batı ve güney cephelerde örgü malzemesi olarak kaba yonu taş ile birlikte kullanılmıştır.

Külliyede, cami ve medrese taçkapıları ile mihrapta yoğun taş bezeme yer alır. Dar ya da en geniş bordürlere yüzeysel oyma tekniğiyle işlenen ve kırık çizgilerden oluşan girift geometrik bezeme kompozisyonları Kayseri'ye özgüdür. Süslemede, yüzeyden taşkın plastik etki yansıtmayan özelliğiyle Sivas, Erzurum ve Konya örneklerinden ayrılır. Hacı Kılıç Camii ve Medrese Taçkapıları Huand Hatun Medrese ve batı taçkapısı süsleme programını yineler niteliktedir. Ancak özellikle taçkapılarda görülen bitkisel ve mukarnaslı bordür örnekleri ile İlhanlı dönemi bezeme programına geçiş niteliği taşır.

Görüldüğü gibi konum, yapı tipi, malzeme-teknik ve süsleme özelliklerini tanıttığımız Kayseri Hacı Kılıç Camii özellikle plan şeması bakımından Anadolu Türk Mimarisi içerisinde ünik bir yere sahiptir. Günümüze birçok değişim ile gelen yapıda, cami bölümü ibadet, medrese bölümü Kur'an kursu amacıyla kullanılmaktadır.

KAYNAKÇA

- ABU'L FARAC, G. (1950). *Abu'l Farac Tarihi*. (Çev. Ö. R. Doğrul). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ABU'L FARAC, G. (1954). *Abu'l Farac Tarihi*. (Çev. Ö. R. Doğrul). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ACUN, H. (1985). Manisa İshak Çelebi Külliyesi. *Vakıflar Dergisi*, XIX, 127-146.
- ACUN, H. (1999). *Manisa'da Türk Devri Yapıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- AINSWORTH, W. F. (1842). *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea, Armenia*. London: John W. Parker, West Strand.
- AKIN, G. (1990). *Asya Merkezi Mekan Geleneği*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- AKMAYDALI, H. (1985). Niğde Sungurbey Camii. *Vakıflar Dergisi*, XIX, 147-178.
- AKOK, M., ÖZGÜÇ, T. (1954). Melik-Gazi Türbesi ve Kalesi. *Belleten*, XVIII (69-72). 331-336.
- AKOK, M., ÖZGÜÇ, T. (1957). Afşin Yakınındaki Eshab-ı Kehf Külliyesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatları Tarihi Enstitüsü Yıllık Araştırmalar Dergisi*, II, 77-91.
- AKOK, M. (1959). XIII. XVII nci Yüzyıllarda Yapılmış Türk Camilerinin İç Mimarisi. *I. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi: 19-24 Ekim 1959* (s. 9-14). Ankara: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- AKOK, M. (1968). Kayseri'de Huand Mimari Külliyesinin Rölövesi. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 5-44.
- AKOK, M. (1969). Diyarbakır Ulucami Mimari Manzumesi. *Vakıflar Dergisi*, (VIII), 113-140.

- AKOK, M. (1976a). Konya Beyşehirinde Eşrefoğlu Camii ve Türbesi. *Türk Etnografya Dergisi*, XV, 5-34.
- AKOK, M. (1976b). Kayseri Şehri Tarihi İç Kalesi. *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXXIII (2), 5-38.
- AKOZAN, F. (1969). Türk Külliyesi. *Vakıflar Dergisi*, VIII, 303-308.
- AKSARAYI/AKSARAYLI K. M. (2000), *Müsameretü'l-Ahbar*, (Çev. M. Öztürk), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- AKŞİT, A. (1998). Selçuklular Devrinde Kayseri Şehrini Fiziki Yapısı. A. Aktan, A. Öztürk (Haz.). *II. Kayseri Yöresi Tarih Sempozyumu:16-17 Nisan 1998-Kayseri: Bildiriler* (s. 35-45), Kayseri: Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- AKŞİT, A. (2000). Kayseri’de Sur Dışı İskan: Külük/Gülük Mahallesi. A. Aktan, R. Tosun, A. Öztürk (Haz.). *III. Kayseri Yöresi Tarih Sempozyumu: 06-07 Nisan 2000-Kayseri: Bildiriler* (s. 1-5). Kayseri: Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- AKTAŞ, Y. A. (2007). Eşrefoğulları Beyliği Döneminde Beyşehir ve Mimari Yapıtları. *Prof. Dr. Taciser Onuk’a Armağan*. Ankara: Kültür Ajans Yayınları. 343-367.
- AL-MELİK-AL-ZAHİR. (1941). *Baypars Tarihi*, (Çev. Ş. Yaltkaya). İstanbul: Maarif Matbaası.
- ALTUN, A. (1973). Anadolu’da Artuklu Devri Medreselerinin Plan Şemaları Üzerine Notlar. *Vakıflar Dergisi*, X, 229-233.
- ALTUN, A. (1978). *Anadolu’da Artuklu Devri Türk Mimarisi’nin Gelişmesi*. İstanbul: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ALTUN, A. (1988). *Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahtarları İçin Bir Özet*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- ALTUN, A., ASLANAPA, O. (2006). Anadolu Dışı Kökenler. K. Bilici, A. U. Peker (Ed.) *Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Uygarlığı 2*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 75-82.
- ANONİM. (1952), *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi*, (Çev. F. N. Uzluk). Ankara: Örnek Matbaası.
- APAYDIN, E. (1948). *Kayseri Selçuk Anıtları*. Kayseri: Erciyes Matbaası.
- ARIK, O. (1971). Anadolu'daki Mimari Tezyinatımızda, "Arkaik" Karakter. *Önasya*, 6, 10-21.
- ARIK, O. (2003). Selçuklu Devri Anadolu-Türk Mimari Tezyinatının Karakteri. *Malazgirt Armağanı*: Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 173-177.
- ARIK, O. (2009). Selçuklu Dönemi Mimarisine Genel Bakış. A. Esen, H. Karpuz, O. Eravşar (Haz.). *Anadolu Selçuklu Şehirleri ve Uygarlığı Sempozyumu: 7-8 Ekim 2008:Konya: Bildiriler* (s. 41-49). Konya: Unimat Ofset.
- ARSEVEN, C. E. (1984). *Türk Sanatı*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- ARSLAN, S. A. (2002). Kayseri'deki Eski Mezarlıklar. M. Denктаş, Y. Özbek, A. Sağıroğlu Arslan (Haz.). *VI. Ortaçağ Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu: 08- 10 Nisan 2002- Kayseri: Bildiriler* (s. 75-94). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Matbaası.
- ARSLAN, C., ÖZBEK, Y. (2008). *Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri 1-2-3*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- ASATEKİN, G., DAĞTEKİN, E. (2008). Anadolu'da Bir Belge: Mardin Eminnedin Külliyesi. İ. Özcoşar (Haz.). *I. Uluslararası Artuklu Tarihi Sempozyumu: 25-27 Ekim 2007- Mardin, Bildiriler* (s. 253-266). Mardin: Mardin Valiliği Yayınları.
- ASLANAPA, O., DIEZ, E. (1955). *Türk Sanatı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

- ASLANAPA, O. (1991). *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişmesi*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- ASLANAPA, O. (2001). Anadolu Selçuklu Sanatı. O. Eravşar (Haz.). *I. Uluslar arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi I: Bildiriler* (s. 43-48). Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuk Araştırma Merkezi Yayını.
- ASLANAPA, O. (2004). *Osmanlı Devri Mimarisi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş.
- ASLANAPA, O. (2010). *Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- AYDIN, R. (2006). *Kayseri Mihrabları*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- AYVERDİ, E. H. (1966). *Osmanlı Mimârî Çağının Menşe'i Osmanlı Mimârîsinin İlk Devri I, Ertuğrul, Osman, Orhan Gâziler Hüdavendigâr ve Yıldırım Bâyezîd 630-805 (1230-1402)*. İstanbul: Baha Matbaası.
- BAKIRER, Ö. (2009). Anadolu Selçuklu Dönemi Mimarisinde Malzeme Seçimi ve Uygulama İçin Bazı Gözlemler. A. Esen, H. Karpuz, O. Eravşar (Haz.). *Anadolu Selçuklu Şehirleri ve Uygarlığı Sempozyumu: 7-8 Ekim 2008: Konya: Bildiriler* (s. 277-293). Konya: Unimat Ofset.
- BAKIRER, Ö., CANER, Ç. (2009). Anadolu Selçuklu Yapılarından Medrese ve Camilerde Portal. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 10, 13-29.
- BAKIRER, Ö.(1976). *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrabları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- BARKAN, Ö. L. (1962). Osmanlı İmparatorluğunda İmarat Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XXIII, 239-296.

- BARTH, H. (1860). *Reise Von Trapezunt Durch Die Nördliche Hälfte Klein-Asiens Nach Scutari Im Herbst*. Gotha: Justus Perthes.
- BAYBURTLUOĞLU, Z. (1977). Anadolu Selçuklu Dönemi Büyük Programlı Yapılarda Önyüz Düzeni. *Vakıflar Dergisi*, XI, 67-108.
- BAYBURTLUOĞLU, Z. (1993). *Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yapı Sanatçıları*, Erzurum: Erzurum Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- BAYBURTLUOĞLU, Z. (1999). Kayseri İçkalesindeki Selçuklu Dönemi Mimari Malzemesi. E. Yurttagül, L. Özen. (Haz.). *Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları: 1999-Ankara, Bildiriler* (s. 151-171). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Yayınları.
- BAYBURTLUOĞLU, Z. (2002). Anadolu Selçuklu Mimarlığı/Sanatı ve Moğol/İlhanlı Sorunsalı. M. Denктаş, Y. Özbek, A. Sağiroğlu (Haz.). *VI. Ortaçağ Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu, 08-10 Nisan 2002-Kayseri, Bildiriler* (s. 3-7). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Matbaası.
- BAYDUR, N. (1970). *Kültepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar (En Eski Çağlardan İs. s. 395 Yılına Kadar)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- BAYKARA, T. (2000). *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi (XI. XIV. Yüzyıllar)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- BAYKARA, T. (2001). Selçuklu Devri Türk Şehrinin Temel Özellikleri. O. Eravşar. (Haz.). *I. Uluslar arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi:2001-Konya, Bildiriler* (s. 149-153). Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- BAYRAM, M. (1981). Anadolu Selçukluları Devrinde Anadolu Bacıları Örgütü'nün Kurucusu Fatma Bacı Kimdir? *Bellekten*, 180, 157-172.
- BAYRAM, M. (1986). Anadolu Selçukluları Zamanında Ahi Teşkilatının Kurulması ve Gelişmesi, *Ahilik ve Esnaf Konferansları ve Seminer Metinleri Tartışmaları: İstanbul, Bildiriler* (s. 175-185). Yayılcık Matbaası.

- CAHEN, C. (1988). *The Formation of Turkey. The Seljukid Sultanete of Rum: Eleventh to Fourteenth Century*. (P. M. Holt Çev.). Essex : Pearson Education.
- CAHEN, C. (1984). *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*. (Y. Moran Çev.). İstanbul: E Yayınları Tarih Dizisi.
- CANTAY, G. (1992). *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- CANTAY, G. (2000). Kayseri Kervanyolları II. A. Aktan, R. Tosun, A. Öztürk (Haz.). *III. Kayseri Yöresi Tarih Sempozyumu: 06-07 Nisan 2000-Kayseri, Bildirler* (s. 73-83). Kayseri: Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- CANTAY, G. (2002). *Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- CANTAY, T. (1985). Kayseri’de Talas Yolu Üzerinde Bazı Kalıntıların Değerlendirilmesi. *Tarih ve Toplum*, 22, 19-23.
- CEZAR, M. (1977). *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ÇAKMAKOĞLU, K. A. (1997). *Fetihten Osmanlı Dönemine Kadar Kayseri’de Türk Devri Mimarisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÇAYIRDAĞ, M. (1987). Mimar Sinan’ın Kayseri’deki Eserleri. *I. Kayseri Kültür ve Sanat Konuşmaları ve Tebliğleri: 7-13 Nisan-Kayseri, Bildiriler* (s. 76-79). Kayseri: Kayseri Belediye ve Özel İdare Birliği Yayınları.
- ÇAYIRDAĞ, M. (2001). *Kayseri Tarih Araştırmaları*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- ÇAYIRDAĞ, M., KODAN, H. (t.y.) *Kayseri*. Kayseri’de Eski Eserleri, Müzeleri ve Turizmi Sevenler Derneği Yayınları.
- ÇETİNKAYA, H. (2009). *Danışmendliler ve Kayseri’deki Sosyo-Kültürel Mirasları*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

- DANIK, E. (2009). Mazgirt Elti Hatun Camisi ve Türbesi Hakkında Yeni Bir Değerlendirme. *X. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri. 03.06. 2006 Ankara, Bildiriler* (s. 263-282). Ankara: Gazi Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Yayınları.
- DARKOT, B. (1955). Kayseri. *İslam Ansiklopedisi VI*. İstanbul: Maarif Basımevi. 484-491.
- DEMİRALP, Y. (1996). *Akşehir ve Köylerindeki Türk Anıtları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- DEMİRALP, Y. (1999). *Erken Devir Osmanlı Medreseleri (1300-1500)*. Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- DEMİRALP, Y. (2002). Osmanlı Öncesi Anadolu Medreselerinde Mescid. *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu Prof. Dr. Gönül ÖNEY'e Armağan 10-13 Ekim 2001-İzmir: Bildiriler* (s. 221-228). İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- DEMİRCAN, Ö. Y. (1992). *Tahrir ve Evkaf Defterlerine Göre Kayseri Vakıfları*. Kayseri: Kayseri Vakıflar Bölge Müdürlüğü Yayınları.
- DICKIE, J. (1987). Allah and Eternity: Mosques, Madrasas and Tombs. G. Michell (Ed.). *Architecture of the Islamic World. Its History and Social Meaning* (p. 18-19). London: Thames and Hudson Ltd.
- DOĞAN, Ş. D. (2000). İlhanlı Dönemi Yapılarında Bezeme Anlayışı. *1999 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları. Ankara, Bildiriler* (s. 101-117). Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Anadolu Medeniyetleri Yayınları.
- DOĞAN, Ş. N. (2003). Bezemeye Bakış: Anadolu'da İlhanlı İzleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 20(1), 150-166.
- DOĞAN, Ş. N. (2006). Kültürel Etkileşim Üzerine: Karamanoğulları-Memluklu Sanatı. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 23(1), 131-149.

- DOĞAN, Ş. N., YAZAR, T. (2007). Ortaçağ Anadolu Türk Mimarisinde Devşirme Malzeme Kullanımı. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 24(1), 209-230.
- DOĞAN, Ş. N. (2008). *Isparta'da Selçuklu ve Beylikler Dönemi Mimarisi*. Isparta: T. C. Isparta Valiliği İl Kültür ve Turizm müdürlüğü Yayınları.
- DURUKAN, A. (1988). *Balat, İlyas Bey Camii*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- DURUKAN, A. (1995). Artuklu Mimarisinin Düşündürdükleri. 9. *Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi: 23-27 Eylül 1991-İstanbul, Bildiriler* (s. 51-62). Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ESTERABADÎ Aziz B. Erdeşir-i (1990). *Bezm u Rezm*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ECER, A. V. (2001). *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Kayseri Kültür ve Tarihi*. Ankara: T.D.V. Yayın Matbaacılık.
- ELDEM, H. E. (1982). *Kayseri Şehri (Selçuklu Tarihinden Bir Bölüm)*. K. Göde (Haz.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- EMRE, K. (2011a). Anadolu'nun Önsözü Kültepe Kaniş-Karumu Asurlular İstanbul'da. S. Kangal, F. Kulakoğlu (Ed.). *Kaniş'in Keşfinin Hikayesi* (s. 20-23). İstanbul: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- EMRE, K. (2011b). Anadolu'nun Önsözü Kültepe Kaniş-Karumu Asurlular İstanbul'da. S. Kangal, F. Kulakoğlu (Ed.). *Hitit Sanatında Kültepe/Kaniş'in İzleri* (s. 154-158). İstanbul: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- ERAVŞAR, O. (1998). *Ortaçağda Kayseri Kent Dokusunun Gelişimi*. Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi, Konya.
- ERAVŞAR, O. (2000). *Seyahatnamelerde Kayseri*. Kayseri: Kayseri Ticaret Odası Yayınları.

- ERAVŞAR, O. (2006). Kayseri. K. Bilici, A. U. Peker (Ed.) *Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Uygarlığı 2* (s. 239-243). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ERAVŞAR, O. (2009). Ortaçağ Anadolu Kentlerinde Değişim ve Gelişim. *Anadolu Selçuklu Şehirleri ve Uygarlığı Sempozyumu: 7-8 Ekim 2008-Konya: Bildiriler* (s.259-276). Konya: Unimat Ofset.
- ERDMANN, K. (1959). XIII. Yüzyıl Anadolu Camiinin Hususi Durumu. *I. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi: 19-24 Ekim 1959 Ankara, Bildiriler* (s. 18-20). Ankara: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- ERKİLETLİOĞLU, H. (2006). *Geniş Kayseri Tarihi*. Kayseri: Bel-Sin Eğitim, Hizmet, Güzelleştirme ve Yardım Vakfı Kültür Yayını.
- ERKİLETLİOĞLU, H. (2001). *Kayseri Kitabeleri*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- EVLİYA ÇELEBİ (2010). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne* Cilt 3(1). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
- FİDAN, S. Ö. (2007). *Kayseri Şer'iyye Sicilleri'nde Adı Geçen Yapılar. (Günüümüze Ulaşan ve Ulaşamayan Yapılar)*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- GABRIEL, A. L. (1931). *Monuments Turcs D'Anatolie I*. E. De Bocard (Ed.). Paris: Du Ministere Turc de Linstruction Puplique.
- GABRIEL, A. L. (1954). *Kayseri Türk Anıtları*, (A. Tütenk, Çev.). Kayseri (1931).
- GABRIEL, A. L. (2009). *Kayseri Türk Anıtları*. F. Yaman (Haz.), (Çev. A. Tütenk). Kayseri: Kayseri Enstitü Derneği Yayınları. (1931).
- GOODWIN, G. (1971). *A History of Ottoman Architecture*. London: Thames and Hudson Ltd.

- GÖDE, K. (1994a). Selçuklu Türkiye'si Şehirlerinin Özellikleri. *II. Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri: 20-22 Mayıs 1993-Konya, Bildiriler* (s. 55-59). Konya: Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- GÖDE, K. (1994b). Mısır Türk Sultanı Baybars'ın Anadolu Seferi ve Kayseri'ye Gelişi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5, 83-98.
- GÖDE, K. (1995). Anadolu'da Cengizli ve İlhanlı Hakimiyeti Dönemine Genel Bir Bakış (1239-1327). *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 165-190.
- GÖDE, K. (1998). Alâeddin Keykubâd ve Kayseri. *Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi*, 3, I. Alaeddin Keykubad Özel Sayısı, 61-65.
- GÖDE, K. (2000a). *Eratnalılar (1327-1381)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- GÖDE, K. (2000b). Kayseri ve Yöresindeki Tarihi Mekanların Düşündürdükleri. A. Aktan, R. Tosun, A. Öztürk (Haz.). *III. Kayseri Yöresi Tarih Sempozyumu: 06-07 Nisan 2000-Kayseri, Bildiriler* (s. 165-171). Kayseri: Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- GÖKBİLGİN, T. (1950). XVI. Asır Başlarında Kayseri Şehri ve Livası. *60. Yıl doğum Yılı Münasebetiyle Zeki Velidi Togan'a Armağan*. İstanbul: Maarif Basımevi. 93-108.
- GRABAR, O. (1988). *İslam Sanatının Oluşumu*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- GÜÇLÜAY, S. (1997). Selçuklular Dönemi Kayseri'nin Ticari İmkanları. A. Aktan, A. Yuvalı, R. Tosun (Haz.). *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu: 11-12 Nisan 1996-Kayseri, Bildiriler* (s. 103-109). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Matbaası, 103-109.
- GÜNDOĞDU, H. (1986). *Dulkadirli Beyliği Mimarisi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

- HAMILTON, W. J. (1842). *Researches in Asia Minor, Pontus, and Armenia; with Some Account of Their Antiquities and Geology*. London: John Murray, Albemarle Street.
- HAMMER, J. V. (1984). *Osmanlı Devleti Tarihi*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- HASOL, D. (2008). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. İstanbul: Yem Yayın.
- HASSAN, H., ÖDEKAN, A. (1989). *Türkiye Tarihi 1 Osmanlı Devletine Kadar Türkler*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- HERZFELD, E. (1942). *Damascus: Studies in Architecture- I*. A. Arbor (Ed.). [Şam: Mimaride Çalışmalar-I.]. *Ars Islamica*, IX, 1-53.
- HERZFELD, E. (1946). *Damascus: Studies in Architecture- III*. A. Arbor (Ed.). [Şam: Mimaride Çalışmalar-III.]. *Ars Islamica*, XI, 1-71.
- HERZFELD, E. (1948). *Damascus: Studies in Architecture- IV*. A. Arbor (Ed.). [Şam: Mimaride Çalışmalar-IV.]. *Ars Islamica*, MCMXLVIII, 118-138.
- HOLT, P. M. (1999). *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Kadar Yakındoğu* (Ö. Arıkan, Çev.). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Tarih Vakfı Yayını. (1986).
- HÜLAGÜ, M. M., KESKİN, M. (t.y.). *Geçmişteki İzleriyle Kayseri*. Kayseri: Mgrup Matbaacılık.
- İBN BATUTA. (1999). *İbn Batuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler*. İ. Parmaksızoğlu (Haz.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İBN BÎBÎ. (1996a). *El Evamirü'l-Ala'ie Fi'l-Umuri'l-Ala'ie (Selçuk Name) I*, M. Öztürk (Haz.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İBN BÎBÎ. (1996b). *El Evamirü'l-Ala'ie Fi'l-Umuri'l-Ala'ie (Selçuk Name) II*, M. Öztürk (Haz.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İLTER, F. (1969). *Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde 12. ve 13. Yüzyıl Artukoğulları Medreselerinin Yeri*. *Vakıflar Dergisi*,(VIII), 197-208.

- İNAN, A. (1956). Kayseri'nin 749 Yıllık Şifaiye Tıp Medresesi. *Belleten*, XX (77-80), 217-222.
- İPEKOĞLU, B. (2001). Anadolu Selçuklu Dönemi Birleşik İşlevli Yapıları İçin Bir Değerlendirme Yöntemi. O. Eravşar (Haz.) *I. Uluslar arası Selçuklu Kültür ve Medeniyet Kongresi, Konya, Bildiriler* (s. 407-690). Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- KAHRAMAN, K. (1996). *İnegöl İshak Paşa Külliyesi*. Bursa: İnegöl Belediyesi Yayınları.
- KARABİBEROĞLU, Ü. (1997). *Kastamonu İsmail Bey Külliyesi*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- KARAMAĞARALI, H. (1976). Kayseri'deki Hunad Camiinin Restitüsyonu ve Hunad Mamzumesinin Kronolojisi Hakkında Bazı Mülahazalar. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*,(21), 199-245.
- KARAMAĞARALI, H. (1982). Sâhip Atâ Câmii'nin Restitüsyonu Hakkında Bir Deneme. *Röleve ve Restorasyon Dergisi*, 3, s. 49-76.
- KATOĞLU, M. (1967). XIII. Yüzyıl Türk Mimarisinde "Külliye". *Belleten*, XXXI (121-124), 335-344.
- KAYMAZ, N. (1970). *Pervâne Mu'inü-d-dîn Süleyman*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- KAYMAZ, N. (2009). *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-Dîn Keyhüsrev ve Devri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- KAYSERİ İL YILLIĞI (1968). Kayseri Valiliği Yayınları.
- KILKIŞ, H. H. (1939). *Anadolu (Selçukluları) n dan Kayseri ve Civarını İlgilendiren Notlar*. Kayseri: Kayseri Halkevi Neşriyatı.
- KODAN, H. (1988). Kayseri Müzesindeki Eski Tunç Çağı Defnesi. *Belleten*, LI(199-201), 581-584.

- KÖYMEN, M. A. (1998). *Selçuklu Devri Türk Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KUBAN, D. (1965). *Anadolu Türk Mimarisi'nin Kaynak ve Sorunları*. İstanbul: İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- KUBAN, D. (2006). Mimarî Tasarım. K. Bilici, A. U. Peker (Ed.) *Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Uygarlığı 2*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 83-110.
- KUBAN, D. (2008). *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- KUBAN, D. (2010). *Divriği Mucizesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- KULAKOĞLU, F. (2011). Anadolu'nun Önsözü Kültepe Kaniş-Karumu Asurlular İstanbul'da. S. Kangal, F. Kulakoğlu (Ed.). *Kültepe Kaniş-Karumu: Anadolu'nun En Eski Uluslararası Ticaret Merkezi* (s. 40-51). İstanbul: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- KURAN, A. (1969). *Anadolu Medreseleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KURAN, A. (1989). Karamanlı Medreseleri. *Vakıflar Dergisi*, VIII, 209-224.
- KÜÇÜKCAN, İ. (t.y.). *Nacolea'dan Seyitgazi'ye Seyyid Battal Gazi Külliyesi ve Vakfı*. Eskişehir: Seyyid Battal Gazi Vakfı Yayınları.
- KÜHNEL, E. (1966). *Islamic Art and Architecture*. New-York: Cornell University Press.
- KÜRKÇÜOĞLU, E. (1998). Kayseri'nin Türkleşmesi ve Selçuklu Hakimiyeti. A. Aktan, A. Öztürk (Haz.). *II. Kayseri Yöresi Tarih Sempozyumu:16-17 Nisan 1998-Kayseri, Bildiriler* (s. 317-322). Kayseri: Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- MEINECKE, V. (1987). Egypt. G. Michell (Ed.). *Architecture of the Islamic World. Its History and Social Meaning* (p. 222-229). London: Thames and Hudson Ltd.

- MERÇİL, E., SEVİM, A. (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- MÜDERRİSOĞLU, F. (1993). *16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İnşa Edilen Menzil Külliyesi*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi.
- MÜLAYİM, S. (1982). *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- NAZİF, A. (1987). *Kayseri Tarihi (Mir'at-i Kayseriyye)*. Kayseri: Kayseri Özel İdare ve Kayseri Belediyesi Birliği Yayınları.
- ORAL, M. Z. (1953). Kayseri'de Kubadiye Sarayları. *Belleten*, XVII(65-68), 501-517.
- OSTROGORSKY G. (1981). *Bizans Devleti Tarihi (Çev. Fikret Işıltan)* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖDEKAN, A. (1977). *Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Mimarisinde Mukarnaslı Portal Örtüleri*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- ÖGEL, S. (1963). Osmanlı Devrinde Türk Külliyesi. *Türk Kültürü*, XI, 37-41.
- ÖGEL, S. (1966). *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ÖGEL, S. (1986). *Anadolu Selçuklu Sanatı Üzerine Görüşler*. İstanbul: Matbaa Teknisyenleri Basımevi.
- ÖGEL, S. (1988). Anadolu Selçuklu Sanatı Ortamı. *IX. Türk Tarih Kongresi: 21-25 Eylül Ankara*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ÖGEL, S. (2006). Taçkapılar. K. Bilici, A. U. Peker (Ed.) *Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Uygarlığı 2*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 469-486.
- ÖNEY, G. (1966). Kayseri Hacı Kılıç Cami ve Medresesi. *Belleten*, XXX(119), 377-390.

- ÖNEY, G. (1968). Anadolu Selçuk Mimarisinde Antik Devir Malzemesi. *Anadolu*, XII, 17-26.
- ÖNEY, G. (1978). *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ÖNGE, Y. (1968). Konya-Beyşehir’de Eşrefoğlu Süleyman Bey Hamamı. *Vakıflar Dergisi*, VII, 139-144.
- ÖNGE, Y. (1969). Kayseri Huand (Mahperi Hatun) Külliyesinin Hamamı ve Yeni Bulunan Çini Tezyinatı. *Önasya*, 4(47), 9-12.
- ÖNGE, Y. (1984). Konya Sahip Ata Hankahı. *Suut Kemal Yetkin’e Armağan*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Armağan Dizisi.
- ÖZBİDECİLER, A. (1996). *Kayseri Kölük Camii ve Medresesi*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- ÖZGÜÇ, T. (1958). Kültepe ve Horoztepe Kazıları. *Türk Arkeoloji Dergisi*, VIII (1), 26-27.
- ÖZGÜÇ, T. (1999). *Kültepe-Kaniş/Neşa Sarayları ve Mabetleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖZGÜÇ, T. (2005). *Kültepe, Kaniş*. İstanbul: Neşa/Yapı Kredi Yayınları.
- ÖNKAL, H. (1996). *Anadolu Selçuklu Türbeleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- ÖZKARCI, M. (1996). *Afyon-Çay’da Ebul-Mücahid Yusuf Külliyesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÖZKEÇECİ, İ. (1993). *Kayseri Cami Mimarisinde Mimber-Minareler*. Kayseri: Türkiye Diyanet Vakfı Kayseri Şubesi Yayınları.
- ÖZKEÇECİ, İ. (1997). *Tarihi Kayseri Cami ve Mescidleri*. Kayseri: Kayseri Kocasınan Belediyesi Yayınları.

- ÖZSAYINER, Z. C. (2006). Mimaride Yazı. K. Bilici, A. U. Peker (Ed.) *Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Uygarlığı* 2, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 239-243.
- RAMSAY, W. M. (1960). *Anadolunun Tarihi Coğrafyası*.(Çev. M. Pektaş). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- REDFORD, S. (2008). *Taşa Yazılan Zafer Antalya İçkale Surlarındaki Selçuklu Fetihnamesi*. Antalya: AKMED yayınları.
- SATOĞLU, A. (2002). Hacı Kılıç Camii ve Medresesi. *Kayseri Ansiklopedisi*, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 488-489.
- SAUVAGET, J. (1939). *Répertoire Chronologique D'épigraphie Arabe*, C. MCMXLI-MCMXLII, Le Caire: Imprimerie de L'institut Français D'archéologie Orientale.
- SCHACHT, J. (1959). Merdiven-Minare. I. *Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi: 19-24 Ekim 1959, Ankara, Bildirler* (s. 37-38). Ankara: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- SCHNEIDER, G. (1980). *Geometrische Bauornamente der Seldschuken in Kleinasien*. Wiesbaden: Ludwig Reichert Verlag.
- SÖNMEZ, Z. (2006). Yapı Faaliyetlerinin Organizasyonu: İşveren, Mimar ve Sanatçılar. K. Bilici, A. U. Peker (Ed.) *Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Uygarlığı* 2, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 127-136.
- SÖZEN, M. (1970). *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri*. İstanbul: İ.T.Ü. Matbaası.
- SÖZEN, M., TANYELİ, U. (1992) *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- STRABON (1993). *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XII-XIV)*. (Çev. Adnan Pekman). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- SUBAŞI, M. İ. (2003). *Bu Şehrin Hikayesi*. Kayseri: Kayseri Ticaret Odası Yayınları.

- SÜMER, F. (1985). *Yabanlu Pazarı Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.
- SÜMER, F. (2006). *Eski Türklerde Şehircilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- ŞAHİN, H. İ. (2007). *İlk Arap ve Türk Akınlarında Kayseri*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- ŞAHİNOĞLU, M. (1977). *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Yazının Dekoratif Eleman Olarak Kullanılışı*. İstanbul: Apa Ofset.
- ŞAMAN, N., YAZAR, T. (1991). Kayseri Köşk Hanıkahı. *Vakıflar Dergisi*, XXII, 301-314.
- TANYELİ, U. (1987). *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11. -15. yy)* İstanbul: İ.T.Ü Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi.
- TUNCER, O. C. (1986a). *Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar*. Ankara.
- TUNCER, O. C. (1986b). *Anadolu Kümbetleri -1- Selçuklu Dönemi*. Ankara: Güven Matbaası.
- TUNCER, O. C. (1988). *Kayseri Sahip Ata Medresesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- TUNCER, O. C. (1997). Kayseri Yedi Selçuklu Taçkapısında Geometrik Düzen. *Vakıflar Dergisi*, XXVI, 108-152.
- TURAN, O. (1947). Selçuk Devri Vakfiyeleri I. Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı, *Belleten*, XI(41-44), 197-221.
- TURAN, O. (1948). Selçuk Devri Vakfiyeleri III. Celaleddin Karatay ve Vakfiyeleri, *Belleten*, XII(45-48), 17-170.
- TURAN, O. (1988). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar Metin, Tercüme ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- TURAN, O. (2010a). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A. Ş.

- TURAN, O. (2010b). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.
- TURAN, Ş. (1990). *Türkiye-İtalya İlişkileri I, Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine*. İstanbul: Metis Yayınları.
- TÜRKMEN, K. (1998). *Kayseri Arkeoloji Müzesinde Bulunan Eratna Beyliği Sikkeleri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- USUL, D. İ. (2007). *Selçuklular Zamanında Kayseri'de İlmi ve Kültürel Faaliyetler*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- UYSAL, A. O. (1985). Adana Ulu Camii. *Vakıflar Dergisi*, XIX, 277-284.
- UYUMAZ, E. (2003). *Sultan I. Alâeddin Keykubâd Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220-1237)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- UZUNÇARŞILI, H. İ. (1937). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Siyasi İdari Fikri İktisadi, Hayat; İlmi ve İctimai Müesseseler; Halk ve Toprak*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- UZUNÇARŞILI, H. İ. (1968a). Sivas-Kayseri Dolaylarında Eretna Devleti. *Belleten*, XXXII(125-128), 161-190.
- UZUNÇARŞILI, H. İ. (1968b). Sivas ve Kayseri Hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed. *Belleten*, XXXII(125-128), 191-235.
- ÜNAL, R. H. (1982). *Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Mimarisinde Taçkapılar*. İzmir: Ticaret Matbaacılık T.A.Ş.
- VASILIEV, A. A. (1943). *Bizans İmparatorluğu Tarihi* (A. M. Mansel Çev.). Ankara: Maarif Matbaası.
- WARREN, J. (1987). Syria, Jordon, Israel, Lebanon. M. Bourne, G. Michell (Ed.). *Architecture of the Islamic World. Its History and Social Meaning* (p. 230-236). London: Thames and Hudson Ltd.

- YAVUZ, T. A. (1981). Anadolu (İkinci Devir Beylikler Öncesi) Camilerinin Fiziksel Özellikleri: Bir Yöntem Denemesi. *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 921-929.
- YAVUZ, T. A. (2008). Anadolu Selçuklu Mimarisinin Yapı Özellikleri. D. Kuban (Haz.) *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 281-291.
- YENİŞEHİRLİOĞLU, F. (1989). XIV.-XV. Yüzyıl Mimari Örneklere Göre Bursa Kentinin Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Gelişimi. *IX. Türk Tarih Kongresi, C.III*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1345-1353.
- YETKİN, S. K. (1959). *İslam Mimarisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatları Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- YETKİN, Ş. (1962). Anadoluda Selçuklu Şifahaneleri. *Türk Kültürü*, (1-12), 23-41.
- YETKİN, Ş. (1968). Anadolu Selçuklularının Mimari Süslemesinde Büyük Selçuklulardan Gelen Bazı Etkiler. *Sanat Tarihi Yıllığı*, II, 36-48.
- YİNANÇ, M. H. (1934). *Türkiye Tarihi: Selçuklu Devri I Anadolu'nun Fethi*. Ankara: Akşam Matbaası.
- YİNANÇ, R. (1985). Kayseri ve Sivas Darüşşifaları'nın Vakıfları. *Belleten*, XLVIII(189-192), 299-307.
- YİNANÇ, R. (1989). *Dulkadir Beyliği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- YURDAKUL, E. (2007). *Kayseri Mihrabları (Kayseri Merkez ve İlçelerinde Bulunan Cami ve Mescidlerin Mihrabları)*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- YURDAKUL, E. (1970). Son Buluntulara Göre Kayseri'deki Hunat Hamamı, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (II.), 141-151.
- YURDAKUL, E. (1974). Kayseri Külük Camii ve Medresesinde Yapılan Hafriyat ve Araştırma Sonuçları ile İlgili Yeni Görüşler, *Röleve ve Restorasyon Dergisi*, 1(1), 167-194.

- YURDAKUL, E. (1996). *Kayseri-Külük Camii ve Medresesi*. Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- YURT ANSİKLOPEDİSİ. (1982-1983). *Kayseri*. Ankara: Anadolu Yayıncılık A.Ş.
- YUVALI, A. (1994). *İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- YUVALI, A. (1998). Tarih-i İbn Bibi'de Kayseri Şehri. A. Aktan, A. Öztürk (Haz.). *II. Kayseri Yöresi Tarih Sempozyumu: 16-17 Nisan 1998-Kayseri, Bildiriler* (s. 471-476). Kayseri: Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- YÜCEL, Y. (1970). *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

EKLER

EK-1: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Vakıf Eski Eser Kitabe Fişi.

Vilâyeti <u>KAYSERİ</u>	Vakıf Eski Eser Kitabe Fişi	Tescil Fişi No.
Kazası <u>M</u>	Istampaj No.	Kütüphane ve
Nahiyesi		arşiv fişi No.

(Bu fiş tescile gidecek epigraf tarafından doldurulacak)

Kitabenin bulunduğu eser :	<u>Hacı Kılıç Cami ve Medresesi</u>
» mevzu olduğu mahal :	<u>Kapı üstü</u>
» yazıldığı yüzün cinsi :	<u>marmer</u>
» yazı cinsi :	<u>Hattı calı</u>
» satır adedi :	
» eb'adı :	
» fotoğrafı :	

Kitabenin Kopyası

Cami:

۱- امر بعمارة هذا المسجد المبارك في أيام سلطان المعظم عز الدنيا
والدين ابو الفتح كيكافوس بن كيكسرو برهان اميرالمؤ

۲- منين العبد الضعيف المحتاج الى رحمة الله تعالى ابي القسم بن علي الطوسي بتاريخ
سنة سبعة واربعين وستمائة (648H)

Medrese:

۱- امر بعمارة هذه المدرسة المباركة في أيام سلطان المعظم عز الدنيا

۲- والدين ابو الفتح كيكافوس بن كيكسرو بيد العبد الضعيف ابي القسم بن علي الطوسي
تاريخ سنة سبعة واربعين وستمائة

Kitabeyi okuyan epigrafın adı ve imzası
/ / 196
Halil Ethem, Kayseriye Şehri
İst-1324 - S. 90

KITABE FİŞİ 3801001-KF001

EK-2: Vakıflar Genel Müdürlüğü, Abide ve Yapı İşleri Dairesi, Abide ve Eski Eser Onarım Fişi.

Vilâyeti : Merkez	Vakıf Eski Eser Fişi (Bu fiş tasvile gidecek mınarlar tarafından doldurulacaktır.)		Deşya No. : _____
Kazası : _____			Kitabe No. : _____
Nahiyesi : _____			Kütüphane ve Arşiv F. No. : _____
Eserin adı : (Türü, ismi ve şikâretleri)	Hacı Kılıç Camii		
Bulunduğu yer : (Mahalle, semt, sokak, köy, kapı No.)	İstasyon caddesi Hacıkılıç Mahal		
Yapıldığı tarih ve devri :	H. 647 (M. 1249) İzzettin Keykavus zamanında		
Bânisi :	Ebulkasım bin alı tavsî (Melikussama) Kayseri Şehri (sa.91)		
Vakıfı :			
Mimar ve ustası :			
Kitabesi : (Varsa usulüne göre yazılacaktır)	Arapça celi (O.31X 1.24) Mermer inşa kitabesi vardır.		
Mahalli teşkilâtteki vakfiyesi :	Defer No.	Sahife No.	
Eserin mimari vasıfları :	Planı cenah mihveri istikametinde bir müstatil olup dışı keşme taş kaplı ve cephesi satıh mimarisinin güzel örneklerindendir. Dai kemerli süslü kapısının üstünde bir ayet dolanmaktadır. İçî mihrap istikametinde 4 müstatil ve yine aynı istikamete paralel 3 sıra halinde 16 filayağı vardır. Yan duvarların üstünde sivri talar bulunmaktadır. Kaideli ve sivri külahlıdır, Fakat cami ile alması yoktur. Ealk tarafından inşa ettirilmiştir.		
Eserin onarıldığı tarihler :	1956 da bin bina damı ile medreseye bitişik yıkık kemerler tamir edilmiştir.		
Onartanlar :			
Onaranlar :	Vakıflar Genel Müdürlüğü	960da dam kısmı 1961 de devam edecek	
Eserin bugünkü durumu :	Faal ve sağlam olduğundan kullanılmaktadır. Kusurı yakılmış içine girintilidir.		
Tapu ve kadastro kaydı : (Mülkta olanlara tapılar da konacaktır.)			
Çevresi hakkında bilgiler : (Etrafında istimlak konusu var mıdır ?)			
Bu eser için hazırlanan			
A - Fotoğraf adedi			
B - Plân, kesit, cephe adedi.			
Netice :			
Tescili yapan	Görden geçiren		
/ / 196	/ / 196		
			

EK-3: Vakıflar Genel Müdürlüğü, Abide ve Yapı İşleri Dairesi, Abide ve Eski Eser Onarım Fişi.

Vilâyet :	Kayseri	Vakıf Eski Eser Fişi	Dosya No. :
Kazası :	Merkez	(Bu fiş tescile gidecek mimarlar tarafından doldurulacaktır.)	Kitabe No. :
Nahiyesi :			Kütüphane ve Arşiv F. No. :
Eserin adı :	Hacı Kılıç medresesi		
(Tarih, isim ve şifreler)			
Bulunduğu yer :	Hacı Kılıç mahallesi İstasyon caddesi		
(Mahalle, soka, sokak, köy, kapı No.)			
Yapıldığı tarih ve devri :	H.647 m. 1249 İzzettin Keykâvus 21.ci zamanında		
Bânisi :	Ebu Kasım bin Ali El El Tavsi		
Vakfı :			
Mimarî ve ustası :			
Kitabesi :	Arap Celi 0.32 X 1.27 ebatta mermer üzerine 2 satır inşa kitabesi var.		
(Yazı üslûbuna göre yazılacaktır)			
Mahalli teşkilâtteki vakfiyesi :	Defer No.	Sahife No.	
Eserin mimarî vasıfları :	Gephesi Cami ile müsterek olup kesme taş kaplıdır. Müstatil plân üzerine, kapı heyeti muhtesem olup kemeri basıktır. Üzerinde eski türkçe âyet yazılıdır. Yukarısı istelâkîtili ve kapı boşluğunun iki yanında muhtelif sıra hanesi kabartmalar vardır. Bugünkü durumda avlu revaklar ve hücreler tamamen ikmal edilecek bina kurtarılmıştır.		
Eserin onarıldığı tarihler :	1958 - 1959 yıllarında 1960 da ve 1961 devam edecektir.		
Onartanlar :	Vakıflar Genel Müdürlüğü		
Onaranlar :			
Eserin bugünkü durumu :	Harabiyetten kurtarılmıştır		
Tapu ve kadastro kaydı :	(Mülkta alanlara çizimler de konacaktır.)		
Çevresi hakkında bilgiler :	(Etrafında istinâklik keza var mıdır ?)		
Bu eser için hazırlanan :			
A - Fotoğraf adedi :			
B - Plân, kesit, cephe adedi :			
Netice :	Tescilli yapan	Gözden geçiren	
	/ / 196	/ / 196	
			On

EK-4: Vakıflar Genel Müdürlüğü, Abide ve Yapı İşleri Dairesi, Abide ve Eski Eser Onarım Fişi.

Vilyeti : <u> </u> Kızanı : <u> </u> Nahiyesi : <u> </u>	Vakıf Eski Eser Fişi (Bu fiş temelde gidilecek eserlerin tarafından doldurulacaktır.)	Dosya No. : <u> </u> Kitabe No. : <u> </u> Kütüphane ve Arşiv F. No. : <u> </u>
---	--	---

26

Eserin adı : İsmail Gâlib Caddesi
Bulunduğu yer : İhtisyon caddesinin sol(batı) kısmında
(Yatılı, ev, cami, mdr, ktp, ktp. No. 1)

Yapıldığı tarih ve devre : 1925 m. 1275 h.

Birimi : 1000 kuruş 1000 el 1000

Vakıf :

Mimar ve ustası :

Katlıları :
(Her katlıları ayrı ayrı yazılmalıdır)

Mohallî teşkilâtı vakfiyesi : **Difer No.** **Sahife No.**

Eserin mimarı yapıları :

Katlıları :

Yapıldığı tarih ve devre :

Birimi :

Vakıf :

Mimar ve ustası :

Katlıları :
(Her katlıları ayrı ayrı yazılmalıdır)

Mohallî teşkilâtı vakfiyesi : **Difer No.** **Sahife No.**

Eserin mimarı yapıları :

Katlıları :

Yapıldığı tarih ve devre :

Birimi :

Vakıf :

Mimar ve ustası :

Katlıları :
(Her katlıları ayrı ayrı yazılmalıdır)

Mohallî teşkilâtı vakfiyesi : **Difer No.** **Sahife No.**

Eserin mimarı yapıları :

Katlıları :

Yapıldığı tarih ve devre :

Birimi :

Vakıf :

Mimar ve ustası :

Katlıları :
(Her katlıları ayrı ayrı yazılmalıdır)

Mohallî teşkilâtı vakfiyesi : **Difer No.** **Sahife No.**

Eserin mimarı yapıları :

Katlıları :

Yapıldığı tarih ve devre :

Birimi :

Vakıf :

Mimar ve ustası :

Katlıları :
(Her katlıları ayrı ayrı yazılmalıdır)

Mohallî teşkilâtı vakfiyesi : **Difer No.** **Sahife No.**

Eserin mimarı yapıları :

Katlıları :

Yapıldığı tarih ve devre :

Birimi :

Vakıf :

Mimar ve ustası :

Katlıları :
(Her katlıları ayrı ayrı yazılmalıdır)

Mohallî teşkilâtı vakfiyesi : **Difer No.** **Sahife No.**

Eserin mimarı yapıları :

Katlıları :

Yapıldığı tarih ve devre :

Birimi :

Vakıf :

Mimar ve ustası :

Katlıları :
(Her katlıları ayrı ayrı yazılmalıdır)

Mohallî teşkilâtı vakfiyesi : **Difer No.** **Sahife No.**

Eserin mimarı yapıları :

Katlıları :

Yapıldığı tarih ve devre :

Birimi :

Vakıf :

Mimar ve ustası :

Katlıları :
(Her katlıları ayrı ayrı yazılmalıdır)

Mohallî teşkilâtı vakfiyesi : **Difer No.** **Sahife No.**

Eserin mimarı yapıları :

Katlıları :

Yapıldığı tarih ve devre :

Birimi :

Vakıf :

Mimar ve ustası :

Katlıları :
(Her katlıları ayrı ayrı yazılmalıdır)

Mohallî teşkilâtı vakfiyesi : **Difer No.** **Sahife No.**

Eserin mimarı yapıları :

Katlıları :

Yapıldığı tarih ve devre :

Birimi :

Vakıf :

Mimar ve ustası :

Katlıları :
(Her katlıları ayrı ayrı yazılmalıdır)

Mohallî teşkilâtı vakfiyesi : **Difer No.** **Sahife No.**

Eserin mimarı yapıları :

Katlıları :

Yapıldığı tarih ve devre :

Birimi :

Vakıf :

Mimar ve ustası :

Katlıları :
(Her katlıları ayrı ayrı yazılmalıdır)

Mohallî teşkilâtı vakfiyesi : **Difer No.** **Sahife No.**

Eserin mimarı yapıları :

Katlıları :

Yapıldığı tarih ve devre :

Birimi :

Vakıf :

Mimar ve ustası :

Katlıları :
(Her katlıları ayrı ayrı yazılmalıdır)

Mohallî teşkilâtı vakfiyesi : **Difer No.** **Sahife No.**

Eserin mimarı yapıları :

Katlıları :

Yapıldığı tarih ve devre :

Birimi :

Vakıf :

Mimar ve ustası :

Katlıları :
(Her katlıları ayrı ayrı yazılmalıdır)

Mohallî teşkilâtı vakfiyesi : **Difer No.** **Sahife No.**

Eserin mimarı yapıları :

Katlıları :

Yapıldığı tarih ve devre :

Birimi :

Vakıf :

Mimar ve ustası :

Katlıları :
(Her katlıları ayrı ayrı yazılmalıdır)

Mohallî teşkilâtı vakfiyesi : **Difer No.** **Sahife No.**

Eserin mimarı yapıları :

Katlıları :

Yapıldığı tarih ve devre :

Birimi :

Vakıf :

Mimar ve ustası :

Katlıları :
(Her katlıları ayrı ayrı yazılmalıdır)

M

EK-5: 17.11. 1995 tarihli T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kayseri Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Kararı.

KÜLTÜR BAKANLIĞI KAYSERİ KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI KORUMA KURULU K A R A R		<i>Eski Eser Dos</i> 38.01/4.
Toplantı No ve Tarihi: 179-17.11.1995 Karar No ve Tarihi: 1952-17.11.1995	TOPLANTI YERİ KAYSERİ:	
Kayseri ili, Merkez, Kocasinan ve Melikgazi ilçelerinde bulunan ve Hacıkılıç, Han ve Lale Camilerinin damlarının bakır çatı ile kapatılması istemine ilişkin Vakıflar Genel Müdürlüğünün 18.10.1995 gün ve 3805 sayılı yazısı okundu, ekleri incelendi, raportörünün açıklamaları dinlendi. Yapılan görüşme sonunda: Kayseri ili, Merkez, Kocasinan ve Melikgazi ilçelerinde bulunan Hacıkılıç Han ve Lale Camilerinin damlarının bakır çatı malzemesi ile kapatılması istemine ilişkin Vakıflar Genel Müdürlüğünce iletilen projeler sözkonusu camilerin üzeri izin alınmaksızın bakır çatı ile kapatılarak uygulama yapıldıktan sonra kuruluşa iletildiği anlaşılmıştır. Kurulumuzun daha önce konuya ilişkin olarak aldığı 22.9.1995 gün ve 1928 sayılı kararı ile istenilen projelerin kurula sunulmadığı anlaşıldığından, izin alınmadan yapılan çatının sökülerek kaldırılmasına, uygulamayı yapan ve yaptıranlar hakkında yasal soruşturma açılması gerektiğine karar verildi.		
<i>Astı Gibidir.</i>		
 Osman ERAVŞAR Sanat Tarihiçi	 Gıyasi ÖZTÜRK Müdür V.	
BAŞKAN DOÇ.DR Can KUMBARACIBAŞI (İMZA) ÜYE DOÇ.DR Aliye ÖZTAN (İMZA) ÜYE Mehmet YEREBASAR (Melikgazi Bel.Tem) (GULUNMADI)	ÜYE DOÇ.DR. Hüsniye YURTSEVER (İMZA) ÜYE Mehmet KASAP (Kocasinan Bel.Tem) (GULUNMADI)	BAŞKAN YARDIMCISI Nimet ÖZGÖNÜL (İMZA) ÜYE YARD. DOÇ.DR. Kenan BİLİCİ (İMZA) ÜYE Vak.Böl.Müd.Temsilcisi (Nejat UÇAK İn.Müh.) (İMZA)
 KARAR 380101001-00022		

EK-6: 30. 09. 2004 tarihli T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kayseri Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Kararı.

**T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
Kayseri Kültür ve Tabiat Varlıklarını
Koruma Bölge Kurulu**

KARAR

Toplantı No. ve Tarihi : 3 - 30.09.2004
Karar No. ve Tarihi : 33 - 30.09.2004

Toplantı Yeri
KAYSERİ

Kayseri İli, Merkez, Kocasinan İlçesi, Hacı Kılıç Mahallesinde bulunan sit alını dışında yer alan, tapunun 100 pafta, 809 ada, 4 parsel numarasında Ebülkasım Bini Ali Ettusu Vakfı adına kayıtlı, tescilli Hacı Kılıç Camii ve Medresesinin temel tecrit'inin yapılması ve Medresenin revak ve iç mekan duvarlarında yapılan raspa sonuç raporunun değerlendirilmesi istemine ilişkin Kayseri Vakıflar Bölge Müdürlüğünün 23.08.2004 gün ve 398 sayılı, 18.08.2004 gün ve 4546 sayılı Vakıflar Genel Müdürlüğünün 14.07.2004 gün ve 11185 sayılı yazıları, Konu ile ilgili Kurulumuzun aldığı 30.06.2004 gün ve 3622 sayılı karar okundu, raportörünün açıklamaları dinlendi, dosyasındaki bilgi ve belgeler incelendi, yapılan görüşme sonunda;

Kayseri İli, Merkez, Kocasinan İlçesi, Hacı Kılıç Mahallesinde bulunan sit alını dışında yer alan, tapunun 100 pafta, 809 ada, 4 parsel numarasında Ebülkasım Bini Ali Ettusu Vakfı adına kayıtlı, tescilli Hacı Kılıç Camii ve Medresesine ilişkin kurulumuza sunulan drenaj detayının üzerine düşülen notlar doğrultusunda uygun olduğuna, Medresenin revak ve iç mekan duvarlarında yapılan raspa sonucu açığa çıkan duvar örgüsündeki derz açıklıklarının özgün harcıyla derzlenebileceğine, uygulamaların Kayseri Vakıflar Bölge Müdürlüğü denetiminde yapılmasına, uygulama sonrası rapor ve fotoğrafların Kurulumuza iletilmesine karar verildi.

Nafi KIRAZ
Mimar

ASLI GİBİDİR

Gazi ŞAHİN
Müdür

BAŞKAN
Yrd. Doç. Dr. Yegan KAHYA
(İMZA)

BAŞKAN YARDIMCISI
Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN
(İMZA)

ÜYE
Prof. Dr. Kerim TÜRKMEN
(İMZA)

ÜYE

ÜYE
Yrd. Doç. Dr. Y. Bahri ERGEN
(İMZA)

ÜYE
Mehmet EVEREKLİ
Kocasinan Bel. İm. Müd.
(İMZA)

ÜYE

ÜYE
Nejat UÇAK
Kayseri Vakıflar Böl. Müd. Tem.
İnşaat Mühendisi
(İMZA)